

В. М. Терзи

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ЗА ОБЩООБРАЗОВАТЕЛНИ УЧИЛИЩА
С УКРАИНСКИ ЕЗИК НА ОБУЧЕНИЕ

УЧЕБНИК ЗА 8 КЛАС
НА ОБЩООБРАЗОВАТЕЛНИ УЧИЛИЩА

В. М. Терзи

БОЛГАРСЬКА МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з українською мовою навчання

підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Чернівці
„Букрек“
2016

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ від 10.05.2016 № 491)*

ЗНАЦИ, С КОИТО СИ СЛУЖИМ

Задача

Запомни!

Отговори на въпроса!

Речник

За домашно

Припомни си!

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа „Рекомендовано Міністерством освіти і науки України“:

Будугай Андрій Олександрович – учитель-методист Білоцерківської спеціалізованої загальноосвітньої школи I–III ст. № 1 з поглибленим вивченням слов'янських мов Білоцерківської міської ради, Київська область

Гайдаржи Іван Саввович – учитель-методист Городненської загальноосвітньої школи I–III ступенів Болградської районної ради

Марченко Тетяна Яківна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу західних і південно-слов'янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України

Терзі В. М.

Т 35 Болгарська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою : підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / В. М. Терзі. – Чернівці : Букрек, 2016. – 208 с. : іл.

ISBN 978-966-399-814-5

ББК 81.416.2-920

Терзи В. М.

Т 35 Български език за общообразователни училища с украински език на обучение : учебник за 8. клас на общообразователни училища / В. М. Терзи. – Черновци : Букрек, 2016. – 208 с. : ил.

ISBN 978-966-399-814-5

ББК 81.416.2-920

И ЗВЪННА ЗВЪНЧЕТО ПАК ЗА ПЪРВИ ЧАС

*Сред мъглите сиви натежават вред
ябълки хрупливи, круши като мед.*

*Знае да дарява щедро есента
всеки труд – и става по-богат света.*

*Щъркели в небето губят се над нас.
И звъни звънчето пак за първи час.*

*Весели, честити там ще прелетим,
скъпия учител с цвете ще дарим.*

Максим Рилски

НАЧАЛЕН ПРЕГОВОР

МОРФЕМЕН СЪСТАВ НА ДУМАТА

П ПРИПОМНИ СИ!

Морфема е най-малката езикова единица, която има определено значение.

Морфемите изграждат **думата** и съществуват **само в състава** ѝ, ако са свързани в точно определен ред.

Трябва да се разграничават **морфемите** и **срички**:

- сричката е **произносителна** единица, която съдържа един гласен звук;
- морфемата е **значеща** единица, която може да не съдържа гласен звук.

П ПРИПОМНИ СИ!

Според мястото, което заемат, и според значението си морфемите се делят на **корени**, **представки**, **наставки**, **окончания** и **определителни членове**.

! ЗАПОМНИ!

? Отговори на въпросите:

1. Коя част на думата е **корен**?
2. Коя част на думата е **представка** и коя **наставка**? За какво служат тези морфемите?
3. Коя част на думата е **основа**? Какви могат да бъдат основите по състав?
4. Коя част от думата е **окончание**?
5. Кои части на речта могат да се членуват?

Упражнение 1

► Открий корена в следните думи.

Светя, светулка, глава, светилник, главен, светлина, просвета, озаглавя.

Упражнение 2

- ▶ **Образувай сродни думи от *вода, чета, гледам, уча*. Състави с някои от тях изречения.**

Упражнение 3

- ▶ **С представките *за-, из-, до-, на-, над-, пре-* и глагола *пиша* образувай производни глаголи. Състави с тях изречения.**
- ❓ **Отговори на въпроса:**
Каква е разликата в значението на образуваните глаголи?

Упражнение 4

- ▶ **С наставките *-тел, -ач, -ец* и *-ище* образувай по две производни думи.**
Работи по модела: *продавам – продавач.*
- ❓ **Отговори на въпроса:**
Каква прилика откриваш в значението на образуваните думи?

Упражнение 5

- ▶ **Направи пълен морфеманализ на следните производни думи:**
Продавачи, погледам, заловя, непоклатима, гърмежи, прочета, читателя, момчетата.

Упражнение 6

- ▶ **Посочи думи:**
  - чиито основи съвпадат с корена;
  - които се състоят от корен и наставка;
  - които се състоят от корен и представка;
  - които се състоят от корен и окончание.
- ▶ **С някои примери образувай изречения.**

■ ПРАВОПИС И ПРАВОГОВОР НА ПРЕДСТАВКИТЕ И НАСТАВКИТЕ

ПРИПОМНИ СИ!

Представките се пишат винаги по един и същ начин, независимо от звуковите промени, които при говорене настъпват в тях, на пример:

<i>пишем</i>	<i>изговаряме</i>
раЗписвам	раСписвам
оТгледам	оДгледам

Р *Регресивна асимилация на съгласните* – следващата съгласна влияе върху произнасяне на предходната:

- предходната звучна съгласна потъмнява и се произнася като глуха, ако следващата съгласна е беззвучна;
- предходната глуха съгласна се произнася като звучна, ако следващата съгласна е звучна.

II

ПРИПОМНИ СИ!

Звучните съгласни в наставките **-еж**, **-ев**, **-ов** се изговарят като беззвучни (**-еШ**, **-еФ**, **-оФ**), но се пишат винаги като звучни (**-еЖ**, **-еВ**, **-оВ**) например: *копнеж*, *строеж*, *Иванов*, *Радев* и др.

Обеззвучаване на съгласните в края на думите

Звучните съгласни в края на думите се произнасят като съответните им беззвучни.

	Пише се	Произнася се
б → п	хляБ	хляП
в → ф	мързелиВ	мързелиФ
г → к	сняГ	сняК
д → т	булеварД	булеварТ
ж → ш	младеЖ	младеШ
з → с	бърЗ	бърС

Упражнение 1

► **Попълни празните места.**

Учителят и...слуша мълчаливо ра...вълнувания задъхан младеж. Непокойно се спогледаха селяните. Почти всички се ра...тревожиха от и...вестието. (Ем. Коралов)

Упражнение 2

► **Изговори думите. Провери правописа им писмено.**

Работи по модела: *чичов* – *чичова* – *чичов*.

Копнеж, дъбов, работлив, Ботев, вуйчов, градеж, водовъртеж, Яворов, Добрев.

❓ **Отговори на въпросите:**

1. Как се произнасят последните съгласни?
2. Как трябва да се пишат? Защо?

Упражнение 3

► **Попълни празните места. Сравни правописа и правоговора на думите.**

ра...гледам – ра...пиша

по...крепям – по...готвителен

и...говарям – и...плувам
 о...клонявам – о...гледам
 на...писване – на...бягване
 пре...пазвам – пре...говор

? Отговори на въпросите:

1. Как се пише и как се произнася думата, ако последната съгласна от представката се намира пред звучна съгласна?
2. Как се пише и как се произнася думата, ако последната съгласна от представката се намира пред беззвучна съгласна?
3. Как ще провериш правописа на думите?

■ ПРОМЕНИ НА ЗВУКОВЕ В КОРЕНА И НАСТАВКАТА

Упражнение 1

► Обясни какви звукови промени са станали в корена на сродните думи.

Бера, събирам, избор;
 тека, изтичам, приток;
 нося, донеса, пренасям.

? Отговори на въпросите:

1. Как се променят гласните в корена на всяка група думи?
2. Кои представки са използвани?
3. Какви правописни грешки могат да се допуснат заради несъответствие между звуковете и буквите? Свързани ли са те с особеностите на родния ти говор?

! ЗАПОМНИ!

РЕДУВАНЕ НА ГЛАСНИ:

О	→	А	(да) отговоря – отговарям
Е	→	Я	(да) легна – лягам; (да) наметна – намятам;
		О	тека – ток – източник; изнеса – износ
		И	плета – изплитам; (да) намеря – намирам
		А	(да) изнеса – изнасям;

Упражнение 2

► Подреди в колонки думите според промяната на съгласните в корена, като попълниш таблицата:

<i>к//ч</i>	<i>г//ж</i>	<i>к//ц</i>	<i>д//жд</i>

Припек, припеци; вълк, вълци; книга, книжен, книжарница; vleka, влечете; сека, сечеш; мога, можеш; градя, изграждам; будя, събуждам.

? Отговори на въпросите:

1. Има ли други сродни думи, в които има промяна на гласни?
2. Има ли други сродни думи, в които има промяна на съгласни?
3. Защо не можем да включим в списъка думите ученик, ученици; войник, войници?

ЗАПОМНИ!

Изпускане на гласните **Ъ** и **Е** засяга най-често неударените гласни, когато се намират в отворена сричка. Затова тези гласни се наричат **непостоянни**.

В съществителните имена на **-ЪК** гласната **Ъ** не изчезва:
списЪк – списЪци.

Упражнение 3

▶ Обясни кои гласни се изпускат при образуване на други граматични форми от дадените думи. Подчертай основните форми.

Стрелец – стрелци; театър – театри; метър – метри; малък – малки; черен – черни; певец – певци; източен – източна; северен – северна, сребърен – сребърна.

? Отговори на въпросите:

1. Кои гласни изпадат?
2. В кои части на речта?

ПРИПОМНИ СИ!

ПОДВИЖНО Ъ	НЕПОСТОЯННО Ъ
<p>В съчетание със съгласните Р, Л в средата на думата, гласният Ъ мени мястото си при определени условия:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. В едносрични думи Ъ обикновено стои след Р, Л: <i>гРЪм, пРЪв, кРЪст и др.</i> <p>Изключения: <i>сЪРп, твЪРд, вЪЛк, жЪЛт.</i><ol style="list-style-type: none"> 2. В многосрични думи мястото на Ъ се определя от броя на съгласните след съчетанието: а) ако след съчетанието има 1 съгласен звук, пишем и изговаряме -ЪР-, -ЪЛ (<i>вЪРба, гЪЛтам и др.</i>); </p>	<p>Когато гласният Ъ се съдържа в някои форми на думата, а в други форми изпада:</p> <p><i>вятър – вятъра – ветрове; внесъл – внесла; слязъл – слезли; център – центрове; сладък – сладка.</i></p> <p>Забележка: а) ако гласната изчезва, в другите форми пишем Ъ: <i>кротЪк – кротка; малЪк – малкият- малки;</i></p>

б) ако след съчетанието има два съгласни звука, пишем и изговаряме -РЪ-, -ЛЪ- (*гРЪнчар, гЛЪтка и др.*)

Изключения:

завЪРзвам, извЪРшвам, избЪРсвам, повЪРхност, сЪЛзлив и др.

б) ако гласната се запазва, пишем А:

*прекарам – прекарАл;
нямам – нямАл;
обърна – обърнАл.*

Упражнение 4

► **Образувай други граматични форми от дадените думи, като вмъкваш или изпускаш съответните гласни.**

Зъл, старец, осем, рекло, мозък, ценна, тънък, ремък, върба, сълзлив, пръв, сладък, вятър, центрове.

II

ПРИПОМНИ СИ!

ВИД	ПРИМЕРИ	ОСОБЕНОСТИ
ПОСТОЯННО Я	Не се променя в различните форми на думата или в сродни думи: <i>поляна – поляни; приятел – приятели; селяк – селяци.</i>	Изговаряме и пишем Я: 1. В едносрични думи: <i>грях, сляп, бял</i> и др. 2. Под ударение, когато е пред твърда сричка и когато е в края на думите: <i>дядо, вяра, живях, голям, видях, мярка.</i>
ПРОМЕНЛИВО Я	При определени условия се запазва, а при други условия се заменя с Е: <i>сянка – сенки; голям – големина; бял – бели; гняв – гневлив.</i>	Изговаряме и пишем Е: 1. Когато ударението пада върху друга сричка: <i>белота, големина.</i> 2. Пред мека сричка: <i>бели, сенки.</i> 3. Пред съгласните ж, ч, ш, й: <i>грешка, снежен, пречка, грейна.</i>

Упражнение 5

► Обясни промените на коренните гласни.

Сняг – сн...гове – сн...жна; смях – см...хове – см...шен; голям – гол...ми; сянка – с...нки – сенчест; железен- жел...зо – жел...зни; вяра – в...рен – в...рна.

? Отговори на въпросите:

3. Кой фонетичен закон се е проявил в дадените думи?
4. Коя граница се нарича „ятова“? Защо?

ЗАПОМНИ!

Границата между източното и западното българско наречие се нарича **ятовата граница**.

На запад от нея променливото Я се произнася в диалектите като [e]. Например: *голям, хлеб, видех, дедо* и др.

На изток от ятовата граница променливото я или се запазва, или преминава в [e] в зависимост от ударението и от характера на следващата сричка. Например: *голям, но големи, големина; хляб, хлябове, но хлебен*.

Упражнение 6

► Преразкажи на български.

У крамницю до габровця зайшов священик і за звичаєм покропив свяченою водою. Габровець замість подарунка дав йому віника.

– У нас, отче, такий звичай: хто кропить, той і підмитає.

* * *

Габровець вирішив покататися з малим сином на морі в човні. Коли вони запливли далеко від берега, знявся шторм і габровець став голосно благати:

– Господи, якщо ти змилюєшся і ми цього разу не втопимося, я поставлю тобі свічку завбільшки з щоглу.

Син, причаївшись у човні, гукнув:

Тату, ти ж знаєш, що таких великих свічок не виробляють.

– Замовкни, дурню! – грізно попередив батько. – Нехай скінчиться шторм, а там поміркує про свічку.

ГЛАГОЛ

? Отговори на въпросите:

1. Що е основна форма на глагола?
2. Колко спрежения има българският глагол?
3. Какво е основна гласна на глагола?
4. Каква е разликата между първичните и производните глаголи?

■ ВИД НА ГЛАГОЛА

? Отговори на въпросите:

1. Що е вид на глагола?
2. Каква е разликата в значението на свършени и несвършени глаголи?

П

ПРИПОМНИ СИ!

Граматическо значение на глагола, което показва как протича действието – в неговата незавършеност или завършеност – се нарича **вид на глагола**.

Упражнение 1

▶ Прочети изреченията и напиши по двойки глаголите, сродни по значение.

Елена *чете* приказка. Като я *прочете*, ще ми разкаже.

Художникът *рисува* една картина. Като я *нарисува*, ще ни я покаже.

Някои ученици *вдигат* ръка. Който знае урока си, да *вдигне* ръка.

? Отговори на въпросите:

1. Кой глаголи представят действието в самото му вършене, без да се посочва завършека му?
2. Кой глаголи представят действието в неговия завършек?

П

ПРИПОМНИ СИ!

Глаголи, които представят действието в неговата незавършеност, са от **несвършен вид**:

шия, чакам, строя.

Глаголи, които представят действието в неговата завършеност, са от **свършен вид**:

ушия, почакам, построя.

Упражнение 2

Д Прочети и препиши текста. Открий глаголите от несвършен и свършен вид. Напиши ги в основната им форма.

Всеки ден редей гората,
рони сух листец;
скоро ще покрый земята
пухкав бял снежец.

И комини ще запушат
над къщата вред;
ще замлъкнат, ще се сгушат
ручей под лед.

К. Христов

? Отговори на въпросите:

1. Кои от глаголите имат самостоятелно сегашно време?
2. Кои от глаголите нямат самостоятелно сегашно време?

ЗАПОМНИ!

Глаголите от *несвършен вид* **имат** самостоятелно сегашно време.
Глаголите от *свършен вид* **нямат** самостоятелно сегашно време.

Упражнение 3

▶ Препиши текста. Подчертай глаголите. Посочи основната (речниковата) им форма.

Но вдига ковачът десница корава,
звънят наковалня и чук,
желязото съска, искри разпилява
и вие се в работен плуг.

А пролет ще дойде, в полята ще звънне
викът на работен орач
и плугът ще плъзне над угари сънни
сред синия утринен здрач.

Хр. Смирненски

? Отговори на въпросите:

1. Кои глаголи са от несвършен вид?
2. Кои глаголи са от свършен вид?
3. Кои глаголи са употребени в сегашно време?
4. Кои глаголи са употребени в бъдеще време?

■ ЗАЛОГ НА ГЛАГОЛА

? Отговори на въпросите:

1. Що е залог на глагола?
2. Колко залога има в българския език?
3. Що е глаголното лице?
4. В кой залог е глаголът, когато глаголното лице извършва действието?
5. В кой залог е глаголът, когато глаголното лице се засяга от действието, което идва отвън?

II

ПРИПОМНИ СИ!

Грамматическа особеност, която показва как се отнася глаголното лице към глаголното действие, се нарича **залог на глагола**.

Упражнение 1

▶ Определи в кой залог са глаголите.

1. Дежурният ученик избърсва дъската.
2. През седмия век хан Аспарух основава славянобългарската държава.
3. Всяка седмица учениците правят контролни упражнения.
4. Лекарят приема пациенти само с амбулаторен картон.
5. Сега комисията преглежда писмените работи.

? Отговори на въпросите:

1. Какво показва деятелният залог?
2. По какво се различава граматическият подлог от логическия?
3. При деятелния залог съвпадат ли граматическият и логическият подлози?

II

ПРИПОМНИ СИ!

Деятелният залог показва, че глаголното лице извършва глаголното действие.

Страдателният залог показва, че глаголното лице не извършва, а получава върху себе си глаголното действие.

В страдателен залог се употребяват само глаголите, които имат пряко допълнение: *чета (писмо); отварям (книгата); заключвам (вратата)* и под.

Страдателният залог се образува от:

1. СЪМ (сег., мин. или бъд. време) + минало страдателно причастие;
2. Глагол в деятелен залог + СЕ (страдателен залог със **се** образуват обикновено глаголите, които в деятелен залог не **се** употребяват със **се**).

Причастно-страдателна форма	Възвратно-страдателна форма
България е основана от хан Аспарух. Радиото е поправено от техника. Писмените работи бяха прегледани от комисията.	България се основава от хан Аспарух. Радиото се поправя от техника. Писмените работи са се преглеждали от комисията.

Упражнение 2

- **Образувай от дадените глаголи, ако е възможно, форми за минало страдателно причастие.**

Реша – решавам, напиша – написвам, излетя – излитам, открия – откривам, седна – сядам, приема – приемам, донеса – донасям, строя – построя – построявам, провеждам – проведа.

- ❓ **Отговори на въпросите:**

1. Има ли глаголи, от които не може да се образува страдателно причастие? Защо?
2. С кои наставки са образувани причастията?
3. Менят ли се образуваните причастия по род и число? Как?

Упражнение 3

- **Препиши изреченията от упр. 1, като ги трансформираш в страдателен залог.**

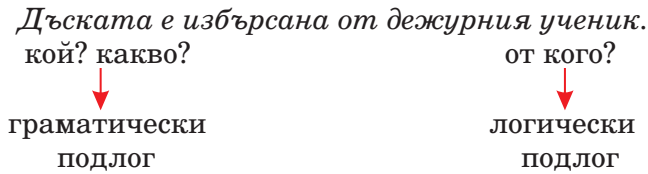
- ❓ **Отговори на въпросите:**

1. Какво показва страдателният залог?
2. По какво се различават подлозите в изреченията от упр. 1 и трансформираните изречения?
3. С кой предлог в страдателните конструкции се въвежда логическият подлог?

При деятелен залог граматическият подлог = логическият подлог:
Дежурният ученик избърса дъската.

При страдателен залог граматическият подлог ≠ логическият подлог.

В страдателния залог логическият подлог (*непрякото допълнение с предлог от*) може да се изпусне, когато не е нужно да се съобщава или то се подразбира, например:

Роклята е ушита много добре (от шивача).

Закъснението на учениците беше извинено (от учителя).

Упражнение 4

Д Препиши текста. Открий кои глаголи са в страдателен залог, подчертай страдателните конструкции.

Утре Снежана заминава за Киев на гости при баба си Оксана, майката на баща ѝ. Там ще прекара есенната си ваканция.

Майка ѝ я пита:

- Изпрати ли телеграма на баба си?
- Телеграмата е изпратена още сутринта. Сигурна съм, че ще бъде получена навреме.
- Купи ли бонбони за баба си?
- Всичко е купено и е сложено в куфара.
- Изпра ли червения си пуловер, с който ще пътуваш?
- Изпран е и сега се суши. Дали ще изсъхне тая нощ?
- Дрехите се приготвят навреме. А панталонът ти изгладен ли е?
- Сега се глади. Помолих татко да ми помогне. И билетът е купен. Вуйчо ми го купи.
- Виждам, че в куфара ти е сложена бялата блузка. Забеляза ли, че едно копче е скъсано?
- Беше скъсано, но сега е зашито. Сама го заших.

? Отговори на въпросите:

1. От кои глаголи са образувани страдателните причастия?
2. Има ли в текста възвратно-страдателни конструкции? Как са образувани?

■ ВИДОВЕ ГЛАГОЛИ ПО ЗНАЧЕНИЕ И ФОРМА

? Отговори на въпросите:

1. Каква е разликата между глаголите, означаващи движение, и глаголите, означаващи състояние – граматическа или лексикална?
2. Към коя група трябва да се отнесат глаголите *пиша, ходя, ставам, ходя*?
3. Към коя група трябва да се отнесат глаголите *почивам, лежа, очаквам, виждам*?
4. Разбираш ли, че това разграничение на глаголите не е съществено от гледище на граматическото им значение, тоест и състоянието граматически се схваща като действие – вършене?

Упражнение 1

► Извади глаголите. Подреди ги в две колони: означаващи действие и означаващи състояние.

Лампата гори, мама до мене, ръката ѝ върху челото ми. Брат ми по риза стои до нея.

– Хайде сега да спите, утре ще ви събудя рано!

– Защо?

– Утре ще ви кажа.

Мама се усмихна. Ние бързо лягаме. Тя ни завива и сядва до мене. Нещо хубаво се разлива по цялото ми тяло. Отварям очи, гледам я. Все тая мама, дето всичко може, всичко знае и от нищо не се плаши.

(По Дора Габе)

Упражнение 2

► Посочи от кои глаголи са образувани дадените съществителни.

Ходене, чакане, бягане, четене, спане, лежане, тичане, готвене, писане, шиене.

? Отговори на въпросите:

1. Можеш ли с помощта на дадените съществителни да определиш какво означават изходните глаголи – действие или състояние?
2. По какво се различават глаголите от енокоренните съществителни?

■ ЛИЧНИ И БЕЗЛИЧНИ ГЛАГОЛИ

- **Личните** глаголи означават действия, при които се посочва или се подразбира определено глаголно лице.
Например: *той гледа, Стоян чете, влакът стои, конят спря, какво правиш?, чакай.*

- **Безличните** глаголи действия, при които не може да се посочи никакво глаголно лице.
Например: *съмва се, гърми, домъчнява му.*

II

ПРИПОМНИ СИ!

Безличните глаголи означават:

- природни явления: *съмва се, мръква, гърми, свечерява се, роси* и др.;
- различни вътрешни състояния и преживявания на човека: *прилошава ми, тресе го, спи му се, срам ме е, струва ни се* и др.;
- някои други глаголи, които могат да се употребяват като лични: *има / няма, може, изглежда, трябва, стига* и др.

!

ЗАПОМНИ!

- Има изрази с безлична употреба на глагола **съм**, например: *срам ме е, яд ме е, студено ми е, приятно ми е* и др.
- Тези изрази се състоят от:
наречие+местоимение (дателен падеж)+е;
съществително+местоимение (винителен падеж)+е.
- В тези изрази:
местоименията могат да се менят по лице и число;
глаголът може да се употребява в сегашно, минало или бъдеще време;
наречията и съществителните са неизменни.

Упражнение 3

▶ Сравни глаголите. Извади безличните глаголи.

Трябва да си купя купони за обяд. Нямам приятели, имам другари. Боли ме сърцето. Изглеждаш много добре. Ще вали сняг. В планината се святка и гърми – сигурно има буря. На мене не ми се яде месо. Детето спи съвсем спокойно всяка нощ. Повдига му се, когато пътува с автобус. Изглежда, момчетата няма да дойдат. Трудно ми беше да отговоря на този въпрос. На Любомир ще му бъде студено без палто.

■ ПРЕХОДНИ И НЕПРЕХОДНИ ГЛАГОЛИ

Глаголното действие може да засяга различни предмети и може да има различно отношение към тях. Според това различаваме преходни и непреходни глаголи.

- **Преходните** глаголи означават действие, което засяга, обхваща направо някой предмет, например: *пиша* (какво?) *писмо*, *гледам* (какво?) *телевизия*, *строя* (какво?) *къща* и др.
- **Непреходните** глаголи означават действие, което има по-особено отношение към засегнатия предмет, изразено с някой предлог: *влизам в стаята*, *обръщам се към някого*, *вървя по улицата* и др.

Упражнение 4

▶ Извади в колонки преходните и непреходните глаголи от текста.

Кучетата ни видяха отдалеч. Идат да ни посрещнат. Я, как се разлаяха! И от другия чифлик кучетата тичат и лаят. Момчетата им хвърлят камъни. Те ги грабват със зъби и веднага ги изплюват, а после лаят още по-сърдито.

(По Дора Габе)

? Отговори на въпросите:

1. От какво зависи граматическият признак преходност на глаголите?
2. С кои въпроси откриваш този признак?
3. Има ли в текста непознати думи?

- Преходните глаголи също могат да имат непреки допълнения, освен преките, например: *плета кошница от върба*, *вземам книги от библиотеката*, *чета статия за нашия театър* и пр.
- Понякога преходните глаголи се употребяват без пряко допълнение, защото няма нужда от него, например: *обичам да чета*, *трябва повече да пишеш*, *пееш много хубаво* и пр.

Упражнение 5

Д Препиши текста. Подчертай глаголите, които имат и пряко, и косвено допълнение.

1. И децата от другия чифлик си отиват. Те си измазали лицето и ръцете с къпини.
2. Мама къпе брат ми. Търка му ръцете и краката с четка.
3. Братчето ми пици, защото мама го полива с топла вода.

? Отговори на въпросите:

1. Какви са глаголите, които имат и пряко, и косвено допълнение – преходни или непреходни?
2. Какви са глаголите, които нямат пряко допълнение, само косвено?

- Предметът, върху който пада действието при преходните глаголи, се изразява чрез *пряко допълнение*, свързано с глагола *без предлог*.
- Предметите, които се засягат от действието при непреходните глаголи, се изразяват чрез *непреки допълнения* или *обстоятелствата* и са свързани с глагола посредством различни *предлози*.

■ ВЪЗВРАТНИ ГЛАГОЛИ

По **форма** глаголите биват **обикновени** и **възвратни**.

- Възвратните глаголи се образуват от обикновените с помощта на възвратното местоимение **се, си**, например: *мия се, усмихвам се, мисля си* и др.
- Възвратните местоимения **се, си** винаги се пишат отделно от глагол.

Упражнение 6

▶ **Извади глаголите. Подчертай възвратно-местоименните частици.**

От вчера се борят лятото и есента. Морето реве и блъска в брега. Облаците ту се махват, ту се струпват на небето, възвисяват се в кули, после кулите се събарят и грохотът им се слива с грохота на разпененото море. Слънцето се задъхва.

Най-сетне ето и вода. „Клов кладенец“, както го наричат моите съселяни. Плискам си лицето ненаситно. Плакна си душата в тая студена, бистра вода. Навеждам се да пия.

(По Николай Хайтов)

❓ **Отговори на въпросите:**

1. Кои думи в текста изразяват граматическия признак *възвратност / невъзвратност*?
2. Има ли в текста глаголи, които без възвратни частици не се употребяват?

Упражнение 7

▶ **Препиши в колони възвратните глаголи според значението им. Обясни.**

Обличам се, обувам се, срещам се, укорявам се, купувам си, помагаме си, пишем си, говорим си, сърдя се, смея се, страхувам се, шегувам се, съмна се, зазори се, свиря си, почивам си, отивам си.

Упражнение 8

- ▶ От дадените глаголи образувай възвратни глаголи. Състави с тях изречения.

Работи по модела: *чета* → *чета си* → *Вечер си чета книга.* →
чете се → *Приказката се чете с интерес.*

Пиша, моля, говоря, живея, купувам, храня, радвам, уча.

Упражнение 9

- Д Запомни употребата на глаголите.

- ▶ а) попълни празните места;
б) допиши по 3–5 глагола във всяка група;
в) ако е нужно, състави словосъчетания или изречения.

1. Глаголите, които **винаги** се употребяват със **се**:

стремя се (към успех)	страхувам се (от инжекции)
нуждая се (от помощ)	грижа се (за децата)
гордея се (успехите ти)	сърдя се (на приятеля му)
чудя се (на смелостта ѝ)	боря се (с враговете)
усмихвам се (...)	шегувам се (...)
гордея се (...)	съгласявам се (...)
обаждам се (...)	състоя се (...)
... (...)	... (...)

ЗАПОМНИ!

Глаголът *спомням си* **винаги** се употребява със **си**.
Например: *Често си спомням детските си години.*

2. Глаголите, които се употребяват със **се** и без **се**:

връщам се (от работа)	връщам (парите)
качвам се (по стълбите)	качвам (куфара)
събуждам се (рано)	събуждам (детето)
къпя се (всяка вечер)	къпя (бебето)
разхождам се (из парка)	разхождам (кучето)
крия се (...)	крия (...)
срещам се (...)	срещам (...)
плаша се (...)	плаша (...)
... (...)	... (...)

3. Глаголите, които се употребяват със **се**, без **се** и със **си**:

със се	без се	със си
реша (с гребен)	реша момичето	реша си косата
бръсна се (с бръснач)	бръсна един мъж	бръсна си мустаците
мия се (със сапун)	мия чашите	мия си ръцете

<i>със се</i>	<i>без се</i>	<i>със си</i>
обличам се (с палто)	обличам детето	обличам си палтото
бърша се (с кърпа)	бърша дъската	бърша си косата
подстригвам се	...	...
събличам се	...	...
обувам се	...	...
... (...)	... (...)	... (...)

4. Глаголите, които се употребяват без *си* и със *си*:

<i>без си</i>	<i>със си</i>
купувам (книга)	купувам си (речник)
поръчвам	поръчвам
пея	пея си
شيا	شيا
избирам	избирам
мисля (...)	мисля си (...)
лягам (...)	лягам си (...)
почивам (...)	почивам си (...)
... (...)	... (...)

ЗАПОМНИ!

След обед той почива. = След обед той си почива.

Вчера след обед той си почива.

НО: *Вчера след обед той почива. = Вчера след обед той умря.*

5. Глаголите, които се употребяват със *се* и със *си* в множествено число:

Аз <i>уважавам</i> приятеля си.	=	Аз и моят приятел <i>се уважаваме</i> .
И приятелят ми ме <i>уважава</i> .		
Ти <i>помагаш</i> на Росица.	=	Вие с Росица <i>си помагате</i> .
И Росица ти <i>помага</i> .		
<i>обичам</i>	=	
<i>пиша</i>	=	
<i>телефонирам</i>	=	

? Отговори на въпросите:

1. Кои части на речта се наричат неизменяеми?
2. Каква е разликата между самостоятни и служебни думи?
3. По какво се различават производни и непроизводни наречия?
4. От кои части на речта се образуват производните наречия?
5. Какви по състав биват наречията?

БУРЯ

От какво мислиш,
че произлиза толкова бури?
От това, че и по небето
има шофьори щури.
Някой облак например
мига с мигачи,
че ще завива наляво, обаче
хич не поглежда, че облак
друг иде направо.
Кой има предимство тук?
То се знае, че оня отсреща.
И той мига с фарове,
за предимство все подсеща.
На завиващия май късно
му става ясно,
изведнъж се вижда натясно
и светкавица пуца отдясно.
Добре, ама както наляво
си карал бясно,
изведнъж да завиеш надясно
не е съвсем безопасно.
Вятърът, който ги регулира,
съвсем основателно се нервира
и почва да свири
продължително: фю-ю-т!
Скърцане на спирачки,
блясък на стопове, смут.
Хряс, тряс, бум,
гръмотевичен шум.
Облаците си счупват

радиаторите. И двата.
 И върху нас руква водата.
 Ух, бягай към къщи, ух,
 да се измъкнеш от бурята сух!
Марко Ганчев

- ▶ Прочети текста.
- Извади наречията.
- Обясни как са образувани производните наречия.

II

ПРИПОМНИ СИ!

ВИДОВЕ НАРЕЧИЯ ПО ЗНАЧЕНИЕ.

Наречие	Примери	Въпроси
за време	сега, довечера, снощи, догодина, рано, късно, скоро, отдавна, винаги, днес, утре, нощес, напролет, призори и др.	кога?
за място	тук, там, горе, долу, ниско, високо, вън, напред, назад, близко, далеч, вътре, навън, наблизко, отсреща, отляво, отдясно, и др.	къде?
за начин	добре, зле, весело, хубаво, силно, бърже, неочаквано, мъжки, приятелски, мълчешком, звънко, бързо, бавно, бясно, игриво, и др.	как?
за количество и степен	много, малко, доста, още, повече, скъпо, евтино, веднъж, твърде, дълго, двойно, тройно, двукратно, несъразмерно, често и др.	колко?
за причина и цел	затова, защото, защо, затуй, ето защо, за каквото и да е и др.	с каква цел? поради каква причина?
за логическо уточняване	сигурно, непременно, наистина, може би, несъмнено, действително, явно, очевидно, главно, особено, тъкмо, почти, сравнително и др.	

Упражнение 1

▶ **Образувай наречия от следните думи:**

безсмъртен	уплашен	хубав	тъжен
милостив	неуморен	добър	чудесен
страшен	умен	нисък	ленив
правдив	силен	низък	приятелски

Упражнение 2

▶ **Определи вида на наречията в следния текст:**

Луната, весела и пълнолика, си плува по небесата. Никъде нищо не се чуваше. Само селската воденица глухо и отмерено си шумеше. Схлупените селски къщици, смирено сгущени из овошките, сладостно почиваха, грижливо пазейки морни, разнебитени от трудове селяци.

(По Елин Пелин).

Упражнение 3

▶ **Посочете синонимни думи или изрази на следните наречия. Състави изречения с тях.**

Нощес, денем, зимъс, снощи, довечера, завчера.

Упражнение 4

▶ **Образувай прилагателни имена от дадените наречия.**

Работи по модела: *вън* → *външен*

тука → ...	някога → ...	вън → ...
утре → ...	вчера → ...	там → ...
вътре → ...	завчера → ...	днес → ...

Упражнение 5

▶ **Попълни празните места с думата *освен* и *винаги*:**

- ... костюми там продават и балтони.
- ... полувер обличам си и сако.
- ... отивам на кино заедно с Петър.
- ... мене в стаята няма никой.
- ... него никой няма да дойде.

■ ОБРАЗУВАНЕ И ПРАВОПИС НА НАРЕЧИЯТА

ПРИПОМНИ СИ!

1. Малка част от наречията в българския език са непроизводни: *много, вън, вътре, там, още* и др.

2. Повечето наречия са производни, тоест се образуват от други думи:

от прилагателни имена	<i>бавно, весело, вкусно, зле, добре, юнашки, братски, майсторски, слепешката, слепешком</i>
от съществителни имена	<i>зиме, лете, утре, горе, долу, денем, нощем, гърбом, днес, сутрин, вечер, довечера, снощи</i>
от числителни имена	<i>първо, второ, двойно, еднократно, двукратно, веднаж, дважд</i>
от глаголи и глаголни форми	<i>иди-дойди, кажи-речи, тоест, тичешката, тичешком, лежешком, търчешката</i>

Наречията на **-о** съвпадат с формата за среден род на прилагателните, от които са образувани, обаче се различават по службата си в изречението, защото наречията поясняват предимно глаголи, а прилагателните поясняват съществителни имена. Сравни:

*кратко дете – кратко говори; **ранно** пиле – **рано** пее.*

Упражнение 1

- Препиши в колонка наречията от текста.

БОЖУРА

Веднъж надвечер Божура и майка ѝ се връщаха от гората...

Когато влязоха в селото, беше вече тъмно и първото нещо, което забелязаха, беше, че по всички порти бяха наизлезли жени. Калуда вървеше напред, не обръщаше внимание на жените и ако поглеждаше наляво и надясно, гледаше да види дали не е забравено някъде нещо, за да го пхне под престилката си. По-назад след нея идеше Божура. Товарът ѝ ни най-малко не я превиваше, снагата ѝ си оставаше права и гъвкава, като стълбеца на вихрушка. Беше вече тъмно, но очите ѝ от време на време проблясваха. Цялата сюрсия дечурлига тичаха подир нея и викаха:

– Божуро! Божуро! Дай ни божур, Божуро!

– Хайда бре! – викаше тя весело и без да се сърди. – Откъде ще ви взема божур?

И като оставяше децата да си викат, колкото си щат, тя се спираше в тъмнината и слушаше какво приказват жените.

(По Йордан Йовков)

- Определи вида и службата на извадените наречия. Направи словообразователен разбор на наречията. Определи има ли в текста наречия, които по форма съвпадат с прилагателни имена.

■ СТЕПЕНУВАНЕ НА НАРЕЧИЯТА

ПРИПОМНИ СИ!

- Някои наречия се степенуват, както и прилагателните имена:
положителна степен – *бързо* (*кучето бяга бързо*)
сравнителна степен – *по-бързо* (*лъвът бяга по-бързо*)
превъзходна степен – *най-бързо* (*леопардът бяга най-бързо*).
- При някои наречия сравнителните степени се образуват по особен начин:
много (положит. ст.) – *повече* (сравн. ст.) –
най-много. (превъзходна ст.)

■ ВИДОВЕ НАРЕЧИЯ ПО СЪСТАВ ПРАВОПИС И ПУНКТУАЦИЯ

По **състав** наречията се делят на **прости** (*близо, ляво, долу, леко*) и **сложни** (*отблизо, наляво, отдолу, възлеко*).

Сложните наречия се образуват:

- от предлог и просто наречие (*отвътре*);
- от предлог и съществително (*насреща*);
- от две глаголни форми (*кажи-речи*).

Наречията се пишат:

СЛЯТО	от предлог и наречие	<i>догоре, набързо,</i>
	от предлог и съществително	<i>докрай, догодина</i>
	от частица НЕ и наречие	<i>недалеч, неотдавна</i>
ПОЛУСЛЯТО	от две самостоятелни думи	<i>оттук – оттам едва-едва нагоре-надолу иди-дойди</i>

ЗАПОМНИ!

- С двойно **-нн-** се пишат наречия, образувани от прилагателните на **-нен**:
постоянно (от *постоянен*), *временно* (от *временен*).
- Ако са от един и същи вид, наречията поясняват глагола чрез изреждане. Тогава те се отделят със запетая или се свързват със съюза **и**, например:
Пишете бавно и старателно.
Пишете бавно, старателно, красиво и четливо.

3. Когато наречията са от различни видове, тогава няма изреждане и между тях не се пише запетая, например:
Ще отидем после *вкъщи*. *Заминаваме довечера заедно*.
-

Упражнение 1

- ▶ Прочети изреченията. Извади наречията в колонка, като посочваш какви са по вид. Обясни правописа им.
1. В саваните постоянно вали.
  2. Могъществото на египетската държава било нетрайно.
  3. Значително се развивало занаятчийското производство на траките.
  4. Влакът дойде навреме.
  5. Догодина ще се срещнем пак.
  6. Ще отида за малко у един познат.
  7. Нагоре ще пътуваме с автобус.
  8. Слънцето току-що изгрява.
  9. Цялото село заспива лека-полека в прегръдките на зимната нощ.

Упражнение 2

- ▶ Образувай наречия от дадените думи.
Определи кои от наречията могат да се степенуват.
Шепна, мълча, нощ, зима, постоянен, съвременен.

Упражнение 3

- ▶ Замени дадените наречия с антоними:
Той става рано.
Говорете високо.
Вътре има много хора.
Магазинът е далеч.
Групата върви напред.
Той чете много бавно.

Упражнение 4

- ▶ Образувай умалителни наречия с наставките *-ичко, -ко, -инко*.
Работи по модела: *леко* → *лекичко*.
Бързо, тихо, малко, рано, леко, бавно, хубаво, високо, ниско, скромно.

Упражнение 5

- ▶ Образувай степени за сравнение на наречията и прилагателните имена в следните изречения. Добави предлога *от*, където е необходимо.

Неда и Олга се различават много.
Неда е (висока) Олга.
Тя има (дълга) коса, (големи) очи, (тънки) вежди.
Неде се облича (скромно) Олга.
Олга се облича (модерно), ходи с обувки с висок ток.
Неда предпочита (ниски) обувки.
Неда обича горчиво кафе, а Олга (много) обича сладко.
Неда е сериозна, а Олга е (весела) Неда.
Неда е сериозна, а Олга е (весела) Неда.
Неда има добър слух и добре свири на пиано, а Олга има (добър) глас и пее (хубаво).

Упражнение 6

- ▶ **На мястото на точките употреби наречията само или едва:**
Прочетох ... един път текста и го запомних.
Момчето е ... на десет години.
Такива дрехи ... сега започнаха да носят.
На срещата дойде ... Петър.
На обед той изяде ... една супа.
Порцията струва ... петдесет копейки.
Слънцето ... залезе и стана тъмно.

Упражнение 7

- ▶ **Замени наречията със синоними или синонимични конструкции:**
Зиме, нощем, довечера, лятос, денем, снощи.

Упражнение 8

- ▶ **Включи в изречения наречията:**
Веднага, винаги, дори, горе, отдавна, веднаж, неочаквано, зави-
наги, понякога, изведнъж.

Упражнение 9

- ▶ **Напиши 5 изречения, в които да са употребени наречия, образувани от следните глаголи:**
Плача, тича, влача, клатя, вървя, стоя.

Упражнение 10

- Д **Напиши 5 изречения, в които думите *търговски, ученически, чудно, блестящо, еднократно, двояко* да са употребени ту като прилагателни, ту като наречия.**

Установеният ред на думите в изречението се нарича **словоред**.

? Отговори на въпросите:

1. Могат ли частите на изречението да променят местата си една спрямо друга?
2. Колко типа словоред различаваме в зависимост от реда на главните части на изречението?
3. Каква е разликата между прав и обратен словоред?

Упражнение 1

► Прочети текста. Посочи подлога и сказуемото във всяко изречение.

Една нощ в планината забуча градоносен облак. Гръмотевици продъниха небето. Рукна проливен дъжд. Втурнаха се бесни порои надолу към реката. Пороите дълбаеха долищата, търкаляха едри камъни. От надвисналата гранитна скала се откърти огромен камък, който падна насред пътя.

На сутринта пекна ясно лятно слънце. По пътя откъм пробуденото село се зададе кола. Биволите спряха. Камъкът беше задръстил целия път.

(По Ангел Каралийчев)

► Препиши текста.

Подчертай подлозите.

Обясни защо са употребени в обща/членна форма.

Упражнение 2

► Посочи словоред на главните части в изреченията.

Слънцето мързеливо клонеше надолу. Сенките на дърветата растяха. Жегата гаснеше. Появя разхладянинът. Задрямалите листа на липите зашепнаха. Омърлушените птици се разшаваха.

(По Ангел Каралийчев)

- Обикновено прякото допълнение стои след сказуемото.
- Най-често непрякото допълнение стои след сказуемото или след прякото допълнение.
- обстоятелството може да стои пред сказуемото или след него, в началото, в средата или в края на изречението.
- Съгласуваното определение стои пред определяемото (*ясно слънце*), а несъгласуваното след него (*листа на липите*).

Упражнение 3

- Посочи словоредата на главните и второстепенните части в следния текст.

Най-после той доближи брега. Вмъкна се в долчето. Караулниците вече не се виждаха. Два бряга стърчаха от двете му страни.

(По Иван Вазов)

Упражнение 4

- Посочи мястото на съгласуваното и на несъгласуваното определение спрямо определяемото в изречението.

Рукна проливен дъжд.

Задрямалите листа на липите зашепнаха.

Удари и последният училищен звънец.

Книгите с приказки са били изкупени много бързо.

Упражнение 5

- Посочи словоредата на определенията.

Нощта беше влажна и мрачна. Браилските улици пустееха. Студената декемврийска мъгла се беше напластила в една от главните улици на града и задушаваше с отровния си дъх последните минавачи. Мъжделивите фенери едвам прокарваха мътна и неопределена светлина през мъглата.

(По Иван Вазов)

П

ПРИПОМНИ СИ!

- Ако изречението започва с глагола (сказуемото), кратките лични местоимения стоят след него: *Изпратиха ме до магазина.* Ако изречението започва с други думи, кратките лични местоимения стоят пред сказуемото: *Ще ти кажа всичко.*

- Мястото на кратките притежателни местоимения е след определяемото или след първото му определение:

Родителите му са възрастни хора.

Най-първите му близки приятели са от съседното село.

Упражнение 6

- Препиши текста, като подчертаеш кратките местоимения заедно с думите, към които се отнасят.

Скоро грамадното дърво се залюля страшно и се наведе. Разтрепериха се смъртно клоните му и дънерът изпраця, сякаш извика от болки. Убитото дърво се наклони бавно и падна на поляната с трясък. Крехките му съчки се изпочупиха с плач. От разрушените гнезда се дигна прах.

(По Елин Пелин)

В българския език има и инверсия, тоест промяна (обръщане) на словоредата. За да спазят избраната ритмична стъпка и да постигнат рима, поетите често променят обикновения словоред. Сравни:

<i>глуха е нощ</i>	вместо	<i>глуха нощ е</i>
<i>облаци черни</i>	вместо	<i>черни облаци</i>

Упражнение 7

- ▶ Прочети стихотворението. Сравни словоредата му с изискванията на обикновения словоред.

Капчици дъждовни	◀▶	Дъждовни капчици
падат от небето –	◀▶	падат от небето –
и орачу трепна	◀▶	и сърцето на орача
радостно сърцето.	◀▶	радостно трепна.

- ? Отговори на въпроса:

1. Кой от двата текста е стихотворение? Защо?

Упражнение 8

- ▶ Направи цялостен разбор върху словоредата на текста.

Дълбока и странна е денем тишината на тая гора. Човек рядко стъпва тука. Всичко живо се спотайва и се крие на сянка. Ето уединена кръгла полянка. Някъде от самите върхове на дърветата се спущат чак долу само два стълба от дива лоза. Те сплитат краищата си като люлка. Леко се люлее тая горска люлка.

(По Йордан Йовков)

Упражнение 9

- Д Прочети стиховете. Посочи инверсията в тях.

Привлечени от ненадеен гост,
балкански ме овчари окръжили.
Аз слушам с трепет разказа им прост
зарад гороя мили.

Иван Вазов

То не било ясно слънце,
най ми била сама Неда:
С черни очи еленови,
с дълги клепки босилкови,
с бели зъби бисерови,
с тънка снага самодивска.

Народна песен

Упражнение 10

- Д Препиши текста. Подчертай с права линия главните части на изречението с прав словоред, с лъкатушна – главните части на изречението с обратен словоред.

Преди малко над града премина буря. Черни облаци прииждаха от всички страни. Плачевно шумяха дърветата под разюзданата стихия. Хората бягаха по улиците. Две врани на съседния покрив търсеха подслон под комините. Сгъстиха се облаците. Стъмни се. Затрещяха небесата.

СЛОВОСЪЧЕТАНИЕ И ИЗРЕЧЕНИЕ

П

ПРИПОМНИ СИ!

- Словосъчетанието е част от изречението, строителният му материал.
- Словосъчетанието също като думата назовава предмета, само че по-конкретно: златен лист, зелени полета, сочни круши.
- Словосъчетанието, за разлика от изречението, не може да изразява завършена мисъл.
- Освен предмети словосъчетанието може да назовава действия и признаци:

<i>духа вятър</i>	<i>оранжево и жълто</i>
<i>готвят за зимата</i>	<i>много красив</i>
- Словосъчетанието се състои от две или повече думи.
- В словосъчетанието думите се свързват по смисъл; думите се свързват граматически.

!

ЗАПОМНИ!

Грамматическата връзка на думите в словосъчетанието се изразява:

- с помощта на различни окончания (за род, число, лице):
златна нишка, златен лист, златно сърце, златни зали;
- със специални думи (предлози или съюзи):
*топлината на слънцето, трупат в хралупите,
круши и ябълки;*
- само по смисъл: *усещам топлина, много дни, нея високо.*

Упражнение 1

- ▶ Прочети текста. Открий и назови частите на първите две изречения.

Вечерният здрач бавно и неусетно потъмня. В небесата една след друга затрепкаха светли звездици... По пътя над воденицата за към село заглъхна шумен смях и говор на жътвари. По кривата пътечка въз реката мерно задрънка клопотарче.

(По Елин Пелин)

?

Отговори на въпросите:

1. От колко словосъчетания се състои последното изречение.
2. Извади словосъчетанията.
3. Подчертай главните думи.

■ ВИДОВЕ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ

II

ПРИПОМНИ СИ!

Словосъчетания, в които всички думи са равноправни, се наричат **съчинителни**. Връзката в тях се изразява със съчинителни съюзи (*и, или, но, а* и др.) или безсъюзно: *море и слънце; врабци, гугутки, синигери и някои други птици; свобода или смърт* и т.п.

Словосъчетания, в които едната дума е главна, а другата – зависима (подчинена), се наричат **подчинителни**: *празникът на свободата, овощни градини, гледам филм, виждам далеко*.

ВИДОВЕ ПОДЧИНИТЕЛНИ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ

Именни	главната дума е съществително или прилагателно име	прилагателно + съществително съществително + съществително наречие + прилагателно
Глаголни	главната дума е глагол	глагол + съществително глагол + наречие

Сравни: *силен вятър, вятър от юг, много добър* (именни);
чета писмо, чета добре (глаголни).

Упражнение 1

► От изреченията извади само подчинителните словосъчетания.

В мрачните години на турското робство живял корав и юначен българин. Казвал се Манол. Прочул се той със златните си ръце. Съградил много мостове и дворци, безброй черкви и къщи. Научил и султанът за прославения майстор.

(По Ангел Каралийчев)

!

ЗАПОМНИ!

Подчинените думи *поясняват* и *допълват* главните думи. Връзката между тях в словосъчетанието се изразява:

- **чрез съгласуване** – когато зависимата дума се приспособява по род, число или лице към главната: *полезна книга, хубаво време, той отива*;
- **чрез предлози** – когато зависимата дума се свързва с главната чрез предлог: *книга за четене, четка за зъби, листата на липа*.
- **чрез прилагане** – когато зависимата дума се свързва с главната по смисъл: *много интересна книга, изключително полезно ядене*.

Упражнение 2

► Определи вида на словосъчетанията.

Зала за спортуване, изпълнение на важни обществени поръчения, интерес към науката, многоетажна сграда, туристически комплекс, големи възможности за общественополезен труд.

- По състав словосъчетанията биват **прости** и **сложни**.
- **Простите** словосъчетания се състоят от две съставни части – главна дума и зависима дума: *руса коса, време за почивка, весел смях*.
- **Сложните** словосъчетания се състоят от повече от две съставни части, едната е главна дума, останалите – зависими:
*бащина мила стряха, моя родна земя,
славна история на селото.*
- Сложните словосъчетания обикновено се образуват **чрез разширяване** на простите, като се прибавя определение или пояснение:
*кафяв костюм – кафяв ученически костюм;
стръмен бряг – стръмен бряг на реката.*

Упражнение 3

Д Разшири съчетанията.

Боен път, моята родина, сладко от череши, буйна коса, лятно слънце, вярвам без остатък, песните на българите, моите съселяни, твоите съченици.

Упражнение 4

▶ Сравни по значение думите и словосъчетанията. Докажи, че значението на думата е по-широко от значението на словосъчетанието:

чаша – малка чаша, стъклена чаша, чаша за мляко, чаша от стъкло;

молив – черен молив, автоматичен молив, молив за рисуване;

маса – маса за хранене, тоалетна маса, кръгла маса.

❓ Отговори на въпросите:

1. Глаголни или именни са дадените словосъчетания?
2. Как може да се докаже, че значението на думата е по-широко от значението на словосъчетанието?

Упражнение 5

▶ Определи словосъчетанията по вид, строеж и значение. Определи главната и зависимата дума в тях.

Гледам небето, обичам го, редица поети, четка за зъби, пенсия за старост, потребност от храна, възглед върху живота, уводът към книгата, кръг въпроси, оценка за творчеството, богатство от мисли, Ботевата поезия, годишно време, взаимно разбирателство, рохкаво яйце.

■ ВИДОВЕ ИЗРЕЧЕНИЯ ПО СЪСТАВ И ПО ЦЕЛ НА ИЗКАЗВАНЕТО

ПРИПОМНИ СИ!

Изречението изразява завършена мисъл. В него думите се свързват по смисъл, граматически и интонационно.

- По състав изреченията биват: *прости и сложни, кратки и разширени, едносъставни и двусъставни, пълни и непълни.*

? Отговори на въпросите:

1. По какво се различават двусъставни и едносъставни изречения?
2. Каква е разликата между прости и сложни изречения, кратки и разширени, пълни и непълни?
3. Защо се употребяват непълните изречения, особено в диалози?

ЗАПОМНИ!

- Изреченията, които имат една главна част (подлог или сказуемо), се наричат **едносъставни**. Например:
Мир. Жътва. Малкият герой. (само подлог, изразен с имена).
Вървил бавно. Исква се упоритост. (само сказуемо, изразено с глагол).
- Изреченията, които имат и подлог, и сказуемо, се наричат **двусъставни**:
Учениците подпомогнаха учителите в прибирането на реколтата.
Младежът прояви упоритост.
- Изречението, което се състои от *две или повече* прости изречения, свързани по смисъл и интонационно, има две или повече сказуеми, се нарича **сложно**:
Лешниците са узрели и катеричките се запасяват със зимнина, която трупат в хралупите (3 прости изречения).
- **Разширените** изречения освен главните части (подлог, сказуемо) имат и второстепенни части (определение, допълнение, обстоятелство).
- **Кратките** изречения се състоят само от главни части – подлог и сказуемо.
Сравни: *На юг отлитат сетните ята. Отлитат ятата.*
- Когато в изречението е пропусната някоя част, но тя се подразбира, то е непълно. Например: *Ще мине ли скоро влакът за Одеса?* – *Ще мине. След час.*
- Непълните изречения се употребяват, за да се избегнат излишни повторения. Много често се срещат в диалог:

- *Искаш ли да ни останеш на гости?*
- *Не искам.*
- *Защо?*
- *Нямам време.*

П

ПРИПОМНИ СИ!

- По цел на изказването изреченията биват **съобщителни, въпросителни, побудителни, възклицателни**.
- Изреченията, с които съобщаваме нещо, се наричат **съобщителни**, например: *Моята майка е лекарка.*
- Изреченията, с които задаваме въпрос, се наричат **въпросителни**, например: *Къде работи твоята майка? Защо славят пее ноцелм?*
- С **побудителното** изречение изказваме заповед, молба, съвет, забрана. След тях обикновено се пише удивителен (възклицателен) знак. Например:
Стройте се! Стани прав! (заповед)
Дай ми твоя триъгълник. (молба)
Лягайте си рано! (съвет)
Не пий студена вода! (забрана)
- С **възклицателното** изречение изказваме чувствата си:
Ах, това е милата ми майчица! (радост, обич)
Благодаря ти, мамо! (благодарност)
Как чудно се синее родното небе! (възхищение)
Ой, ти ли си! (учудване, изненада)
Уф, изплаши ме! (уплаха)
Олеле, влезе ми игличка в босата петичка! (недоволство, болка)
Как крещят тези деца! (възмущение)

Упражнение 1

► Употреби в изречения словосъчетанията:

Гордея се с нещо (с някого), грижа се за някого (за нещо), подигравам се с нещо (с някого), подигравам някого (за нещо).

Упражнение 2

► Сравни изреченията по двойки.

Ехей, вали дъжд!	Виж, вали дъжд! (радост)
Ах, вали дъжд!	А-а! Вали дъжд! (учудване)
Уф, вали дъжд!	О-о-о, вали дъжд! (недоволство)

❓ Отговори на въпросите:

1. В кои от изреченията чувството на радост, учудване или недоволство е изразено по-силно?
2. Коя дума подсилва тези чувства?

Упражнение 3

- Д** Помогни на първокласниците, които са за първи път в училищната библиотека.

Модел: *Моля, пази /пазете книгите чисти!*

- ?** Отговори на въпросите:

1. Какви съвети ще им дадеш?
2. С какви по вид изречения ще си послужиш?

Упражнение 4

- ▶** Прочети стихотворението. Определи изреченията по цел на изказването.

– Мамо, мамо, я ги виж!

– Що е? – Идат, погледни ги!

С пушки, с саби. – Що стоиш?

Скоро, чедо, поздрави ги!

И детето дава крушки

на солдатите без страх

и крещи на тях:

– Здравствуйте, братушки!

Иван Вазов

Упражнение 5

- Д** Определи какви са по вид дадените изречения.

1. Той не е ли идвал още днес?
2. Да имате свободен билет?
3. Боян не е дошъл още. Дали нещо му се е случило?
4. Как да не го познавам?
5. Да не би да я познаваш?
6. Къде бихте желали да отидем?
7. Друг път да не си спорил с мен!
8. Къде ли не е ходил той!
9. Да не съм те видял вече!
10. Да се поразходим покрай реката! Стига си киснала вкъщи!
11. Нека да починем малко.
12. Недейте ме безпокои с дреболии!

Упражнение 6

- ▶** Намери непълните изречения в следния текст и определи кои части на изречението са пропуснати.

Лицето ѝ – ясен месец,
снагата ѝ – самодивска,
очите ѝ – черно грозде,
веждите ѝ – гайтанови,
клепките ѝ – босилкови,
полите ѝ – бял трендафил:
бял трендафил, що разцъфнал,
що разцъфнал, що откъснат

НОВ УЧЕБЕН МАТЕРИАЛ

НЕЛИЧНИ ГЛАГОЛНИ ФОРМИ

? Отговори на въпросите:

1. Какво значи „лични форми на глагола“?
2. Каква е разликата между „лични“ и „нелични“ форми на българския глагол?
3. С коя граматическа категория са свързани и двата термина?

ЗАПОМНИ!

Към **неличните** глаголни форми се отнасят **причастия, деепричастие, отглаголни съществителни**, завършващи на **-не** и **-ние**.

- **Причастията** изразяват време, род, число и могат да се членуват, тоест съчетават особености на глагол и прилагателно име: *прочетено / прочетеното писмо; ходил (съм) / ходили (сме); паднал лист / паднала звезда*.
- **Деепричастията** съчетават особености на глагол и наречие: *пишейки, вървейки, слушайки*.
- **Отглаголните съществителни** съчетават особености на глагол и съществително име: *бягане, четене, събрание*.

■ ПРИЧАСТИЕ

ПРИПОМНИ СИ!

- Причастията са глаголни форми, които означават признак, резултат от действие.
- Причастията се менят по род, число и се членуват като прилагателни имена.
- Причастията по време биват **минали** и **сегашни**.
- Миналите причастия означават действие, извършено преди действието на сказуемото в изречението.
- Сегашните причастия означават действие, което се извършва **едновременно** с действието на сказуемото в изречението.

▶ Сравни причастията в дадените изречения според граматичните им признаци.

▶ Трансформирай изреченията, като използваш синонимични конструкции без причастия.

Капитанът насочва бинокъла си към изчезващия бряг.

Капитанът насочва бинокъла си към изчезналия бряг.

? Отговори на въпросите:

1. От кои глаголи са образувани причастията?
2. Как са членувания причастията? Защо?
3. Каква роля изпълняват в изречението

ЗАПОМНИ!

По **залог** причастията в българския език се делят на:

- **деятелни** – ако предметът е вършител на действието, означено с причастие, например: *дремещ старец, летяща птица*;
- **страдателни** – ако предметът получава действието, означено с причастие, например: *повреден мотор, повреденият мотор = моторът е повреден*.

СЕГАШНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ

Упражнение 1

► Прочети текста. Извади в колонка *сегашни деятелни причастия* (виж таблицата).

Познаваш ли големия град?

Сред безбройните селища по земята, като големи светила сред звезден прах, се открояват многоцветните световни градове. Със своите дванайсет милиона понастоящем начело стои Токио, следван от Ню Йорк, Лондон, Шанхай, Москва, Париж, Калкута, Пекин, Мексико, Филадельфия и т.н.

Големият град! Какво всъщност го отличава от другите? С какво ни поражва той? Разноцветни сияния, превръщащи нощта в ден, и блестящи витрини. Скърцащите и пищащи по завоите трамваи. Безчет забележителности, мирис на бензинови пари и шеметни скорости. Динамика, глъч и в същото време дисциплина.

Той ни примамва с това, че бидейки просторен като океан, сложен като лабиринт, а за мнозина – неизследван като джунгла, винаги ни разкрива нещо ново, интересно, непознато.

(Сб. „Светът около нас“)

ЗАПОМНИ!

Сегашно деятелно причастие се образува от формите за минало несвършено време на глаголите с помощта на наставките **-ящ, -ащ, -ещ**:

глагол	спреж. на глагола	мин. несв. време	наставка	м. род	ж. род
чета	1	чет-я-х	-ящ	четящ□	четящ@
държа	2	държ-а-х	-ащ	държащ□	държащ@
свиря	2	свир-е-х	-ещ	свирещ□	свирещ@

глагол	спреж. на глагола	мин. несв. време	наставка	м. род	ж. род
смея се	1	сме-е-х се	-ещ	сmeeщ□ се	сmeeщ[а] се
чакам	3	чак-а-х	-ащ	чакащ□	чакащ[а]
стрелям	3	стрел-я-х	-ящ	стрелящ□	стрелящ[а]

глагол	спреж. на глагола	мин. несв. време	наставка	ср. род	мн. число
чета	1	чет-я-х	-ящ	четящ[о]	четящ[и]
държа	2	държ-а-х	-ащ	държащ[о]	държащ[и]
свиря	2	свир-е-х	-ещ	свирещ[о]	свирещ[и]
смея се	1	сме-е-х се	-ещ	сmeeщ[о] се	сmeeщ[и] се
чакам	3	чак-а-х	-ащ	чакащ[о]	чакащ[и]
стрелям	3	стрел-я-х	-ящ	стрелящ[о]	стрелящ[и]

! **ЗАПОМНИ!**

Ако формата за минало несвършено време при глаголите от първо и второ спрежение е образувана по модела на **-яx**, в една от формите на сегашно деятелно причастие (мн.ч.) се проявява фонетическият закон „Променливо Я“.

Упражнение 2

- ▶ **Образувай сегашно деятелно причастие от глаголите:**
 Донасям, нося, купувам, наричам се, летя, вървя, хвърча.

Упражнение 3

- ▶ **Образувай форми за множествено число на причастията от упражнение 2.**

! **ЗАПОМНИ!**

Сегашно деятелно причастие се мени **по род и число** (вж. таблицата) и се членува като прилагателно име:

*пеещ – пеещи**ят**, пеещи**я**;*

*пееща – пееща**та**;*

*пеещо – пеещо**то**;*

*пеещи – пеещи**те**.*

! **ЗАПОМНИ!**

Частичката **не** обикновено се пише слято със сегашно деятелно причастие, например: *незнаещ, неможещ, неискащ* и др.

НО: В този случай ще помогнат не знаещите, а умеещите хора.
 Сравни: *не ще помогнат знаещите, а умеещите.*

- Сегашно деятелно причастие в изречението винаги се употребява като определение и мястото му обикновено е пред определяемото. Например:

*Далече се сливат и губят блестящите релси
сред цъфнали шипки и трепетна ръж.*

Христо Смирненски

- Сегашно деятелно причастие може да се замени с подчинени определителни изречения. Например:
отсъстващите ученици = учениците, които отсъстват

Упражнение 4

- ▶ В следния текст открий сегашни деятелни причастия.

Летящата птица бавно закръжи над притихналите поля. Представях Ангелинка мъничка, хвърчаща, приличаща на някакво бяло врабче, с лице сияещо и усмихнато.

Упражнение 5

- ▶ Препиши. Подчертайте сегашни деятелни причастия.

1. Седя на пейката, усамотена в парка, заслушана в нестихващия птичи хор.
2. Гората излезе разкрепостена и светла срещу надигащото се слънце.
3. Само езерото светлее в далечината и огъва лъчите на спускащото се слънце.
4. По пътя си пак срещнахме монголски стада, после цигани, идващи от Монголия, черни и весели...

- ? Отговори на въпросите:

1. С кои наставки са образувани подчертаните причастия?
2. От кой род и число са причастията?

Упражнение 6

- Д Състави изречения, в които да са употребени синонимите на дадените думи:

Вероятно – навярно, може би, сякаш, евентуално.

Радост – отрада, удоволствие, възторг.

Упражнение 7

Работи по модела: *Учениците, които носят знамената, минете пред колоната.*

Учениците, носещи знамената, минете пред колоната.

1. Иван завари Никола, който седеше на миндера.
2. Видях един прозорец, който ярко светеше на петия етаж.

3. Тя съгледа ученика, който стоеше с шапка в ръка, и се усмихна.
4. Селяните, които изнасяха и внасяха чували на горната воденица, го видяха веднага. Оттам той видя брат си Иван, който впрягаше воловете.

Упражнение 8

- ▶ **Образувай от глаголите сегашни деятелни причастия. Състави с тях словосъчетания.**

Работи по модела: *не вярват* → *невярващи хора*

Хората не вярват. Ученикът пише. Момичето чете. Децата подскочат. Момчето не вижда нищо. Момичето шие. Момчето яде.

Упражнение 9

- ▶ **Редактирай изреченията по двойки, като превърнеш подчертаните глаголи в причастия (сегашни деятелни).**

Момчетата пееха. Те отминаваха и песента заглъхваше.

Влакът пристигаше. От него миришеше на пушек.

Песента заглъхваше. Песента звучеше в ушите ми.

Ученикът чете. Той може да ти даде книгата.

Упражнение 10

- ▶ **Извади причастията. Открий наставките в причастията.**

Празник на трудещите се; борещите се за мир; днес Петър е водещ; учебник за начинаещи.

- ❓ **Отговори на въпросите:**

1. От кои глаголи са образувани причастията?
2. Как са образувани причастията?
3. Дадените причастия имат ли други форми? Посочи ги.

Упражнение 11

- ▶ **Състави изречения с думите *бъдещ, служещ, пишещ, вярващ*.**

МИНАЛО СТРАДАТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ

- ❓ **Отговори на въпросите:**

1. Как се мени минало страдателно причастие?
2. Как се образува това причастие?
3. Може ли да се образува това причастие от непреходните глаголи?
4. Каква служба в изречението може да изпълнява това причастие?

Упражнение 1

- ▶ Прочети текста. Извади словосъчетания със сегашни деятелни причастия. Посочи рода и числото на всяко причастие.

БОДЛИВАТА РОЗА

(откъс)

Ние, хората, сме само една от съставките на тъй наречената биосфера. Наистина важна съставка, но все пак съставка. Милиони години сме се развивали в пълна взаимовръзка и в хармония с неорганичния и космическия мир... До каква степен сме „деца на природата“, на земята, на вселената показва обстоятелството, че всеки миг сме под влиянието на космическите сили, които пряко или косвено се отразяват не само върху здравето, но и върху настроението ни. Напоследък четох в печата, че когато във Виена духа тъй нареченият «фьон», хирурзите се въздържат да правят операции. Че по време на засилената слънчева активност броят на инфарктите се увеличава.

Позволих си това мъничко отклонение, за да се види, че „животът е нещо цяло, а човекът – само една част от неговите части“, че нарушаването на природната хармония изправя човека пред много тъмни неизвестности. Всъщност човечеството не е заплашено от техниката и цивилизацията изобщо, а от неовладяната техника и от криво разбраната цивилизация. Ако индустриалната технология беше усъвършенствана, нямаше да има нито димове в небето, нито автомобилни газове в атмосферата, нито безжизнени реки, нито агонизиращи морета.

Машината ни дава сила, удобство, производство, а от производството зависи нашето съществуване. Това е ясно. Става дума за бодлите на ухайната роза – цивилизацията, за техниката – несъвършената, неовладяната, която ни застрашава, тиранизира и трови... И още – за науката, ако тя се изплъзне от ръцете на човека и се превърне в неконтролирана сила...

(По Николай Хайтов)

? Отговори на въпросите:

1. Каква служба изпълнява всяко извадено причастие в изречението?
2. Има ли в текста причастия от друг вид?

П

ПРИПОМНИ СИ!

- Минало страдателно причастие се образува от минало свършено време с наставките **-н**, **-т**, **-ен**.
- Минало страдателно причастие се образува **само от преходни глаголи**.
- Минало страдателно причастие се мени по род, по число и се членува като прилагателно име:

скован – скован-и-ят, скован-и-я;
 скована – скована-та;
 сковано – сковано-то;
 сковани – сковани-те.

глагол	спреж. на глагола	мин. несв. време	нас- тавка	м. род	ж. род	ср. род	мн. число
сква	1	сква-х	-н	скован	скована	сковано	сковани
взема	1	взе-х	-т	взет	взета	взето	взети
убия	1	уби-х	-т	убит	убита	убито	убити
строя	2	строи-х	-ен	строен	строена	строено	строени
чета	1	чето-х	-ен	четен	четена	четено	четени
видя	2	видя-х	-н	видян	видяна	видяно	видени
съзря	1	съзря-х	-н	съзрян	съзряна	съзряно	съзрени

ЗАПОМНИ!!

- Минало страдателно причастие се употребява за образуване формите на страдателен залог на глагола и така влиза в състава на сказуемото в изречението:
Писмото е написано (беше написано, ще бъде написано) от момчето.
- Минало страдателно причастие в изречението се употребява и като определение и мястото му е обикновено пред определяемото съществително, например:
Прочетената книга ми направи голямо впечатление.

ЗАПОМНИ!

- Частицата **НЕ** се пише слято с минало страдателно причастие: *неовладяната техника.*
- При образуване на причастията от възвратните глаголи местимението **СЕ** отпада.

ВНИМАВАЙ!

Някои **възвратни** глаголи, въпреки че не са **преходни**, имат минало страдателно причастие:

усмихна се – усмихнат

засмея се – засмян

Упражнение 2

- Препиши текста. Подчертай причастията. Образувай от тях форми за мъжки и женски род в обща и членувана форма.

Не мога цял живот да летя близо до Земята. Всичко неизвестно е по-интересно от преживяното и всичко неоткрито е по-привлекателно от прелетяното.

Упражнение 3

Работи по модела: *засях – засял – засята – засято – засети
засетият – засятата – засятото – засети-
те*

Изживях, преживях, разлях, извървах, засмях се.

? Отговори на въпросите:

1. Как се проявява фонетичният закон „Променливо Я“ във формите за минало страдателно причастие?
2. Как се членува минало страдателно причастие, ако е от мъжки род?

Упражнение 4

▶ **Попълни изреченията със следните изрази:** *възмутен съм, възхитен съм, очарован съм, учуден съм, трогнат съм, поласкан съм.*

1. ... от високата оценка.
2. ... от оказаното внимание.
3. ... от недостойното ви поведение.
4. ... от героизма на вашия народ.
5. ... от неочакваното ви предложение.
6. ... от красотата на вашата страна.

Упражнение 5

▶ **Обясни как са образувани следните сложни прилагателни имена.**

новоназначен	долуподписан	всеотдаен
новообразуван	гореизложен	огнедишащ
новопостроен	металорежещ	правостоящ
новооснован	бързотечен	бързопишещ

? Отговори на въпросите:

1. Кои причастия влизат в състава на дадените прилагателни?
2. Как трябва да се членуват дадените прилагателни?

МИНАЛО СВЪРШЕНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ

ЗАПОМНИ!

- Минало свършено деятелно причастие, както и всяко причастие, е **нелична глаголна форма**, която се мени по род и число и може да се членува.
- Минало свършено деятелно причастие се образува от **минало свършено време** с наставката **-л**.

глагол	спрежение	мин.св. време	наставка	м. род	ж. род
цъфна	1	цъфна-х	-л	цъфнал□	цъфнал@
живея	1	живя-х	-л	живял□	живял@
пия	1	пи-х	-л	пил□	пил@
работя	2	работи-х	-л	работил□	работил@
видя	2	видя-х	-л	видял□	видял@
чета	1	чето-х	-л	чел□	чел@
наведа	1	наведо-х	-л	навел□	навел@
вляза	1	влязо-х	-л	влязъл□	влязъл@
донеса	1	донесо-х	-л	донесъл	донесл@
река	1	реко-х	-л	рекъл	рекл@
изстрелям	3	изстреля-х	-л	изстрелял□	изстрелял@
нарисувам	3	нарисува-х	-л	нарисувал□	нарисувал@

глагол	спрежение	мин.св. време	наставка	ср. род	мн. число
цъфна	1	цъфна-х	-л	цъфнал○	цъфналИ
живея	1	живя-х	-л	живял○	живелИ
пия	1	пи-х	-л	пил○	пилИ
работя	2	работи-х	-л	работил○	работилИ
видя	2	видя-х	-л	видял○	виделИ
чета	1	чето-х	-л	чел○	челИ
наведа	1	наведо-х	-л	навел○	навелИ
вляза	1	влязо-х	-л	влязъл○	влезълИ
донеса	1	донесо-х	-л	донесл○	донеслИ
река	1	реко-х	-л	рекл○	реклИ
изстрелям	3	изстреля-х	-л	изстрелял○	изстрелялИ
нарисувам	3	нарисува-х	-л	нарисувал○	нарисувалИ

ЗАПОМНИ!

Минало свършено деятелно причастие се употребява:

- като съгласувано определение;
- в състава на сложни глаголни времена (минало неопределено време; бъдеще предварително време; минало предварително време);
- в състава на сложни глаголни форми за условно и преизказно наклонение.

ЗАПОМНИ!

- Частицата **не** се пише слято, ако е съгласувано определение.
- Частицата **не** се пише отделно от причастиято, ако то е в състава на сказуемото.

*От студа вишњята **не** разицѣфтяла.*

***Неразицѣфтялата** от студа вишња ме натѣжи.*

ВНИМАВАИ!

- При учтивата форма **Вие** или **Ви** причастиято в състава на сказуемото се употребява в множествено число: *Госпожо* (ед.ч.), *Вие **сте** извършили* (мн.ч.) *едно благородно дело!*
- СРАВНИ! При учтивата форма, когато подлогът е изразен с личното местоимение **Вие**, миналото страдателно причастие е в единствено число и се съгласува с пола на лицето, означено с това местоимение:

*Госпожо Иванова, **Вие** също **сте** поканена* (ж.р., ед.ч.) *на празника.*

*Господин Стоянов, **Вие** също **сте** поканен* (м.р., ед.ч.) *на празника.*

ЗАПОМНИ!

съм – бил, била, било, били

дойда – дошъл, дошла, дошло, дошли

отида – отишъл, отишла, отишло, отишли

ям – ял, яла, яло, яли

дам – дал, дала, дало, дали

мога – могъл, могла, могло, могли

раста – расъл, расла, расло, расли

вляза – влязъл, влязла, влязло, влезли

напиша – написал, написала, написало, написали

ПРИПОМНИ СИ!

Минало свършено деятелно причастие се употребява за образуване на сложни глаголни времена. Например: *говорил съм, бях говорил, ще съм говорил* и др.

- Когато минало свършено деятелно причастие е употребено като глагол, частицата **не** се пише отделно (*не завършил*).
- Когато то е употребено като прилагателно име, частицата **не** се пише слято (*незавършилият*).

Например: *От студа вишњята не разцъфтяла.*

Неразцъфтялата от студа вишња ме натъжи.

? Отговори на въпросите:

1. Каква връзка откриваш между „Променливо Я“ и образуване на формите за единствено и множествено число на минало свършено деятелно причастие?
2. Каква връзка откриваш между „Променливо Я“ и образуване на формите за единствено и множествено число на минало страдателно причастие?

СРАВНИ!

пял – пяла – пяло – пели

изживял – изживелия(т)

пят – пята – пято – пети

изпят – изпетия(т)

- ▶ **Направи извод за „Променливо Я“ в посочените форми. Припомни си правилата, обусловени от фонетичния закон „Променливо Я“.**

Упражнение 1

- ▶ **Прочети текста. Открой причастията. Извади ги в колонка, подчертай наставките, с които са образувани, и окончанията.**

Но те бяха десет срещу сто и десет... Все пак, залостили се между скалите, те правеха с редките си изстрели от стръмния сипей гроб за всеки жандармерист или полицай...

– Пестете патроните! Не стреляйте всички наведнъж, а се редувайте един по един! – извика Марин. – Трябва да ги задържим.

Един рикоширал куршум го удари в левия крак и заседна в сухожилието под коляното му. Прибледнял, без да издава страшната си болка, Марин взе отново пушката в ръце, но остана да лежи неподвижно.

(По Димитър Ангелов)

? Отговори на въпросите:

1. От кои глаголи са образувани извадените причастия?
2. Има ли редувания при образуване на други форми на извадените причастия?

Упражнение 2

- ▶ Прочети стихотворението. Открой минали свършени деятелни причастия.

Приличаш ми на кестен в планината,
зад гъстите дървета невидян,
узрял дълбоко някъде в средата
и затова останал необран.
През тази закъсняла, горска есен
аз чудя се какво да правя тук.
Дали от теб да си откъсна песен
или едничък, ала вечен звук?

Евтим Евтимов

- ? Отговори на въпросите:

1. Каква синтактична служба изпълняват в текста миналите свършени деятелни причастия?
2. Има ли в текста причастия от друг вид?

Упражнение 3

- ▶ Обясни правописа на причастията *рекъл, казал, донесъл, изтекъл, отсякъл, писал*.

- ? Отговори на въпросите:

1. Как проверяваш дали формата за м.р. съдържа непостоянно ъ или в тази форма трябва да се пише а?
2. Как се членуват дадените причастия (м.р., ед.ч.)?

Упражнение 4

- ▶ От глаголите *спрях, видях, излязох* образувай единствено и множествено число на минало свършено деятелно причастие. Членувай тези форми.

Упражнение 5

- ▶ Образувай минало свършено деятелно причастие (ед. и мн.ч.) от глаголите *хвърлях* и *стрелях*. Сравни с причастията от първата група.

МИНАЛО НЕСВЪРШЕНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ

Минало несвършено деятелно причастие, както всички причастия, се отнася към **неличните глаголни форми** и се мени по род и число.

Образува се от минало несвършено време на глагола и наставка **-л**.

- Частицата **не** за отрицание се пише отделно от причастието.
- В български език съществуват при всеки глагол две различни причастия на **-л-** свършено и несвършено, например: *чел и четял, ходил и ходел, живял и живеел, разбрал и разберял и т.н.*

Минало несвършено време на глагола	Наставка	Минало несвършено деятелно причастие			
		м.р.	ж.р.	ср.р.	мн.ч.
разстила-х	-л	разсти ^л лал□	разсти ^л лал ^а	разсти ^л лал ^о	разсти ^л лал ^и
подскача-х	-л	подскач ^л ал□	подскач ^л ал ^а	подскач ^л ал ^о	подскач ^л ал ^и
пее-х	-л	пеел□	пеел ^а	пеел ^о	пеел ^и
нашепва-х	-л	нашепв ^л ал□	нашепв ^л ал ^а	нашепв ^л ал ^о	нашепв ^л ал ^и

Упражнение 1

- ▶ Сравни двата текста. Обясни разликата между тях.

В ГОРАТА

Наоколо се простираше чудно хубава гора. Катерички подскачаха игриво от клон на клон, зайчета се шмугваха в храсталациите, птици пееха с целия възторг на своите обичливи сърца за слънцето и свободата. Вятърът нашепваше на младите гранки чудни приказки.

Наоколо се простирала чудно хубава гора. Катерички подскачали игриво от клон на клон, зайчета се шмугвали в храсталациите, птици пеели с целия възторг на своите обичливи сърца за слънцето и свободата. Вятърът нашепвал на младите гранки чудни приказки.

? Отговори на въпросите:

1. Кои глаголни форми са употребени в текстовете?
2. С каква цел авторът употребява минали несвършени деятелни причастия?

ЗАПОМНИ!

Минало несвършено деятелно причастие запазва ударението на минало несвършено време, например: *четях – четял, ходех – ходел, гледах – гледал.*

ВНИМАВАИ!

- Минало несвършено деятелно причастие се употребява **само** за образуване на две преизказни времена (сегашно и минало несвършено).

- Причастията, образувани от минало несвършено време на **-ял**, **-еше**, запазват гласната **я** в единствено число, а в множествено число – пред окончанието **-и** заменят с **е**: *четял, четяла, четяло, но четели*.
  - При глаголи от III спр. (образуващи мин. несв. време на **-ял**, **-яше**) гласната **я** се запазва и в множествено число: *стрелял, стреляла, стреляло, стреляли*.
-

Упражнение 2

- ▶ **Образувай минало несвършено причастие и минало свършено причастие в единствено и множествено число от глаголите *мисля, говоря, нося, пея*.**

Упражнение 3

- ▶ **В следния откъс от приказка са употребени минали несвършени и минали свършени причастия. Разграничи ги.**

Вятърът казал на слънцето:

– Хайда да видим кой ще свали кожата на пътника!

И той започнал да духа, колкото сила имал. Но колкото по-силно духал, толкова пътникът по-добре се завивал в кожата си. Вятърът се сърдел, духал, чупел клони, докато се уморил, не можал да свали кожата на пътника.

Дошъл ред до слънцето. То се показало засмяно през облаците. Пътникът се стоплил и след малко сам съблякъл кожата си.

Упражнение 4

- ▶ **Определи двойки думи с противоположно значение.**

Вземам, виновен, включвам, голям, давам, добре, заключителен, започвам, зле, изключвам, малък, начален, нарушавам, невиновен, нов, последен, привършвам, пръв, спазвам, стар.

Упражнение 5

- ▶ **Прочети. Изпробвайте «рецептата» на Ванчо.**

– Петьо, как е по-лесно да запомня кога частицата не се пише сято с причастие и кога – отделно?

– Много просто, Яна! – намесва се важно Иван. – Ако причастие е сказуемо, винаги пишеш не отделно от него. Във всички останали случаи – сято.

- ▶ **Състави 5 изречения, в които причастията се употребяват като сказуемо или като съгласувано определение, или да влизат в причастен израз**

■ ДЕЕПРИЧАСТИЕ

ЗАПОМНИ!

- Деепричастието е **неизменяема глаголна форма**, означаваща действие, което се върши едновременно с действието на глагола-сказуемо, като пояснява това действие.
*Тя стоеше на прозореца, **гледайки** изпращачите.*
*Тя стоеше на прозореца, **махайки** с ръка.*
- Деепричастието се образува от **несвършени** глаголи.

Спрежение	Сегашно време	Наставка	Деепричастие
1 и 2	пиш-а свир-я тек-а (к//ч)	- ейки	пишейки свирейки течейки
3	маха-м стреля-м	- йки	махайки стреляйки

Упражнение 1

- Прочети текста. Открий в текста глаголни форми, които не употребяваш в речевата си практика.

НА ГАРАТА

Красимира си взе изпитите и тази вечер си заминаваше за Киев. Не се надявайки на помощ, тя взе само едно куфарче.

На перона имаше много хора. Тя беше се качила във влака, когато Валентин и Никола дойдоха на гарата, за да я изпратят.

– Моля, къде се намира влакът за Киев? – попита Никола на гише за справки.

– Бързият влак е на трети коловоз, а пътническият още не е композиран.

– Валентине, позакъсняхме! Сега е девет без две минути. Остават седем минути до тръгването на влака. Красимира сигурно се е качила вече. Хайде да преминем на трети коловоз!

Те намериха влака и започнаха да търсят Красимира. Видяха я в един вагон. Тя стоеше на прозореца, гледайки изпращачите.

В това време влакът бавно потегли.

– На добър път, Краси! – успя да каже Валентин.

Махайки с ръка, Красимира дълго стоеше на прозореца.

? Отговори на въпросите:

1. Деепричастия ли са извадените думи?
2. Как са образувани?

ЗАПОМНИ!

- Действието, означено с деепричастието, и действието на глагола-сказуемо се извършват **едновременно** и **от едно и също лице** (от подлога).
- Деепричастието **не се изменя** по лице, число и време.
- Деепричастието **почти не се среща** в народните говори, предимно се употребява в текстове от научен стил.
- В устната реч деепричастните форми се заменят с описателни изрази, например:
*Той вървеше, **оглеждайки** се наоколо.*
*Той вървеше, **като се оглеждаше наоколо.***
- При образуване на деепричастия ударението в думата се запазва на същото място, както във формите за сегашно време.

ВНИМАВАИ!

- Съгласните **к, г** при образуване на деепричастията преминават в **ч, ж**:
нека – печейки, мога – можейки
- Частицата **не** се пише отделно от деепричастията, например:
не можейки, не знаейки, не се надявайки.

Упражнение 2

- ▶ **Открий деепричастията в текста. Определи службата им изречението. Обясни пунктуацията. Извади от текста словосъчетанията, в които деепричастието е главна дума.**

Продължавайки да се развива на съвременния етап и да разкрива все нови и нови страни на художественото познание на света, художествената литература изпълнява велика, прогресивна, хуманна мисия, утвърждавайки новото, съзвучно с нашите обществени идеали, взаимодействайки дълбоко с живота и влияейки върху хода на социалните процеси.

? Отговори на въпросите:

1. На кой въпрос отговарят деепричастията?
2. Какво са извадените словосъчетанията?
3. Защо всички извадени словосъчетания са свързани с думата *изпълнява*?

ЗАПОМНИ!

- Деепричастието отговаря на въпроса **как?** и изпълнява служба на **обстоятелство** в изречението.
- Деепричастие може да влиза в деепричастния израз. Деепричастният израз се отделя със запетая.

Упражнение 3

- ▶ **Напиши следните изречения по друг начин.**

Работи по модела: *Красимира стои на прозореца, като маха с ръка.*

Красимира стои на прозореца, махайки с ръка.

1. Валентин и Никола вървят по перона, като търсят Красимира.
2. Чавдар чете, като слуша музика.
3. Ралица върви по улицата, като гледа по витрините.
4. Борислав прочете вестника, като пътуваше с влака.
5. Красимира мина на другия тротоар, като пресече улицата.
6. Иван превежда, като търси думите в речника.

Упражнение 4

- ▶ **Напиши следните отрицателни форми по друг начин.**

Работи по модела: *Не бързайки, Илчо стана и излезе.*
Без да бърза, Илчо стана и излезе.

Не се надявайки на помощ, ние вървахме напред.

Вървеше нагоре, не мислейки за опасностите.

Той пишеше, не знаейки правила.

Упражнение 5

- ▶ **Образувай деепричастия от посочените двойки глаголи, ако е възможно.**

Викам – повикам; давам – дам; нося – донеса; донеса – донасям; крия – откроя; скрия – скривам; крача – прекрача; прекрача – прекрачвам.

- ❓ **Отговори на въпросите:**

1. Защо не можеш да образуваш деепричастия и от двата глагола?
2. От какво зависи твоят избор на наставките за образуване на деепричастията?

Упражнение 6

- Д **Подчертай в текста деепричастията и причастията.**

Свършвайки за старо Търново, не мога да отмина новото Търново и да не кажа няколко думи за него. Разположено на запад от двата запустели акропола, по склоновете на урвите, по брега на Янтра, по скалите, които са надвиснали над нея, разкатерило се по западната стръмнина на върлия Орлов връх, то представлява панорама възхитителна, единствена по живописност и оригиналност. Перото мъчно може да предаде впечатленията от тази гледка. Чужденците, които са го посетили и са писали за него, единодушно твърдят, че такъв град другаде няма.

(По *Ив. Вазов*)

■ ОТГЛАГОЛНИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ

Отглаголните съществителни са **нелични глаголни форми**, защото назовават действие, без да изразяват лице.

Употребата им е ограничена: характерни са за научни, публицистични и официални текстове. Те много често са **термини**.

II

ПРИПОМНИ СИ!

- Отглаголните съществителни могат да се образуват с помощта на наставките **-не** (от несвършени глаголи) и **-ние** (както от несвършени, така и от свършени глаголи).
- По значение отглаголните съществителни, образувани с **-не**, са по-близо до глагола, а с **-ние** – до съществителното.

-не	-ние	
за глаголи от несв. вид	за глаголи от св. вид	за глаголи от несв. вид
чета – четене	накажа – наказание	страдам – страдание
пея – пеене	пожелая – пожелание	мълча – мълчание
пия – пиене	закъснея – къснение	движа – движение
пиша – писане	отмъстя – отмъщение	умея – умение

- Съществителните на **-ние** имат по-определено значение; те са дошли от църковнославянския език, затова не от всеки глагол може да се образуват.

Оправдание, търпение, допълнение, обявление, наводнение, умение и др.

!

ЗАПОМНИ!

Народните форми на **-не** се отличават със своята силна глаголност, означавайки самите действия. Затова тези съществителни могат да се употребяват с предлозите **преди** и **след**:

Преди	+	отглаголно съществително на -не	=	Преди да	+	глагол
След				След като		

СРАВНИ:

преди ставане = преди да стана

преди влизане = преди да вляза

след ставане = след като стана

след влизане = след като вляза

- За образуване на отглаголните съществителни на **-не** може да използваш формите за минало несвършено време на изходния глагол: *събирам – събирах – събиране; рева – ревах – реване; храня – хранех – хранене* и под.
  - За образуване на отглаголните съществителни на **-ние** можеш да използваш и формите за минало свършено време на изходния глагол, при това трябва да имаш пред вид, че гласни и съгласни могат да се редуват: *събера – събрах – събра-ние; поместя (помещавам) – помещение*.
-

Упражнение 1

- ▶ **Образувай отглаголни съществителни от дадените глаголи.**
Храня, събирам, събера, почиствам, избира, закъснея.

Упражнение 2

- ▶ **Отговори на въпросите, като употребиш имам много за.**
Работи по модела: *Защо учиш, а не почиваш? – Защото имам много за учене.*
- Защо пишеш, а не излезеш?
Защо четеш, а не отидеш на кино?
Защо переш, а не си лягаш?
Защо стана толкова рано и гладих?
Защо четеш, а не отидеш на гости?
Защо шиеш до късно?

Упражнение 3

- ▶ **Употреби вместо отглаголните съществителни описателни глаголни изрази.**
- Всред цъфналите цветя се чува бръмчене на пчели.
При влизането в двора те чува ръмжане на кучето.
В различни южни страни хората използват слонове за пренасяне на товари.
В това помещение пазим старите мебели.
Аз попитах за пристигането на кораба.
Яденето на плодове и зеленчуци е полезно.
Кацането на самолета беше успешно.

Упражнение 4

- ▶ **Извади от текста отглаголни съществителни, като посочиш изходните глаголи.**
- Всеки ден след привършване на полската работа Станка и Донка пресяха до късно. През есента и зимата те ще работят в къщи и по

двора. Миене, метене, чистене, предене, тъкане, шиене, пране, готвене, дигане, слагане – все едно и също от тъмно до тъмно.

(По Георги Караславов)

ЗАПОМНИ!

- Някои видови двойки глаголи образуват двойки отглаголни съществителни, които обаче се различават по значение: *учене и учение; събиране и събрание*.
- След отглаголното съществително на **-не** предлогът **на** може да се изпуска: *Трябва да работим за подобряване (на) качеството на нашите знания и умения*.
- Отглаголните съществителни на **-не**, употребени с предлог, могат да не се членуват: *Работниците полагат много усилия за увеличаване(то) на продукцията*.

Упражнение 5

▶ Преразкажи на български.

Молоде подружжя габровцив прибавши до Рима, поцікавилось у готелі, за скільки днів можна оглянути місто.

– Потрібно хоча б чотири дні.

Через два дні габровці попросили їх розрахувати. Працівники готелю здивувалися:

– Як вам удалося за такий короткий термін оглянути місто?

– Дуже просто, – відповів габровець, – дружина оглядала одну половину, а я – другу. Повернувшись у Габрово, ми розповімо одне одному, хто що бачив.

* * *

– Дайте мені два квитки, на мене й на дружину, і пів квитка на дитину, – звернувся габровець до касира.

– Яка дитина? Та це ж чоловік. Гляньте: він уже носить довгі штани, – зауважив касир.

– Добре. Тоді дайте квитка на хлопця, а пів квитка – на дружину. Вона в шортах, – переконливо відповів габровець.

ОСНОВНИ ГЛАГОЛНИ ВРЕМЕНА

В свързаната реч събитията и действията се предават като минали, сегашни или бъдещи.

Когато се говори за време като граматическа категория, на първо място излизат трите основни времена: **сегашно време** (*чета*), **минало свършено време** (*четох*), **бъдеще време** (*ще чета*).

Освен основните има и допълнителни (или съотносителни) времена, употребата на които се съгласува с основното време.

■ СЕГАШНО ВРЕМЕ

? Отговори на въпросите:

1. Колко спрежения има в българския език?
2. Как се образуват формите за сегашно време (4 форми)?
3. Какво означаваме с формите на сегашно време?
4. От кой вид – свършен или несвършен – са глаголите, които се употребяват в сегашно време самостоятелно?
5. От кой вид – свършен или несвършен – са глаголите, които се употребяват в сегашно време след **да, когато, ако, щом** и др.?
6. Как се нарича изходната формата на глагола?

П

ПРИПОМНИ СИ!

С формите на сегашно време се означават:

- Действия, които стават в момента на говоренето. Например:
В момента Стоян е зает – **пише** домашното си упражнение.
Защо идвате чак сега?
- Действия, които се повтарят регулярно и не са свързани с определен момент. Например:
Сутрин винаги пътувам с трамвай.
През есента често вали дъжд и духа вятър.
- Минали действия в исторически описания и биографии (сегашно историческо). Например:
Васил Левски се бори за „чиста и свята република“.
Отначало Христо Ботев учи в родния си град, после – в Одеса.
- С формите за сегашно време могат да се означават и близки бъдещи действия, които обикновено се поясняват с обстоятелствени думи. Например:
Самолетът излита след десет минути.
Украинската делегация за конгреса по българистика пристига довечера.

Упражнение 1

► **Обясни употребата на формите за сегашно време в следните изречения.**

1. Точно сега не можем да се разходим из парка.
2. Боряна не се ли интересува от музика?
3. Ако закъснея, не ме чакайте!
4. Преди да отговорите, помислете добре.
5. Не можеш ли да преведеш този текст?
6. Яна трябва да отиде в пощата, за да получи колетче от майка си.
7. Ще ти върна учебника, след като препиша уроците. След обяд отивам на лекар.
8. През XI век братята Асен и Петър освобождават България от византийско робство.

Упражнение 2

► **Спрегни дадените глаголи в сегашно време (4 форми).**

Облека, мога, дам, имам, нямам, съм, ям, пека, строя, търпя.

? **Отговори на въпросите:**

1. Как се произнасят ударените окончания в 1 л. ед. ч. и в 3 л. мн.ч. при глаголите от първо и второ спрежение? Дай трите варианта.
2. Подвижно ли е ударението във формите за сегашно време?

ЗАПОМНИ!

- Ако в текста основно е сегашно време, допълнителни времена са минало неопределено, сегашно и бъдеще време:

***Надниквал** в класната стая и **виждам**, че учениците вече са дошли и **се подготвят** за час по български език, защото след пет минути **ще дойде** учителката и.*

■ БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ

? **Отговори на въпросите:**

1. Как се образуват 4-те форми за бъдеще време?
2. В кои форми трябва да употребим частицата ще?
3. Как се образува отрицателната форма?
4. В кои форми употребяваме частицата ли?
5. Как се образуват 4-те форми за бъдеще време при възвратните глаголи?
6. Къде слагаме кратки лични местоимения, които се отнасят към глагола в бъдеще време?

- Във формите за бъдеще време се включват формалните показатели на бъдеще време (*ще, няма да*) + основният глагол, който се спряга в *сегашно* време.
- В бъдеще време по-често се употребяват глаголите от свършен вид. Глаголите от несвършен вид се употребяват, когато трябва да се изрази повторителност на действието.

Упражнение 1

- ▶ Препиши текста. Подчертай свършените глаголи с права линия, несвършените – с лъкатушна.

1. Няма да се върна рано.
2. Редовно ще тръгвам от къщи в 7 часа и затова няма да закъснявам.
3. Отсега нататък ще закусваме в училищния стол.
4. След три години родителите ми пак ще дойдат в България.
5. На Любомир няма да му купим билет за опера.
6. През втория срок най-добрият ученик в класа ще помага на Румен и той няма да изостава от съучениците си.

Упражнение 2

- ▶ Отговори на въпросите, както използваш форми за бъдеще време на глагола.

Работи по модела: – *Довечера ще дойдете ли у нас?*
– *Да, ще дойдем задължително.*

Какво ще правиш утре сутринта? – ... .

До колко часа ще бъдеш зает? – ... .

Ще отидеш ли на кино? – Не, ...

Ще пият ли кафе? – Може би ... .

Довечера той ще бъде ли в стола? – Не, ...

Следобед ще отидем ли в библиотеката? – Да, ...

■ МИНАЛО СВЪРШЕНО И МИНАЛО НЕСВЪРШЕНО ВРЕМЕ

- ? Отговори на въпросите:

1. Каква е разликата между двете времена – по значението и употребата им?
2. Кое от времената е основно?
3. Защо минало несвършено време понякога наричат „основно разказвателно време“?
4. Как се образуват формите за минало свършено време?

5. Как се редуват гласни и съгласни при образуване на формите за минало свършено време? Дай примери.
6. Как се образуват формите за минало несвършено време?
7. Как се проявява най-главният фонетичен закон на съвременния български книжовен език „Променливо Я“ при образуване на формите за тези глаголни времена?

II

ПРИПОМНИ СИ!

Лични окончания в минало свършено и минало несвършено време.

Минало несвършено време	Спомагателният глагол съм		Минало свършено време
	Книжовна норма	Разговорна норма	
-х	бя <u>х</u>		-х
-ше	бе <u>ше</u>	-□	-□
-ше	бе <u>ше</u>	-□	-□
-хме	бя <u>хме</u>		-хме
-хте	бя <u>хте</u>		-хте
-ха	бя <u>ха</u>		-ха

!

ЗАПОМНИ СИ!

Минало свършено време на глаголите съм, имам, нямам се изразява чрез формите за минало несвършено време.

СРАВНИ!

Минало свършено време	Минало несвършено време
Вчера след обяд спях до 5 часа.	Преди винаги спях след обяд.
Миналата сряда ходихме на театър.	През ваканцията понякога ходехме на театър.
Вчера валя силен дъжд.	През септември често валеше.
Миналата събота не можахме да отидем в библиотеката – <u>бяхме</u> заети, <u>имахме</u> много за учене.	Преди в събота никога не можехме да отиваме в библиотеката – <u>бяхме</u> заети, <u>имахме</u> много за учене.
Вчера сутринта Асен се събуди много късно и не направи гимнастика.	Миналата седмица Асен винаги ставаше рано и правеше гимнастика.
Тази сутрин се качих в трамвая на спирката „Орлов мост“.	Досега обикновено се качвах на спирката пред Университета.

Минало свършено време	Минало несвършено време
Миналия петък ти закъсна и влезе в класната стая след учителката.	Миналия срок ти постоянно закъсняваше и влезаше в класната стая след учителката.

СРАВНИ!

- Минало свършено време означава действие, което е станало и **е завършило** преди момента на говоренето.
- Минало несвършено време означава действие, протичащо едновременно с минало действие, за което се говори, и **незавършено** по време на това минало време. Например:
*Докато **чакаше** автобуса, Стоян прочете няколко страници.*

Упражнение 1

► **Образувай минало свършено време от дадените глаголи.**

Извървя, прочита, изляза, построя, чета, донеса, обуя се, разбере, плача, мога.

Упражнение 2

Д **Сравни текстовете. Определи кои две основни глаголни времена са използвани. Трансформирай текста в третото основно време.**

Стефан бързо си пригответи нещата и излезе. Пред младежкия клуб той съгледа отдалече Петър, който беше застанал при едно агиттабло и го чакаше. На посипаната с пясък площадка стояха два оседлани коня, с които те щяха да тръгнат за града. В това време се чу шум от мотор и след малко пред клуба спря един младеж с мотоциклет.

Стефан бързо си приготвя нещата и излиза. Пред младежкия клуб той съглежда отдалече Петър, който е застанал при едно агиттабло и го чака. На посипаната с пясък площадка стоят два оседлани коня, с които те ще тръгнат за града. В това време се чува шум от мотор и след малко пред клуба спира един младеж с мотоциклет.

ЗАПОМНИ!

Ако основното действие в повествование е изразено с **минало свършено време**, допълнителните (съотносителните) времена са минало предварително време, минало несвършено време, бъдеще време в миналото.

ПРИПОМНИ СИ!

Понякога за разказване за исторически събития и случки, които не са наблюдавани от разказвача, се употребява *сегашно време*,

което се нарича **сегашно историческо**. Чрез него се постига по-голяма живост на разказа.

Сегашно историческо време се съчетава с минало неопределено време и бъдеще време.

ЗАПОМНИ!

- Сегашното историческо време е *основно в преразказа*.
  - Миналото свършено време е *основно в съчинения по преживяното*.
-

Упражнение 3

▶ Прочети откъса от разказа „По жътва“ от Елин Пелин.

В миг млъкна дружната песен и полето затихна. И ето че някъде далече се поде самичък глас – висок, звънлив и треперещ. Той се емна леко и тихо, па полека-лека се засили и се залюля на мощни вълни над полето.

Никола остави снопа и плесна с ръце.

– Ето я на – тя е!

И дълго се ослушва. А песента се ширеше, волна и млада, чиста като извор, пълна с надежда и желания. Тя кичеше на китки мили хубави думи и ги пращаше с любов някому някъде. И ту развълнувано глъхнеше, ту смело се вдигаше, сякаш се бореше с някоя безкрайна скръб, с някое злокобно съмнение, и победоносно взимаше връх и се носеше стремително и гордо.

❓ Отговори на въпросите:

1. В кое време се глаголите, с които се изразява основното действие в разказа?
2. В кое време са глаголите, с които е описана песента?

Упражнение 4

▶ Определи времето, основната форма и вида на глаголите.

Прегъна се Пейчо и излезе навън. Тръгна по каменните криви плочи, между които беше пораснала дребна пача трева. Мина покрай гроба на поп Петко, ала не протегна ръка, както правеше друг път, да наведе цъфналия люляк и да го помирише. Не вдигна очи към лястовичето гнездо под стряхата на камбанарията, където умерените птички се бяха прибрали и тихо шумоляха.

Упражнение 5

Д Самостоятелно изследвай кое време използват народните разказвачи.

1. Работи върху любима приказка.
2. Спомни една народна песен и обясни кои глаголни времена се употребяват в народните песни.

Упражнение 6

► Сравни двата текста.

Разказ в сегашно време

Дружеството заработва добре. Когато напролет идват пак габровци, търговци на вълна, те намират селото единомушно и недостъпно. Не успяват да откъснат нито един лековерен продавач.

Но плановете на Дочо отиват много по-далеч. Той мечтае за едно дружество, което ще направи от цялото село едно общо, голямо и многобройно семейство. Едно такова дружество ще прероди и пречисти издъно живота.

Дочо не крие радостта си. Но още по-доволен от него е Вълчан. Дружествените работи стават привичка и необходимост на стария селянин. Синовете му са отдавна поели цялата работа и от баща си нямат твърде нужда.

Разказ в минало време

Дружеството заработи добре. Когато напролет дойдоха пак габровци, търговци на вълна, те намериха селото единомушно и недостъпно. Не успяха да откъснат нито един лековерен продавач.

Но плановете на Дочо отиваха много по-далеч. Той мечтаеше за едно дружество, което щеше да направи от цялото село едно общо, голямо и многобройно семейство. Едно такова дружество щеше да прероди и пречисти издъно живота.

Дочо не криеше радостта си. Но още по-доволен от него беше Вълчан. Дружествените работи станаха привичка и необходимост на стария селянин. Синовете му бяха отдавна поели цялата работа и от баща си нямаха твърде нужда

Й. Йовков

? Отговори на въпросите:

1. Кои допълнителни времена се употребяват, когато разказът се води в сегашно историческо време?
2. Какви съответствия имат те в минало свършено време?

РЕЗУЛТАТИВНИТЕ ГЛАГОЛНИ ВРЕМЕНА

ЗАПОМНИ!

- Всяко глаголно време има *основно* значение и *модални* (допълнителни) значения.
- За резултативността като основно значение се говори при следните глаголни времена: **минало неопределено време, минало предварително време, бъдеще предварително време.**
- Тези глаголни времена имат сложни форми, които се състоят от спомагателния глагол **съм** и **минало свършено деятелно причастие**. Формите се различават благодарение на спомагателния глагол: минало предварително време – **бях**, минало неопределено време – **съм**, бъдеще предварително – **ще съм**. Например:
*Когато дойдеш, **ще съм написал** домашното си.*
*Вече **съм направил** утринна гимнастика.*
*Когато дойде Росица, аз **бях излязъл**.*

■ МИНАЛО НЕОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ

Минало неопределено време изразява действието като готов факт, извършен в миналото, резултатът от който е актуален в момента на говоренето (за разлика от минало свършено време, което изразява действието като завършен процес в миналото, без връзка със значението му за настоящето).

СРАВНИ!

Минало свършено време	Минало неопределено време
Росица се качи на влака (видях я, когато се качваше).	Росица се е качила на влака (сега е във влака).
През нощта валя сняг (сега не вали, но аз видях как валеше през нощта).	През нощта е валил сняг (вече не вали, но сега всичко е бяло).
Красимир прочете книгата (бях при него, когато свърши да чете).	Красимир е прочел книгата (сега знае съдържанието ѝ, тоест има резултат от действието, което е станало в миналото).

Формите за минало неопределено време са сложни и се образуват от минало свършено деятелно причастие на дадения глагол и сегашно време на глагола съм.

Положителна форма	Въпросителна форма
<p>Аз съм чел, -а Ти си чел, -а Той е чел Тя е чела То е чело Ние сме чели Вие сте чели Те са чели</p>	<p>(аз) чел, -а ли съм? (ти) чел, -а ли си? (той) чел ли е? (тя) чела ли е? (то) чело ли е? (ние) чели ли сме? (вие) чели ли сте? (те) чели ли са?</p>
Отрицателна форма	Въпросително-отрицателна форма
<p>Аз не съм чел, -а Ти не си чел, -а Той не е чел Тя не е чела То не е чело Ние не сме чели Вие не сте чели Те не са чели</p>	<p>(аз) не съм ли чел, -а ? (ти) не си ли чел, -а ? (той) не е ли чел ? (тя) не е ли чела ? (то) не е ли чело ? (ние) не сме ли чели ? (вие) не сте ли чели ? (те) не са ли чели ?</p>

СЛОВОРЕД ПРИ УПОТРЕБА НА МИНАЛО НЕОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ

В рамките на изречението мястото на спомагателния глагол **съм** спрямо миналото свършено деятелно причастие не е постоянно.

ПРИПОМНИ СИ!

Спомагателният глагол **съм** е енклитична дума, затова никога не стои на първото място в изречението.

ЗАПОМНИ!

- Ако изречението започва с форма за минало неопределено време, спомагателният глагол стои **след** причастие, например:
Рисувал е сред природата.
Ходил съм на Витоша.
- Ако минало неопределено време се употребява в отрицателна форма, спомагателният глагол се слага **след** частицата **не** и при това получава самостоятелно ударение, например:
Никога не съм ходил на Витоша.
Срещал ли си го? – Не съм го срещал.
Той обядвал ли е? – Не è обядвал.

- Въпросителната частица **ли** стои между спомагателния глагол **съм** и причастието, но задължително след думата със собствено ударение. Например:
*Ти чела **ли** си тази книга?*
*Виждал **ли** съм го?*
*Не съм **ли** ги виждал?*
*Не си **ли** ходила в Москва?*
- Кратките лични местоимения и възвратно-местоименните частици **се** и **си** винаги стоят след спомагателния глагол (**освен** в 3 лице ед. ч.).
Обадил съм му се.
Аз съм му я дал.
Дал си му я.
Дали сме му я.
Дали сте му я.
Не са му я дали.
НО: *Той му я е дал.*
То не му я е дало.
Дала му я е.
Обадил му се е.

ЗАПОМНИ!

- Във въпросително-отрицателната форма между спомагателния глагол **съм** и кратките лични местоимения се вмъква въпросителната частица **ли**, защото тази частица може да стои само след думи със собствено ударение.
*Аз не съм **ли** му я дал?* (благодарение на частицата не спомагателният глагол е под ударение).
*Той не му **ли** я е дал?* (кратко лично местоимение също е под ударение).
*Тя не ви **ли** се е обадила?*
- Когато се повтарят наблизо една след друга форми за минало неопределено време, спомагателният глагол може да се изпусне втори път, например:
Много съм видял и патил.
Много съм видял и съм патил.
- При повтаряне на един и същи глагол след отрицание във въпрос и отговор може да се изпусне в отговора причастието и да остане само спомагателният глагол **съм**, например:
Не сте ли започнали беритбата? – Не сме.
Не си ли ходила в Киев? – Не съм.
Не са ли обядвали още? – Не са.

УПОТРЕБА НА МИНАЛО НЕОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ

1. **Резултативно значение:** *Дядо Панчо е събрал децицата около себе си.* (те са наоколо)
2. **Предположение:** *Радо, ти си плакала?* (очите са червени)
3. **Обобщаващо значение:** *Чел съм „Време разделно“ от Калмен Калчев.* (книгата е прочетена)
4. **Повторителни действия:** *Ходил съм в България.* (много пъти)
5. **В подчинени изречения, които поясняват глаголи като усещам, мисля, казвам:** *Той добре разбра какво се е случило.* (важен е резултатът в момента на речта)

Упражнение 1

- ▶ **Сравни изреченията и обясни в кои от тях минало неопределено време показва по-ясно:**

- резултат от действието;
- действие с траен резултат;
- действие, извършено няколко пъти.

1. Изработил съм модела и мога да участвам в състезанието.
2. Научил съм си урока по физика. Нека ме изпитат.
3. Завършил съм седми клас.
4. Пътувала съм много пъти със самолет.
5. Плавал съм всяко лято с параход.

- ❓ **Отговори на въпросите:**

1. Кои думи в изреченията ти помогнаха да направиш правилни изводи?
2. Какво трябва да промениш в изреченията, за да употребиш сме вместо съм?

Упражнение 2

- ▶ **Прочети текста. Обясни пунктуацията.**

Скитал съм край твоите брегове засмени,
що ги прохладява Дунава студени,
ходил съм при Струма, коя тихо пее,
и в местата, дето Марица се лее:
виждал съм отблизо твоите скали
и твоите балкани, и твоите орли .

Иван Вазов

- ❓ **Отговори на въпросите:**

1. Защо народният поет е употребил формите за минало неопределено време?
2. Книжовни ли са следните форми: *твоите, коя?*

Упражнение 3

Работи по модела: *Само един път Милена е закъсняла.
Много пъти Милена е закъснявала.*

1. Вече съм казал това.
2. Още не сте ги срещнали.
3. Още не съм я видял.
4. Този път ти си ги взел.
5. Още не са написали писмата.

? Отговори на въпросите:

1. Коя глаголна категория трябва да си спомним, за да работим по модела?
2. Кои думи и защо са използвани при съставяне на нови изречения?

Упражнение 4

Д **Задай въпроси към следните изречения, като използваш въпросителни и въпросително-отрицателни форми.**

Те са пътували по Дунава. Красимира е била в Сливен. Ние не сме чели тази книга. Той се е върнал от Москва. Те са гледали този филм. Аз съм слушала тази музика. Той е слушал новините по радиото.

Упражнение 5

▶ Отговори на въпросите с да и не.

Работи по модела: *Закуси ли? – Да, закусих.
Не, още не съм закусил.*

- Спа ли?
- Изпра ли?
- Изми ли?
- Изми ли се?
- Облече ли?
- Облече ли се?
- Нахрани ли го?
- Нахрани ли се?
- Излезе ли?

Упражнение 6

Работи по модела: *Той се е облел. А ти? – И аз съм се облел.*

1. Децата са се приготвили. А той?
2. Милена се е приготвили. А ти?
3. Той се е облякъл. А те?
4. Тя се е измила. А вие?
5. Аз съм се съблякъл. А той?
6. Ние сме се измили. А вие?

Упражнение 7

- ▶ **Отговори на въпросите, като замениш подчертаните думи със съответните кратки местоимения.**

Работи по модела: *Дал ли си учебника на Иван? – Дал съм му го.*

1. Писал ли си на майка си?
2. Обещал ли си на Иван да отидеш с него?
3. Обяснили ли сте на Любчо причините?
4. Върнал ли си молива на Сашо?
5. Дал ли си речника на Никола?
6. Казаха ли си на Иван и Росица за изпитите?
7. Върнали ли сте ютията на Ралица?
8. Обещал ли е той на Иван и Мария да се срещнат?
9. Тя дала ли е тетрадката на Росица?
10. Изпратила ли си поканата на леля си?
11. Петър изпратил ли е писмо на родителите си?

Упражнение 8

- ▶ **Отговори на въпросите.**

Работи по модела: *Ял ли си български праскови?*

– Да, ял съм. Много са хубави.

– Не, още не съм ял.

1. Ял ли си херсонските домати?
2. Пили ли сте българска оранжада?
3. Мария гледала ли е български филми?
4. Ходили ли сте в клуба?
5. Той бил ли е на Царевец?
6. Скоро ходил ли си на концерт?
7. Танцувал ли си с Мария?
8. Детето изми ли се?
9. Запозна ли се с български момичета?
10. Вчера разходи ли се из града?

■ МИНАЛО ПРЕДВАРИТЕЛНО ВРЕМЕ

Минало предварително време изразява действието като предходно спрямо определен минал момент, за който се говори. Например:

*Търсих те снощи, но ти **беше** излязла.*

*Имаше и други, които **бяха** дошли преди мене.*

II

ПРИПОМНИ СИ!

- **Формите** за минало предварително са сложни и се образуват от минало свършено деятелно причастие на **-л** от дадения

глагол (например: *донеса – донесъл*) и минало време на спомагателния глагол **съм**:

Положителна форма	Въпросителна форма
(аз) бях донесъл, -сла (ти) беше донесъл, -сла (той) беше донесъл (тя) беше донесла (то) беше донесло (ние) бяхме донесли (вие) бяхте донесли (те) бяха донесли	(аз) бях ли донесъл, -сла? (ти) беше ли донесъл, -сла? (той) беше ли донесъл? (тя) беше ли донесла? (то) беше ли донесло? (ние) бяхме ли донесли? (вие) бяхте ли донесли? (те) бяха ли донесли?
Отрицателна форма	Въпросително-отрицателна форма
(аз) не бях донесъл, -сла (ти) не беше донесъл, -сла (той) не беше донесъл (тя) не беше донесла (то) не беше донесло (ние) не бяхме донесли (вие) не бяхте донесли (те) не бяха донесли	(аз) не бях ли донесъл, -сла? (ти) не беше ли донесъл, -сла? (той) не беше ли донесъл? (тя) не беше ли донесла? (то) не беше ли донесло? (ние) не бяхме ли донесли? (вие) не бяхте ли донесли? (те) не бяха ли донесли?

СЛОВОРЕД ПРИ УПОТРЕБА НА МИНАЛО ПРЕДВАРИТЕЛНО ВРЕМЕ

ПРИПОМНИ СИ!

Спомагателният глагол в минало време има собствено ударение, затова може да стои на първо място в изречението.

ЗАПОМНИ!

- Обикновено спомагателният глагол (*бях, беше, ...*) стои **пред** причастието, например:
***Бях решила** да потърся билет за концерта.*
И аз бях решил.
- Между спомагателния глагол и причастието се поставят кратките местоимения и частици, а понякога и други думи. Например:
***Бях го** чел това списание.*
***Беше ли** прочел книгата, не знам.*
***Те бяха вече** дошли.*
***Не бяха се** върнали още.*
***Бях му го** дал. Дал **му го** бях.*

*Дал **ли му го** бях, не си спомням.
Забавил **се** бях. Бях **се** забавил.*

- Когато се повтарят наблизо една след друга форми за минало предварително време, спомагателният глагол може да се изпусне за втория път. Например:

*Той **беше** се обръснал и облякъл.*

НО:

*Той **беше** се обръснал, но не **беше** се облякъл.*

? Отговори на въпросите:

1. Защо в последното изречение и в двете части са запазени форми на спомагателния глагол?
2. Защо има разлика в словоредата на изреченията с минало неопределено време и с минало предварително време?

СРАВНИ!

Минало предварително време	Минало неопределено време
Отидох на мач, защото си бях купил билет.	Отивам на мач, защото съм си купил билет.
Обадих му се по телефона, обаче той вече беше излязъл	Стоян ли търсите? Няма го, той е излязъл.

- В същото време разговорната норма позволява енклитични думи да се употребяват и преди формата за минало предварително време, ако изречението започва с други думи. Например:

*Той **се** беше обръснал.*

*Не **се** бяха върнали навреме.*

Упражнение 1

Работи по модела: *Чавдар излезе. След това дойде Крум.*

Когато Крум дойде, Чавдар беше излязъл.

1. Чавдар стана. След това дойде Крум.
2. Чавдар закуси. След това дойде Красимира.
3. Борислав влезе. След това дойде Румен.
4. Борислав се изми. След това дойде Росица.
5. Борислав се върна. След това дойде Камен.
6. Ралица дойде в стаята. След това дойде Борислав.
7. Снежана отиде на концерт. След това дойде Борянка.
8. Концертът започна. След това дойде Снежана.
9. Снежана реши да отиде на концерт. След това дойде Валентин.

Упражнение 2

▶ Напиши следните изречения по друг начин.

Работи по модела: *Винаги, когато Ралица се връща от училище, Красимира вече е излязла.
И вчера, когато Ралица се върна от училище, Красимира беше излязла.*

1. Винаги, когато Крум се събужда, Чавдар вече е станал.
2. Винаги, когато Крум прави гимнастика, Чавдар вече се е измил.
3. Винаги, когато Крум се мие, Чавдар вече се е избърснал.
4. Винаги, когато Крум се бърсне, Чавдар вече е закусил.
5. Винаги, когато Крум закусва, Чавдар вече е излязъл.

Упражнение 3

▶ Преведи от български на украински или руски:

1. Когато отидох на гарата, самолетът беше излетял.
2. Когато вие дойдохте у нас, аз бях прочела писмото.
3. Той беше посетил няколко държави.
4. Ние бяхме дошли тук да си почиваме и наистина си починахме добре.

Упражнение 4

▶ Обясни употребата на глаголните времена.

Дядо Йорго слушаше с отворени уста. Цинцаринът мечтаеше. Гаврил беше се подпрял на тезгяха. С изкривена глава, като че хвърчи нейде високо-високо, и унесено бе склопил клепки. Очите на Марко се бяха удвоили. А кавалът все повече и повече унасяше.

(По Елин Пелин)

Упражнение 5

Д Избери темата. Напиши съчинение „Свободното ми време“, като отговориш на въпросите.

1. Обичаш ли музика?
2. Каква музика обичаш да слушаш?
3. Свириш ли на някакъв инструмент (пиано, цигулка, акордеон, китара ...)?
4. Кои композитори обичаш?
5. Кои български композитори познаваш?
6. Обичаш ли кино?
7. Какви филми обичаш да гледаш (игрални, исторически, документални, комедии)?
8. Кой филм ти е направил силно впечатление и защо?
9. Обичаш ли книгите?

10. Какво обичаш да четеш (художествена литература, вестници, списания, комикси)?
11. Коя книга ти е направила най-силно впечатление?
12. Кои поети или писатели обичаш?

Упражнение 6

Д Препиши текста. Подчертай формите за минало предварително време.

У ДОМА

(откъс)

София не бе запомнила такова тържествено и въодушевено посрещане. Сякаш целият град се бе стекъл по улиците, из които дефилираха войските, сякаш из градинките не бе останал нито стрък цвете, толкова много хора и толкова много цветя имаше навсякъде. Хората крещяха, махаха с ръце, хвърляха пъстрите букети и дори пробиваха кордона, за да прегърнат и целунат заморените, но щастливи победители.

Рота след рота, полк след полк, дивизия след дивизия се изнизваха пред посрещачите и нито за минута не преставаше да вали пъстрият дъжд от цветя, нито за миг не стихваха въодушевените крясъци. Войниците се червяха от смущение, закичваха цветята на пушките си, махаха в отговор с ръце, усмихваха се. Те бяха проливали кръвта си за свободата на човечеството, те бяха лежали в калните окопи, те бяха мръзнали от студ и се бяха задушавали от жажда, те бяха гледали в очите жестоката смърт – и сега заслужаваха тържественото посрещане.

(По Павел Вежинов)

? Отговори на въпросите:

1. Защо са употребени формите за минало предварително време?
2. Какво изразяват те?

ЗАПОМНИ!

- В сложни изречения минало неопределено време се съгласува със сегашно време, а минало предварително време се съотнася с минало свършено или минало несвършено време.

СРАВНИ!

Минало неопределено време	Минало предварително време
СЕГА	ПРЕДИ
Тя знае думите, защото ги е научила.	Тя знаеше думите, защото ги беше научила.

Минало неопределено време	Минало предварително време
Не мога да вляза в стаята, защото Бистра е заключила вратата.	Не можах да вляза в стаята, защото Бистра беше заключила вратата.
Учебната стая е празна – всички са излезли на двора.	Учебната стая беше празна – всички бяха излезли на двора.
Момчетата са си купили билети за мач и отиват на стадиона.	Момчетата си бяха купили билети за мач и отиваха на стадиона.
Те са завършили висшето си образование успешно и се връщат в родината си.	Те бяха завършили висшето си образование успешно и се връщаха в родината си.

■ БЪДЕЩЕ ПРЕДВАРИТЕЛНО ВРЕМЕ

Бъдеще предварително време означава действие, което ще бъде извършено преди друг бъдещ момент, за който се говори и в който ще видим резултата от действието, например:

Когато дойдеш, ще съм прочел книгата.

Употребата на бъдеще предварително време се обуславя от подчинено обстоятелствено изречение за време или от дума, означаваща бъдещ момент, например:

*Ако дойда да те взема **по-рано**, ти **няма да си прочел** урока си.*

***Утре към обяд** групата **ще е пристигнала** в Москва.*

П

ПРИПОМНИ СИ!

Формите за бъдеще предварително време са сложни. Те се образуват от минало свършено деятелно причастие на – л от дадения глагол и бъдеще време на спомагателния глагол **съм** (*ще съм, ще си или ще бъда, ще бъдеш* и пр.).

Положителна форма	Въпросителна форма
ще съм прочел	ще съм прочел ли
(ще бъда прочел)	(ще бъда ли прочел?)
ще си прочел	ще си прочел ли?
(ще бъдеш прочел)	(ще бъдеш ли прочел?)
ще е прочел	ще е прочел ли?
(ще бъде прочел)	(ще бъде ли прочел?)
ще сме прочели	ще сме прочели ли?

Положителна форма	Въпросителна форма
(ще бъдем прочели)	(ще бъдем ли прочели?)
ще сте прочели	ще сте прочели ли?
(ще бъдете прочели)	(ще бъдете ли прочели)
ще са прочели	ще са прочели ли?
(ще бъдат прочели)	(ще бъдат ли прочели?)
Отрицателна форма	Въпросително-отрицателна форма
няма да съм прочел	няма ли да съм прочел?
(няма да бъда прочел)	(няма ли да бъда прочел?)
няма да си прочел	няма ли да си прочел?
(няма да бъдеш прочел)	(няма ли да бъдеш прочел?)
няма да е прочел	няма ли да е прочел?
(няма да бъде прочел)	(няма ли да бъде прочел?)
няма да сме прочели	няма ли да сме прочели?
(няма да бъдем прочели)	(няма ли да бъдем прочели?)
няма да сте прочели	няма ли да сте прочели?
(няма да бъдете прочели)	(няма ли да бъдете прочели?)
няма да са прочели	няма ли да са прочели?
(няма да бъдат прочели)	(няма ли да бъдат прочели?)

II

ПРИПОМНИ СИ!

В подчинените изречения за време глаголите се явяват без частицата **ще**. Например:

Ако □ **дойдеш** навреме, *ще* ме завариш в библиотеката.

СРАВНИ!

Ако □ **е заминал** влакът, *ще* тръгнем с такси. (не се казва „ако ще е заминал“ или „ако ще бъде заминал“).

!

ЗАПОМНИ!

При употреба на бъдеще предварително време кратките местоименни форми се поставят между глагола **съм** и причастието, а в 3 лице ед. ч. – между **ще** и **съм**, например:

Хората ще са изучили природата и ще са я покорили.

След една седмица ти ще си се явил на изпит и ще си го издържал.

НО: *Човекът ще е достигнал до планетите на слънчевата система и ще ги е изучил.*

Упражнение 1

- Спрегни в бъдеще предварително време (4-те форми) глаголите *разкажа, седна, закъснея*.
С новите форми състави 5 изречения.

Упражнение 2

Работи по модела: – *Когато дойда, няма ли да учиш?*
Не. Когато дойдеш, вече ще съм научила.

1. Елена, когато дойда, няма ли да пишеш?
2. Когато дойдем, вие няма ли да четете?
3. Когато Иван дойде, Таня няма ли да замине?
4. Когато дойда, няма ли да чертаем?
5. Когато се обадя, няма ли да готвиш?

Упражнение 3

- Преведи от български.
1. Утре към обяд групата ще е пристигнала в Одеса.
  2. Когато се върна от морето, те ще са се преместили в нова сграда.
  3. Когато дойдеш пак след две години, той ще е завършил училището.
  4. Ще си напуснал ли България до есента?
  5. Ще си се наспал ли до сутринта?

Упражнение 4

- Образувай форми за бъдеще предварително време:
1. Не (остана) безрезултатни опитите на хората да стигнат до Марс.
  2. Ако закъснея за операта с 5 минути, увертюрата (започна).
  3. След 5 години Румянка (порасна) и (стана) красива девойка.
  4. Ти (прочета) няколко пъти учебника, докато започнат изпитите.
  5. Той (съобщя) новината на майка си, когато аз се върна в къщи.
  6. Когато дойдеш да ме вземеш за театъра, аз (облека се) и ти няма да ме чакаш.
  7. Когато децата дойдат от училище, родителите им не (върна се) още от работа.

Упражнение 5

- Д Напиши съчинение със заглавие „Какво ще съм постигнал след 10 години“.

Упражнение 6

► **Образувай отрицателна форма.**

Работи по модела: *Утре до 9 часа аз ще съм прочел романа.
Утре до 9 часа аз няма да съм прочел романа.*

1. Когато дойдеш у нас, аз ще съм излязъл.
2. През септември розите в градината ще са прецъфтели.
3. До Първи май писателят ще е издал новия си сборник разкази.
4. Щъркелът ще е кацнал вече.
5. Дърветата ще са се раззеленили.

Упражнение 7

► **Довърши изреченията, като използваш бъдеще предварително време.**

1. Докато дойде Новата година, ...
2. Преди да му обясня това упражнение, ...
3. Когато баща му се върне в къщи, ...
4. Ако не го потърсиш след 15 минути, ...
5. Ако намеря карта, ...

Упражнение 8

Д **Прочети текста. Открий формите за бъдещо предварително време. Извади ги. Допиши отрицателна и въпросителна форма.**

НЕКА ПОМЕЧТАЕМ

Как ще изглежда светът през 2020-та година? Човекът на бъдещето ще е покорил природата и ще е разкрил много неизвестни досега нейни тайни. Той ще е стигнал до дъното на океаните. На много километри под земята хората ще са открили неизчерпаеми залежи от нужни за човека суровини. А горе, в необятните висини, огромни космически кораби ще излитат на далечен път към незнайните светове на вселената. Може би човекът ще е достигнал до планетите на слънчевата система и ще ги е изучил. Вероятно учените-медици на бъдещето ще са намерили лекарство против рака и другите нелечими днес болести. Надяваме се, че животът след две-три десетилетия ще стане по-хубав.

? **Отговори на въпросите:**

1. Как се образува въпросителната форма?
2. Как се образува отрицателната форма!

■ БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ В МИНАЛОТО

Бъдеще време в миналото означава действие, което е предстоящо (бъдещо) спрямо определен минал момент.

Това време не е основно, допълнително е, свързано е с минало свършено време.

ЗАПОМНИ!

- Формите за бъдеще време в миналото са **сложни**. Те се образуват с помощта на сегашно време от дадения глагол и на минало несвършено време от спомагателния глагол **щя** (*щях, щеше, щяхме, щяхте, щяха*) или – при отрицание – от минало несвършено време на безличния глагол **няма** (*нямаше*): *щях да изям, нямаше да прочета*.
- Двата глагола се свързват с частицата **да**: *щях да дойда, нямаше да дойда*.
- Кратките лични местоимения и възвратно-местоименните частици се вмъкват между частицата **да** и дадения глагол: *щях да му дам, нямаше да я чакам, щях да се върна*.
- Въпросителната частица **ли** се слага след първия глагол: *щях ли да дойда, нямаше ли да дойда*.

ФОРМИ ЗА БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ В МИНАЛОТО

Положителна форма	Отрицателна форма
(аз) щях да отида (ти) щеше да отидеш (той) (тя) щеше да отиде (то)	(аз) нямаше да отида (ти) нямаше да отидеш (той) (тя) нямаше да отиде (то)
(ние) щяхме да отидем (вие) щяхте да отидете (те) щяха да отидат	(ние) нямаше да отидем (вие) нямаше да отидете (те) нямаше да отидат
Въпросителна форма	Въпросително-отрицателна форма
(аз) щях ли да отида? (ти) щеше ли да отидеш? (той) (тя) щеше ли да отиде? (то)	(аз) нямаше ли да отида? (ти) нямаше ли да отидеш? (той) (тя) нямаше ли да отиде? (то)
(ние) щяхме ли да отидем? (вие) щяхте ли да отидете? (те) щяха ли да отидат?	(ние) нямаше ли да отидем? (вие) нямаше ли да отидете? (те) нямаше ли да отидат?

- Бъдеще време в миналото се среща доста често в *условни изречения*, например:
Ако имах време, щях да дойда.
Ако бях по-спокоен, щях да изкарам изпита.
- Често пъти формите на бъдеще време в миналото се употребяват за означаване на неосъществени действия, които насмалко са щели да се осъществят:
Щях да падна! Щях да забравя!

Упражнение 1

- ▶ Препиши текста. Подчертай глаголите в бъдеще време в миналото.

В ПЛАНИНАТА

Това беше един едър песъчлив камък, кръгъл като воденично колело, сложен върху друг, така че се получаваше маса с нейната подставка... Очите ми видяха, че лишеи и мъх бяха покрили гладката му някога гола повърхност... Зъбът на времето го бе засегнал. И един ден, дълбаейки навътре, влагата щеше да проникне до самото му сърце. Тогава камъкът щеше да се пропука, да се разцепи и да загуби странната си форма и здравия си вид.

Упражнение 2

- ▶ Обясни редуването на бъдеще време в миналото с бъдеще време.

Левски все повече се убеждаваше, че тук също трябва да има един център, една столица на тайното правителство, което щеше да ръководи всичко. Чрез тоя център щяха да държат връзка помежду си отделните комитети; там трябваше да се стичат от цялата страна пари за членски внос и оръжие; там тайните куриери ще носят писмата, вестниците, книгите, заповедите му.

(По Стоян Дичев).

Упражнение 3

- ▶ Замени формите на бъдеще време с формите на бъдеще време в миналото.

Работи по модела: *Пътниците заемат местата си. След пет минути влакът ще тръгне.*

Пътниците заеха местата си. След пет минути влакът щеше да тръгне.

1. Петимата косачи идват на работа в Тракия. Тук ще прекарат цяло лято.
2. Учениците влизат в класната стая. След малко ще зазвъни звънецът.
3. Аз бързам да вляза в магазина. След десет минути ще го затворят.

Упражнение 4

- Попълни празните места с подходящи изречения в бъдеще време в миналото:

Работи по модела: *Ако имах време, щях да се разходя из парка.*

Ако вчера времето беше хубаво, ...

Ако бях готов за изпита, ...

Ако можех да рисувам, ...

Упражнение 5

- Прочети текста. Открий глаголите в бъдеще време в миналото. Обясни употребата им.

ДОБЪР УРОК

След няколко минути влакът щеше да тръгне. Вагоните бяха пълни с пътници. Закъснял пътник се качи в последния момент. Той влезе в едно купе, огледа се и видя в ъгъла едно свободно място. Един от пътниците в купето му каза:

– Господине, това място е заето. Приятелят ми слезе за малко на перона, но скоро ще се върне. Ето му куфарчето – и той показва малко куфарче върху мрежата за багаж. Но той излъга. Куфарчето беше негово.

В този момент началникът на влака даде сигнал за тръгване.

– Къде е приятелят Ви? Нали скоро щеше да се върне? – попита пътникът без място.

Той изпусна влака.

– Тогава трябва да му върнем багажа! – каза пътникът, взе куфарчето и го хвърли през отворения прозорец на перона.

- ❓ **Отговори на въпросите:**

1. С каква цел са използвани формите за бъдеще време в миналото?
2. Как може да продължиш изреченията?
  - 1) Ако един от пътниците не беше излъгал, закъснелият пътник веднага (заема) свободното място.
  - 2) Ако мястото беше заето, пътникът (проверя) и други купета.
  - 3) Ако не беше закъснял, пътникът (има) проблеми със свободни места.

Упражнение 6

Работи по модела: *Куфарът е отворен. Камен ще нарежда багажа.*

Куфарът беше отворен. Камен щеше да нарежда багажа.

1. Ютията е топла. Бистра ще глади.
2. Аз съм готов. След малко ще изляза.
3. Радиото е пуснато. Родителите ни ще слушат новините.
4. Книгата е отворена. Цветан ще чете.
5. Багажът ни още не е готов. Ще закъснеем за влака.

Упражнение 7

Работи по модела: *Не отивай! – Добре, че ми каза.*

Щях да отида.

1. Не забравяйте! – ...	4. Не пресичай! – ...
2. Не идвайте! – ...	5. Не купувай нищо! – ...
3. Не се обаждайте! – ...	6. Не ставайте рано! – ...
7. Не се бави! – ...	

Упражнение 8

▶ **Редактирай изреченията писмено.**

1. Вчера, когато отидох при баба си, тя ще нарежда багажа си.
2. Вчера Асен беше болен и щеше да отиде с нас.
3. Утре Оксана щеше да замине за Полтава.
4. Щяхме да отидем на разходка, но се отказахме.
5. Нямаше да дойда, ако ще зная, че си тук.

Упражнение 9

▶ **Трансформирай текста, като започнеш така: „Вчера ...“**

Ралица и аз отиваме у Никола. Тази вечер той и баща му ще заминат за София. И двамата имат още много работа – ще гладят, ще подреждат багажа си, после ще излизат, за да купят сувенири и да вземат билетите си. Към 6 часа ще се обадят и за такси. Само за паспортите няма да ходят, защото вече са ги взели. Пожелаваме им приятно пътуване, весело прекарване и се разделяме.

ВНИМАВАИ!

БЪДЕЩЕ ПРЕДВАРИТЕЛНО ВРЕМЕ В МИНАЛОТО

В някои текстове се срещат форми за бъдеще предварително време в миналото. Това е архаично глаголно време: *щях да съм прочел; нямаше да съм прочел; щях ли да съм прочел; нямаше ли да съм прочел.*

От названието личи, че става дума за действието, което е извършено предварително спрямо някой момент, който от своя страна се представя като бъдещ момент спрямо някой минал момент, за който се говори. Например:

До снощи щях да съм ходил и щях да съм се върнал, ако не бяха ме повикали по друга работа. И по-рано да бяха дошли, пак щях да съм си приготвил нещата за път.

НАКЛОНЕНИЕ

В българския език има **четири** наклонения: *изявително*, *преизказно*, *повелително* и *условно*.

ЗАПОМНИ!

Говорещо лице	Отношение към действието	Глаголни форми	Наклонение
Ако аз	<p>▶ съм свидетел на действието и не се съмнявам в извършването на действието, ще кажа:</p>	<p>▶ Стоян четè (чète, четеше, ще четe, е чел, щеше да четe...) книга за Плиска.</p>	▶ изявително
	<p>▶ не съм свидетел на действието, а съм научил за него от друг източник (не съм видял, така ми съобщиха), ще кажа:</p>	<p>▶ Стоян чe-тял (чeл, бил чeл, щял да чeтe...) книга за Плиска.</p>	▶ преизказно
	<p>▶ ■желая, моля, заповядвам да се извърши глаголно-то действие, ще кажа:</p>	<p>▶ Стояне, чeти (<i>хайде да четeш, нека да четeш, не бива да четeш...</i>) книга за Плиска.</p>	▶ повелително
	<p>▶ ■съобщавам, че при дадени условия извършването на действието е възможно, ще кажа:</p>	<p>▶ Стоян би чел (<i>би прочeл</i>) за Плиска, ако някой му предложеше тази интересна книга.</p>	▶ условно

? Отговори на въпросите:

1. Кои форми на глагола показват, че говорещото лице съобщава за събитието като свидетел?
2. Кои глаголни форми показват, че говорещото лице не е било свидетел на извършването на действието?
3. Кои глаголни форми показват, че извършването на действието (четенето) зависи от молбата/заповедта на говорещото лице?
4. Кои глаголни форми показват, че извършването на действието (четенето) зависи от някакво условие?

ЗАПОМНИ!

Наклонението на глагола показва какво е отношение на говорещото лице към действието.

■ ИЗЯВИТЕЛНО И ПРЕИЗКАЗНО НАКЛОНЕНИЕ

ПРИПОМНИ СИ!

- Наклонението, което представя действието като реално и показва, че говорещото лице е свидетел на извършването на действието, се нарича **изявително**.
- Изявителното наклонение е **основно** наклонение в българския език.
- Формите на изявително наклонение се употребяват, когато говорим, пишем или мислим за случки, които са станали в миналото, стават в момента на говоренето или сигурно ще бъдат извършени в бъдещето.
- Глаголните времена в изявително наклонение се наричат **изявителни глаголни времена**.

Упражнение 1

► Препиши текста. Подчертай глаголите в изявително наклонение.

Край един мравуняк минала Мецана. Похапнала мравки. Когато си тръгнала, рекла си доволна:

– Доста ми са вкусни тия мравки! Но сега съм сита. Утре ще намина. Повече ще хапна.

Целият мравуняк изведнъж настръхнал. Мравешкият народ викнал разтревожен:

– Гледай я ти нея, хищницата върла...

(По Ран Босилек)

? Отговори на въпросите:

1. Към кои изявителни глаголни времена се отнасят подчертаните глаголи?
2. Употребени ли са в пряката реч или в думите на автора?

Упражнение 2

▶ **Сравни диалозите. Обясни използването на глаголните форми.**

Диалог 1

– Здравей, Борянке! Вчерата търсих. Къде беше?

– Вчера бях на екскурзия в Мукачево. Заминахме целият клас. Бяхме си купили предварително билети за влака, ангажирахме и хотел. Щяхме да стоим три дни, но си дойдохме по-рано. Беше много студено и валише дъжд.

Диалог 2

– Здравей, Стояне! Виждаш ли си Борянка? Търсих я.

– Вчерата тя била на екскурзия в Мукачево. Заминали целият клас. Били си купили билети за влака предварително, ангажирали и хотел. Щели да стоят три дни, но си дошли по-рано. Било много студено и валило дъжд.

? **Отговори на въпросите:**

1. Защо в първия диалог в отговора са употребени изявителни глаголни времена?
2. Защо във втория диалог в отговора те не се употребяват?
3. В кое наклонение са глаголите в отговорите?

ЗАПОМНИ!

Наклонението, което показва, че говорещото лице не е наблюдавало действието, а разказва за него по думите на други лица, се нарича **преизказно**.

ОБРАЗУВАНЕ И УПОТРЕБА НА ИЗЯВИТЕЛНИТЕ И ПРЕИЗКАЗНИТЕ ГЛАГОЛНИ ВРЕМЕНА

ЗАПОМНИ!

- Всички изявителни времена имат съответни форми в преизказното наклонение.
- Глаголните времена в преизказно наклонение се наричат **преизказни глаголни времена**.

Упражнение 3

▶ **Анализирай таблицата.**

Изявително наклонение (свидетел съм, видях, че:)		Преизказно наклонение (не съм свидетел, казаха ми, че:)
Иван минава по моста.	▶	Иван минавал по моста.
Иван минаваше по моста.		
Иван мина по моста.	▶	Иван минал по моста.

Иван <i>ще мине</i> по моста.	▶	Иван <i>щял да мине</i> по моста.
Иван <i>щеше да мине</i> по моста		
Иван <i>е минал</i> по моста.	▶	Иван <i>бил минал</i> по моста.
Иван <i>беше минал</i> по моста.		
Дотогава Иван <i>ще е минал</i> по моста.	▶	Дотогава Иван <i>щял да е минал</i> по моста.
Дотогава Иван <i>щеше да е минал</i> по моста.		

? Отговори на въпросите:

1. Кои изявителни глаголни времена са представени в лявата колона?
2. Кои изявителни глаголни времена се преизказват с едни и същи глаголни форми?
3. Кои причастия са използвани при образуване на формите за преизказните времена (виж таблицата)?

Упражнение 4

▶ Прочети текста. Определи наклонението на глаголните форми. Обясни от какво зависи употребата им.

Когато стрина Василица разправя приказки, тъмното се събира около нас и тогава нищо не се вижда.

Само гласът на стрина Василица се чува: „...Децата се молели на бабата, а тя не искала да ги пусне. Тя ги заключила в една празна стая, дете било тъмно, и поръчала на кукумявката да ги варди. Тогава надошли много кукумявки на прозореца и гледали право в очите на децата. И проговорили с човешки думи, и рекли: „Сега ще дойде нашият цар да си избере едното от вас, защото е много гладен. Нашият цар е голям колкото къщата и има десет реда зъби!“

(По Дора Габе)

ЗАПОМНИ!

- Преизказните глаголни времена съдържат минало свършено или минало несвършено деятелно причастие.
- Минали несвършени деятелни причастия се употребяват **само** при образуване на форми за *сегашно преизказно време* и *минало несвършено преизказно време*.

СРАВНИ!

Чис-ло	Лице	Изявително наклонение	Преизказно наклонение
Сегашно време на глагола <i>правя</i>			
Ед.ч.	1	правя	правел съм

Чис-ло	Лице	Изявително наклонение	Преизказно наклонение
Ед.ч.	2	правиш	правел си
	3	прави	правел ☺
Мн.ч.	1	правим	правели сме
	2	правите	правели сте
	3	правят	правели ☺
Минало несвършено време на глагола <i>правя</i>			
Ед.ч.	1	правех	правел съм
	2	правеше	правел си
	3	правеше	правел ☺
Мн.ч.	1	правехме	правели сме
	2	правехте	правели сте
	3	правеха	правели ☺
Минало свършено време на глагола <i>правя</i>			
Ед.ч.	1	правих	правил съм
	2	прави	правил си
	3	прави	правил ☺
Мн.ч.	1	правихме	правили сме
	2	правихте	правили сте
	3	правиха	правили ☺
Минало неопределено време на глагола <i>правя</i>			
Ед.ч.	1	правил съм	бил съм правил
	2	правил си	бил си правил
	3	правил е	бил ☺ правил
Мн.ч.	1	правили сме	били сме правили
	2	правили сте	били сте правили
	3	правил са	били ☺ правили
Минало предварително време на глагола <i>правя</i>			
Ед.ч.	1	бях правил	бил съм правил
	2	беше правил	бил си правил
	3	беше правил	бил ☺ правил
Мн.ч.	1	бяхме правили	били сме правили
	2	бяхте правили	били сте правили
	3	бяха правили	били ☺ правили
Бъдеще време на глагола <i>правя</i>			
Ед.ч.	1	ще правя	щял съм да правя
	2	ще правиш	щял си да правиш
	3	ще прави	щял ☺ да прави

Чис-ло	Лице	Изявително наклонение	Преизказно наклонение
Мн. ч.	1	ще правим	щели сме да правим
	2	ще правите	щели сте да правите
	3	ще правят	щели ☺ да правят
Бъдеще време в миналото на глагола <i>правя</i>			
Ед. ч.	1	щях да правя	щял съм да правя
	2	щеше да правиш	щял си да правиш
	3	щеше да правиш	щял ☺ да прави
Мн. ч.	1	щяхме да правим	щели сме да правим
	2	щяхте да правите	щели сте да правите
	3	щяха да правят	щели ☺ да правят
Бъдеще предварително време на глагола <i>правя</i>			
Ед. ч.	1	ще съм/бъда правил	щял съм да съм правил
	2	ще си/бъдеш правил	щял си да си правил
	3	ще е/бъде правил	щял ☺ да е правил
Мн. ч.	1	ще сме/бъдем правили	щели сме да сме правили
	2	ще сте/бъдете правили	щели сте да сте правили
	3	ще са/бъдат правили	щели ☺ да са правили
Бъдеще предварително в миналото на глагола <i>правя</i>			
Ед. ч.	1	щях да съм правил	щял съм да съм правил
	2	щеше да си правил	щял си да си правил
	3	щеше да е правил	щял ☺ да е правил
Мн. ч.	1	щяхме да сме правили	щели сме да сме правили
	2	щяхте да сте правили	щели сте да сте правили
	3	щяха да са правили	щели ☺ да са правили

ЗАПОМНИ!

Във всички форми за преизказни глаголни времена присъства спомагателният глагол **съм**, обаче в 3 л. ед. ч. и мн. ч. той може да се изпуска (виж таблицата ☺). Направи самостоятелни изводи.

Упражнение 5

Д Отговори на въпросите:

1. Как ще образуваш въпросителна форма за бъдещите преизказни времена (1 и 3 лице ед. ч. на бъдеще, бъдеще предварително и бъдеще време в миналото)?

2. Как ще образуваш отрицателна форма за бъдещите преизказни времена (1 и 3 лице ед. ч. на бъдеще, бъдеще предварително и бъдеще време в миналото)?
3. Как ще образуваш отрицателно-въпросителна форма за бъдещите преизказни времена (1 и 3 лице ед. ч. на бъдеще, бъдеще предварително и бъдеще време в миналото)?

Упражнение 6

Д Замени преизказните форми с изявителни.

СЛИВИ ЗА СМЕТ

Някой си човек имал син. Когато той пораснал вече за женитба, баща му почнал да мисли как да го ожени за добра мома. Мислил и най-после намислил. Натоварил една кола със сливи, па тръгнал по селата да ги продава.

„Хайде, давам сливи за смет, сливи за смет!“ – викал той, като карал колата по улиците. Разтичали се хората, всеки бърза да си вземе сливи за смет. Жени, моми, баби, булки се разшетали да метат къщите и да се надпреварват, коя повече смет да събере, та повече сливи да вземе. И човекът събирал смет, давал сливи.

Най-после дошло едно хубаво момиче. То стискало малко смет в една кърпа. И то рекло сливи да купува.

– Е-е, хубава девойко, за толкова смет какви сливи ще ти дам?

– Исках да донеса повече, чичо, ама нямаме. И тая не е от нас, да-доха ми я съседите.

Човекът, като чул това, много се зарадвал. Такова чисто и работливо момиче, което не държи пращинка смет, ще бъде най-добра домакиня. И той я поискал за снаха. Оженил сина си за нея и много сполучил.

Упражнение 7

▶ Напиши текста в преизказно наклонение.

Войските на генерал Гурко освободиха Търново и през Балкана преминаха в Южна България. Голяма турска войска настъпваше срещу руските войски. Решителният бой стана край Стара Загора. Турците бяха 3–4 пъти повече от руските войски и българските опълченци, които проявиха безпримерен героизъм. Под Самарското знаме загинаха десетки герои.

? Отговори на въпросите:

1. Какво знаеш за Самарското знаме?
2. Защо този текст по-добре да трансформираме в преизказно наклонение?

Упражнение 8

▶ Прочети текста.

Славянската азбука била създадена от двамата солунски братя Кирил и Методий през IX век. Те превели на славянски език първите книги и подготвили много ученици.

От Кирило-Методиевите ученици в България първоначално работили Климент, Наум и Ангеларий. Те въвели славянската писменост и обучили на четмо и писмо хиляди учители и свещеници. Климент работил в югозападните български земи с център Охрид и подготвил около 3500 ученици.

Наум развил дейност в Плиска и североизточните предели на България. Книжнината, създадена на старобългарски език, тласнала развитието на просветата и културата.

? Отговори на въпросите:

1. Защо е използвано преизказното наклонение?
2. Какво знаеш за двете славянски азбуки?
3. Коя от азбуките използваме днес?

■ ПОВЕЛИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ

II

ПРИПОМНИ СИ!

- Чрез формите на повелително наклонение се изразява заповед, молба или желание, тоест това наклонение изразява желанието на говорещия дадено действие да се извърши, да се прекрати или да не се върши. Например:
Затвори вратата! – *Затворете вратата!*
Подай ми солта! – *Подайте ми солта!*
Спри да говориш! – *Спрете да говорите!*
- Повелително наклонение има прости и сложни форми, които не се променят по време.

ПРОСТИ ФОРМИ НА ПОВЕЛИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ

- Простите форми са само за 2 лице единствено и множествено число. Например:
видя: *виж! вижте!*
чета: *чети! четете!*
дам: *дай! дайте!*
- Възвратните глаголи запазват възвратно-местоименната частица във форми за повелително наклонение. Например:
върна се – върни се! върнете се!
измия се – измий се! измийте се!
обадя се – обади се! обадете се!

Спрежение на глагола	Глаголите завършват на:	Ед. число	ТИ	Мн. число	ВИЕ
I, II	съгласна + а пиш ^а върн ^а се прочет ^а	-И!	пиш ^и ! върн ^и се! прочет ^и !	-ЕТЕ!	пиш ^{ете} ! върн ^{ете} се! прочет ^{ете} !
I, II	съгласна + я върв ^я куп ^я чуп ^я		върв ^и ! куп ^и ! чуп ^и !		върв ^{ете} ! куп ^{ете} ! чуп ^{ете} !
I, II	гласна + я жив ^е ^я изп ^и ^я уш ^и ^я си	-И!	жив ^{ей} ! изп ^{ий} ! уш ^{ий} си!	-ИТЕ!	жив ^{ейте} ! изп ^{ийте} ! уш ^{ийте} си!
III	-а ^м гл ^е ^д ^а ^м п ^и ^т ^а ^м д ^а ^в ^а ^м		гл ^е ^д ^а ^й ! п ^и ^т ^а ^й ! д ^а ^в ^а ^й !		гл ^е ^д ^а ^{йте} ! п ^и ^т ^а ^{йте} ! д ^а ^в ^а ^{йте} !
	-я ^м повт ^à ^р ^я ^м сп ^ò ^м ^н ^я ^м си стр ^è ^л ^я ^м	повт ^à ^р ^я ^й ! сп ^ò ^м ^н ^я ^й си! стр ^è ^л ^я ^й !	повт ^à ^р ^я ^{йте} ! сп ^ò ^м ^н ^я ^{йте} си! стр ^è ^л ^я ^{йте} !		

ЗАПОМНИ!

- Ако простите форми се образуват по модела **-й! -йте!**, ударението е както в изходната форма на глагола.
- С повелителните форми на глаголите от несвършен вид често се изразява заповед за бързо извършване на действието, което се подкрепя лексикално. Например:
Веднага се обличай!
Тръгвай незабавно!
Излизайте бързо!
- От свършените глаголи се образуват по-вежливи форми. Сравни:
казвам (нсв.в.) – *казвай! казвайте!*
кажа (св.в.) – *кажи! кажете!*

ЗАПОМНИ!

съм – бъди! бъдете!
 ям – яж! яжте!
 отида – иди! идете!
 дойда – ела! елате!

вляза – влез! влезте!
 изляза – излез! излезте!
 дам – дай! дайте!
 държа – дръж! дръжете!

ВНИМАВАИ!

Глаголите **мога** и **трябва** не образуват повелителни форми.

ЗАПОМНИ!

- **Отрицателните** форми се образуват **само от глаголите от несвършен вид** с помощта на частицата **не** и проста форма на повелително наклонение. Например:

Питам (несв. вид) → Питай! Питайте! → Не питай! Не питайте!

Попитам (св. вид) → Попитай! Попитайте!

Упражнение 1

Работи по модела: *Да вляза ли? – Влез!*

А ние? – А вие не влизайте!

1. Да кажа ли? – ...	6. Да отида ли? – ...
2. Да дойда ли? – ...	7. Да видя ли? – ...
3. Да ям ли? – ...	8. Да попитам ли? – ...
4. Да напиша ли? – ...	9. Да платя ли? – ...
5. Да тръгна ли? – ...	10. Да взема ли? – ...

Упражнение 2

- ▶ **Извади глаголите, от които може да се образува отрицателна повелителна форма.**

Чакам, изям, предлагам, предложа, пея, изпия, мия, изпера, завиждам, донеса, вляза, изнасям, чета, препиша, заспивам.

Упражнение 3

- Д **Препиши текста. Подчертай окончанията, с които са образувани простите повелителни наклонения. Отгатни гатанката.**

Вземи пригответи три тави млин за баща и син, и баща и син, та че и още за двама братя, които утре ще ти изпратя, поднеси млина със благи слова

и дай на глава по цяла тава. Какви ще бъдат помежду си твоите гости?

Те ще бъдат сговорна дружина б... и двамата му с... .

Асен Разцветников

? Отговори на въпросите:

1. С какви окончания са образувани формите на повелително наклонение?
2. Какви грешки могат да се допуснат при правописа на формите с подчертаните окончания?

Упражнение 4

▶ Препиши текста. Подчертай окончанията на глаголите.

Пишете четливо!	Пйшете четливо.
Заминете утре!	Ще замйнете утре.
Кажете какво се е случило!	Ще кажете ли какво се е случило?
Днес четете по-бавно!	Днес четете по-бавно.
Паднете на колене!	Ще паднете на колене.

? Отговори на въпросите:

1. В кое наклонение са глаголите в двете колонки?
2. Кое ни помага да ги разграничим?

СЛОЖНИ ФОРМИ НА ПОВЕЛИТЕЛНОТО НАКЛОНЕНИЕ

- Сложните форми за повелително наклонение се образуват с частиците **да, нека, нека да** и формата за *сегашно* време на смисловия глагол. Например:
да видя, да видиш, да види, да видим, да видите, да видят;
нека видя, нека видиш, нека види, нека видим, нека видите, нека видят;
нека да видя, нека да видиш, нека да види, нека да видим, нека да видите, нека да видят.
- **По-често** се употребяват формите за 1 и 3 лице ед. и мн. число.

Глагол	единствено число		множествено число	
	1 лице	3 лице	1 лице	3 лице
	<i>аз</i>	<i>той</i>	<i>ние</i>	<i>те</i>
<i>върна се</i>	<i>нека / нека да / да се върна</i>	<i>нека / нека да / да се върне</i>	<i>нека / нека да / да се върнем</i>	<i>нека / нека да / да се върнат</i>
<i>отговоря</i>	<i>нека / нека да / да отговоря</i>	<i>нека / нека да / да отговори</i>	<i>нека / нека да / да отговорим</i>	<i>нека / нека да / да отговорят</i>
<i>помагам</i>	<i>нека / нека да / да помагам</i>	<i>нека / нека да / да помага</i>	<i>нека / нека да / да помагаме</i>	<i>нека / нека да / да помагат</i>

Отрицателните форми се образуват само от глаголите от **несвършен** вид с помощта на частицата **не** и **сложна** форма на повелително наклонение с частиците **нека, нека да, да**. Например:

Глагол	единствено число	
	1 лице	3 лице
	<i>аз</i>	<i>той</i>
върна (се) → върщам (се)	нека не (се) връщам! нека да не (се) връщам! да не (се) връщам!	нека не (се) връща! нека да не (се) връща! да не (се) връща!
Глагол	множествено число	
	1 лице	3 лице
	<i>ние</i>	<i>те</i>
върна (се) → върщам (се)	нека не (се) връщаме! нека да не (се) връщаме! да не (се) връщаме!	нека не (се) връщат! нека да не (се) връщат! да не (се) връщат!

? Отговори на въпросите:

1. Къде се слага частицата **не** във формите с нека, нека да, да?
2. Къде се слага частицата **не** във формите с нека, нека да, да, ако формата е образувана от възвратен глагол?

ЗАПОМНИ!

- Има особени отрицателни форми на повелително наклонение, които са сложни по строежа и задължително включват спомогателни отрицателно-повелителни форми **недей! недейте!**
- В тези особени форми може да се използват само **несвършени** глаголи.

недей
недейте

+

формата на дадения глагол (*нсв. вид*)
за 3 л. ед. ч.
минало свършено време

Например: *Недей писа! Недейте писа! Недей ни! Недейте ни!*

недей
недейте

+

да

+

формата на дадения глагол (*нсв.в.*)
сегашно време
(2 л.ед.ч. или 2 л. мн.ч.)

Например: *Недей да се обличаиш! Недейте да се обличате!*

Понякога се употребяват две повелителни форми едновременно.
 Например: **Иди купи хляб и мляко!**

Упражнение 1

► **Обясни употреба на свършени и несвършени глаголи при образуване на повелителните форми.**

1. Не слизай на Орлов мост, а слез на следващата спирка!
2. Бъди здрава и щастлива!
3. Бъдете спокойна – детето Ви е вече добре!
4. Недей пи студена вода, изпий млякото!
5. Изяжте супата и на обяд винаги яжте топла храна!
6. Борянке, недей да плачеш!
7. Утре ела в 9 часа, не идвай по-рано.
8. Петър не винаги говори истината – недейте да му вярвате.
9. Купи шунка, не купувай салам!
10. Съблечи си палтото, но не си събличай жилетката!

Упражнение 2

Д **Работи по модела:** *Кой ще помогне на Стоян?*

Нека аз да му помогна!

Нека му помогна аз!

Да му помогна аз!

1. Кой ще купи билети?
2. Кой ще пие оранжада?
3. Искаш ли Асен и Иво да ни чакат?
4. Кой ще донесе баница!
5. Кой ще прочете приказката на децата?

Упражнение 3

► **Преведи от български. Посочи двойните повелителни форми.**

1. Иди подай покана за колет!
2. Ела седни до мене!
3. Идете купете нещо за вечеря!
4. Стани кажи какво мислиш по въпроса!
5. Станете кажете какво мислите по въпроса!

? **Отговори на въпросите:**

1. Какво представляват от себе си двойни повелителни форми?
2. Как са образувани те?
3. По какво си приличат?

Упражнение 4

- ▶ Извади от текста само сложните повелителни форми.

ДУХАЙ, ВЕТРЕ!

Духай, ветре развигор,
прелети над всеки двор.
Разтопи снега в селата,
в градовете, в равнината.
Духай, духай, топъл вятър!
Нека грейнат по полята
минзухарени свещички
и от юг да дойдат всички
наши песнопойни птички.
Нека радост има пак –
Духай, вятърко южняк!

Р. Букова

? Отговори на въпросите:

1. Как са образувани извадените форми?
2. Има ли в текста прости повелителни форми?

Упражнение 5

- Д Прочети внимателно българските пословици и поговорки. Извади отрицателните форми на повелително наклонение. Обясни правописа им.

1. Видиш ли мътна вода, не я гази.
2. В чужда манджа сол не туряй.
3. Дето старо не се почита, там за добро недей пита.
4. Като не си дал дума, не давай, като дадеш – не шавай.
5. Зло за зло не връщай.
6. Дорде не си убил мечката, не продавай кожата ѝ.
7. Госта гощавай, врага прощавай.
8. Излежавай се млад, да мреш на старост от глад.
9. Отваряй си устата само за добро.

? Отговори на въпросите:

1. Коя от пословиците ти направи най-силно впечатление?
2. Коя пословица или поговорка най-често се повтаря в семейството ви?

Упражнение 6

- ▶ Образувай възможни сложни форми (положителни и отрицателни) на повелително наклонение от дадените глаголи.

Вляза, изляза, дам, доведа, дам, ям, преведа, прочета, изпера, чета.

■ УСЛОВНО НАКЛОНЕНИЕ

Наклонение на глагола, чрез което говорещото лице представя действието като възможно при определени условия, се нарича **условно наклонение**.

Чрез формите на условно наклонение се означават действия, които желаем да се извършат или е *възможно* да извършат **при дадени условия**.

Формите за условно наклонение биват **прости** и **сложни**.

ВНИМАВАИ!

- В българското условно наклонение има **прости** форми, които се употребяват много рядко.
- Простите форми се образуват от несвършени глаголи с помощта на наставките **-явам, -ям, -вам**. Например: *търпя – търпявам, отива – отивам*.
- Простите форми на условно наклонение изразяват по-голяма готовност да се извърша действието. Например:
*Да знам, че скоро ще пристигнем, **търпявах** (бих търпял) глад.*
- Трябва да разбираш простите форми на условно наклонение, защото много често се срещат в българската класическа литература.

ЗАПОМНИ!

- Сложните форми се образуват от **особена** форма на спомагателния глагол **съм** и **минало свършено деятелно причастие** от дадения глагол.

СРАВНИ!

Минало време на спомагателния глагол съм (разговорна норма)	Особени форми на спомагателния глагол съм
(аз) бях	(аз) би <u>х</u>
(ти) беше/бе□	(ти) би □
(той) (тя) (беше) / бе □ (то)	(той) (тя) би □ (то)
(ние) бяхме	(ние) би <u>хме</u>
(вие) бяхте	(вие) би <u>хте</u>
(те) бяха	(те) би <u>ха</u>

? Отговори на въпросите:

1. По какво се различават формите минало време на спомагателния глагол съм и особените му форми, които влизат в състава на формите на условно наклонение?
2. Какво общо има между тях?
3. Имат ли особените форми собствено ударение?

ЗАПОМНИ!

- Спомагателният глагол се променя по лице и число.
- Причастието се променя по род и число.

ОСОБЕНА ФОРМА НА СПОМАГАТЕЛНИЯ ГЛАГОЛ СЪМ

Число	Лице	Положителна форма	Въпросителна форма
Ед.ч.	1	(аз) бих	(аз) бих ли?
	2	(ти) би	(ти) би ли?
	3	(той) (тя) би (то)	(той) (тя) би ли? (то)
Мн.ч.	1	(ние) бихме	(ние) бихме ли?
	2	(вие) бихте	(вие) бихте ли?
	3	(те) биха	(те) биха ли?
		Отрицателна форма	Въпросително-отрицателна форма
Ед.ч.	1	(аз) не бих	(аз) не бих ли?
	2	(ти) не би	(ти) не би ли?
	3	(той) (тя) не би (то)	(той) (тя) не би ли? (то)
Мн.ч.	1	(ние) не бихме	(ние) не бихме ли?
	2	(вие) не бихте	(вие) не бихте ли?
	3	(те) не биха	(те) не биха ли?

Например: **Бихте ли донесли книгите?**

И аз бих отишъл на кино.

Пък аз не бих отишла с вас на кино.

Не бихте ли купили тези обувки на Лиляна?

СРАВНИ!

ВЪРНА и ВЪРНА СЕ	
Положителна форма	Въпросителна форма
(аз) бих (се) върнал, -а	(аз) бих ли (се) върнал, -а?
(ти) би (се) върнал, -а	(ти) би ли (се) върнал, -а?
(той) би (се) върнал (тя) би (се) върнала (то) би (се) върнало	(той) би (се) върнал? (тя) би ли (се) върнала? (то) би (се) върнало?
(ние) бихме (се) върнали	(ние) бихме ли (се) върнали?
(вие) бихте (се) върнали	(вие) бихте ли (се) върнали?
(те) биха (се) върнали	(те) биха ли (се) върнали?
Отрицателна форма	Въпросително-отрицателна форма
(аз) не бих (се) върнал	(аз) не бих ли (се) върнал, -а?
(ти) не би (се) върнал	(ти) не би ли (се) върнал, -а?
(той) не би (се) върнал (тя) не би (се) върнал (то) не би (се) върнал	(той) не би ли (се) върнал? (тя) не би ли (се) върнала? (то) не би ли (се) върнало?
(ние) не бихме (се) върнали	(ние) не бихме ли (се) върнали?
(вие) не бихте (се) върнали	(вие) не бихте ли (се) върнали?
(те) не биха (се) върнали	(те) не биха ли (се) върнали?

? Отговори на въпросите:

1. Ако условната форма се образува от възвратен глагол, къде трябва да стои възвратно-местоименната частица?
2. Защо частицата ли се слага след особената форма?
3. Кои думи в посочените форми се наричат малки или енклитични думи?

УПОТРЕБА НА ФОРМИТЕ ЗА УСЛОВНО НАКЛОНЕНИЕ

1. Условно наклонение се употребява най-често в главното изречение на условни изречения. В подчиненото изречение могат да се употребяват: а) *сегашно време*; б) *минало несвършено* или *минало предварително време*.

Например: *Не бих дошла на гости у вас, ако нямах покана.*

Ако учителката ѝ беше разрешила, Ралица би преписала текста.

Ако в тази сладкарница продаваха кисело мляко, винаги бих закусвала тук.

Ако ми съобщи, че и той ще бъде, не бих отишла на изложбата.

2. Условно наклонение се употребява и в учтиви изрази като:
*Бихте ли ми казали колко е часът?
Би ли намалила радиото? Пречи ми да работя.
Би ли предала тази бележка на Стоян Иванов?*

Упражнение 1

▶ **Прочети поговорките. Извади глаголите в условно наклонение.**

1. Ако хората бяха постъпвали справедливо, съдиите биха почивали.
2. Ако нямаше глупави, умните биха останали незабелязани.
3. Ако глупакът знаеше, че е глупак, не би бил глупак.

? **Отговори на въпросите:**

1. Какво действие означават извадените глаголи?
2. Как са образувани формите им?

Упражнение 2

Работи по модела: *Искам да отида на разходка, но имам много за учене.*

Бих отишла на разходка, ако нямах много за учене.

1. Ще дойда непременно у вас, ако успея да свърша работата си.
2. Ще посетя тази изложба, щом привърша останалите си ангажменти.
3. Ще ти се обадя задължително, ако съм свободна през почивните дни.
4. Искам да отида на театър, но нямам билети.
5. Искам да си купя тази блузка, но нямам пари.

Упражнение 3

▶ **Открий форми за условно наклонение.**

Ако моите диви познати знаеха за доброжелателните ми чувства, сами биха дошли пред хижата. Тогава бих отворил широко вратата и бих им казал: „Заповядайте, приятели, чувствайте се като у дома си“.

Но кой знае. Може би и тогава не биха се решили да влязат – до толкова обичат свободата си...

(По Емилиян Станев)

? **Отговори на въпросите:**

1. Какви действия са представени от формите за условно наклонение?
2. Как са образувани тези форми?

Упражнение 4

Д **Работи по модела:** *Ако не вали дъжд, бих отишъл на екскурзия.*

1. Ако времето е слънчево, Ралица ... .
2. Ако взема изпитите си, ...
3. Ако имам възможност, ...
4. Ако ме поканят на рожден ден, ...
5. Ако дойда по-рано, ...

Упражнение 5

▶ **Прочети текста. Извади глаголите във форма за условно наклонение.**

Изтрошил бих всичките окови
на злочестите робове;
изгорил бих всички книги,
всички умствени вериги,
и науки гнили що плодят,
и човека в мрак що водят.

Бих изтребил мисли тъмни,
та на света свят да съмне,
да възникнат чувства нови,
не от чемер и отрови,
а от дух, живот народен,
живот волен и свободен.

П. Р. Славейков

? **Отговори на въпросите:**

1. Как са образувани извадените форми?
2. От кои глаголи са образувани?
3. Има ли в текста глаголи в друго наклонение?

СИНТАКСИС. ЧАСТИ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО

■ РАЗШИРЕНИ ЧАСТИ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО

ПРИПОМНИ СИ!

- В рамките на изречение различаваме главни и второстепенни части.

ПРИПОМНИ СИ!

- Изречение, което се състои само от главни части, се нарича **кратко изречение**.
- Изречение, което съдържа главни и второстепенни части, се нарича **разширено изречение**.

? Отговори на въпросите:

1. Как се наричат *главните* части на просто изречение?
2. Как се наричат *второстепенните* части на просто изречение?

ЗАПОМНИ!

- Подлогът и второстепенните части на изречението могат да имат и свои пояснения.
Например: *Бурята разнася песента из улиците.*
Зимната буря** разнася **бунтовната песен
*из **тъмните улици**.*
- Всяка от частите на изречението, освен сказуемото, във втория вариант има свои пояснения:
  - подлогът **буря** има определение, прилагателното **зимната**, с което образува словосъчетание **зимната буря** (разширен подлог);
  - прякото допълнение **песен** също има определение **бунтовната** и с него образува словосъчетание **бунтовната песен** (разширено допълнение);
  - обстоятелственото пояснение из **улици** има определение **тъмните**, с което също образува словосъчетание – **тъмните улици** (разширено обстоятелствено пояснение).

ЗАПОМНИ!

- Всяка част от изречението заедно с пояснението си образува **разширена част**.
- Изреченията с разширени части изразяват мисълта по-ясно и по-пълно: *каква е бурята; каква е песента; какви са улиците.*

? Отговори на въпросите:

1. Що е групата на подлога?
2. Що е групата на сказуемото?

- Подлогът и второстепенните части, които го поясняват, образуват **група на подлога** (ГП),
- **Групата на сказуемото** (ГС) включва сказуемото и неговите пояснения.

Например: *Жътварите тръгнаха.*

Работните жътвари (ГП) тръгнаха.

Работните жътвари тръгнаха към нивите. (ГС).

Упражнение 1

▶ Открий в следващия текст групите на сказуемото и на подлога.

Трасето се изкачва постепенно на повърхността. Още няколко крачки и пред нас се открива величествена картина. Два грамадни насипа с не по-малко от двадесет метра височина са се изправили застрашително един срещу друг. Пред тях зее страшна пропаст. От двете страни на насипа и долу пъплят бригадири. Вагонетките се приближават до края на високите насипи и със сръчно движение се преобръщат в бездната.

Х. Бенадов

? Отговори на въпросите:

1. Кое е общото и различното между подлог и групата на подлога?
2. Кое е общото и различното между сказуемото и групата на сказуемото?

Упражнение 2

▶ Направи схеми на три изречения по избор от упр.1 по дадения образец.

Упражнение 3

Препиши. Открий определения в изразите от научна реч.

1. Яснотата на речта зависи преди всичко от строежа на изречението.
2. Иван Вазов е непримириим враг на езиковата неграмотност.
3. Борбата за по-висока езикова култура е първостепенна задача на обучението по български език.

4. Въпросът за уелото използване на синонимното богатство е много важен.

? Отговори на въпросите:

1. Към коя група – подложна или сказуемна – се отнасят определенията?
2. Защо?

ЗАПОМНИ!

- Определението може да влиза в състава на подложната и сказуемната група.
- В сказуемната група участва като пояснение на допълнението или на обстоятелството.

Упражнение 4

▶ Определи службата на подчертаните имена в дадените изречения.

1. Упоритият ученик получава добри оценки.
2. Този ученик е упорит.
3. Неговият брат му ставаше все по-близък.
4. Близкият приятел не оставя другаря си в беда.
5. Около мелницата се завъртя весело хоро.

Упражнение 5

▶ Употреби като разширени подлози в изречения следните словосъчетания.

сребърен пръстен – пръстен от сребро;
гранитен паметник – паметник от гранит.

? Отговори на въпросите:

1. Има ли разлика между двойките изречения?
2. Каква и защо?

ЗАПОМНИ!

Съгласуваното определение изразява отношение *между предмет и признак*, а несъгласуваното – *между предмет и предмет*.

Упражнение 6

▶ Разшири чрез пояснения на подлога и на сказуемното дадените кратки изречения.

1. Ученикът учи.
2. Пролетта настъпи.
3. Заваля дъжд.
4. Граничарите бдят.
5. Есента си отива.

? Отговори на въпросите:

1. Има ли резултати от редактирането?
2. По-изразителни ли са новите изречения? Защо?

■ СКАЗУЕМНО ОПРЕДЕЛЕНИЕ

ЗАПОМНИ!

- Думата, която пояснява предмета чрез сказуемното, се нарича сказуемно определение.
- Сказуемното определение е второстепенна част на изречението, която пояснява подлога или допълнението посредством сказуемното.
- Като част на изречението сказуемното определение се подчертава с една права и с една лъкатушна черта (_____).
- Сказуемното определение отговаря на въпросите **какъв, чий, как**.
Например: *Стоян я гледаше онемял. – **Какъв** я гледаше Стоян?*
- Сказуемното определение се употребява при сказуеми (глаголи), които имат самостоятелна употреба. Например:
*Слънцето излизаше над земята **ружено като дете**.
Тя излезе **трудолюбива**.*

Упражнение 1

▶ Открий в кои от примерите са употребени сказуемни определения.

1. Училищният прислужник дойде разплакан. (*Кален Калчев*)
2. Мене ме викат Иван Краличът. (*Иван Вазов*)
3. Успоредните страни на трапеца се наричат основи.
4. Той излезе човек.

? Отговори на въпросите:

1. Какво значение – самостоятелно или несамостоятелно – имат сказуемите?
2. Коя част на изречението поясняват сказуемните определения?
3. На кои въпроси отговарят сказуемните определения?

Упражнение 2

▶ Препиши. Подчертай сказуемните определения.

1. Той се ослушваше неподвижен, с револвер, насочен нагоре. (*Ив. Вазов*)
2. Гузен негонен бяга.
3. Свестните у нас считат за луди. (*Хр. Ботев*)

4. Крепостта стърчеше на хълма – мълчалива и мрачна. (Слав. Хр. Караславов)
5. Избрахте ме за войвода и досега не сте ме питали кой съм аз. (Любен Каравелов)
6. Те от два часа насам зяпнали го слушаха. (Иван Вазов)
7. Наистина, мъчно е за вас да гладувате и да се скитате немилли-недраги по чуждите места... (Иван Вазов)

? Отговори на въпросите:

1. С каква част на речта са изразени сказуемните определения?
2. Коя част от изречението поясняват сказуемните определения – подлога или допълнението?

Упражнение 3

▶ Докажи, че в дадените изречения има сказуемни определения.

1. Девет години той скита се бездомен... (Иван Вазов)
2. Намериха го заспал на пейката. (Елин Пелин)
3. Мъжът върви прегърбен и скован от болестта. (Йордан Йовков)
4. Тодора седеше замаяна, удивена, объркана. (Слав. Хр. Караславов)
5. Той го остави болен и сам. (Йордан Йовков)
6. Весел ме гледат верни другари. (Христо Ботев)
7. Гроздан се събуди изтощен. (Йордан Йовков)
8. Калоян яздеше затворен, мълчалив като сивото утро. (Слав. Хр. Караславов)

? Отговори на въпросите:

1. Коя част на изречението поясняват сказуемните определения?
2. Как се съгласуват с нея?

Упражнение 4

Д Допълни изреченията с подходящи сказуемни определения.

1. Тя пееше ... и ... .
2. Всички ни чакаха ... .
3. Двама вървяха ... .
4. Те се лутаха ... и ... .
5. Прегръщах ги ... , ... и ... .
6. Зимата дойде ... , ... и ... .
7. Видяхме ви на отсрещния бряг ... и ... .
8. Детето ни гледаше ... .
9. Всички ни чакаха ... .
10. Хората слушаха ... .

Упражнение 5

▶ Подчертай сказуемните определения и посочи с каква част на речта са изразени.

1. Той вървеше приведен и мълчалив, а след него като черна сянка се влачеше кучето. (*Емилиян Станев*)
2. Съседите надничаха сънени и чорлави из къщите си ... (*Иван Вазов*)
3. Балканът сега ни посреща усмихнат и спокоен. (*Никола Фурнаджиев*)
4. На другия ден всичко си беше постарому и братята почувстваха сърцата си каменни. (*Йордан Йовков*)
5. Чучулиги падаха от небето мъртви, с изплезени езичета, с уста, пълни с алена кръв. (*Елин Пелин*)
6. Студената влага проникваше навред и Стоян вървеше свит. (*Елин Пелин*)
7. Тя застана смаяна на прага. (*Елин Пелин*)
8. Посрещнаха го там майката и дъщерята изплашени, а той не пожела нито да седне дори. (*Димитър Талев*)

❓ Отговори на въпросите:

1. С коя част на изречението и как се съгласуват сказуемните определения?
2. Кои сказуемни определения поясняват подлога и кои – допълнението?

■ ЕЗИКОВО ОБЩУВАНЕ И ТЕКСТ

Човешката дейност е невъзможна без езиковото общуване. В конкретното общуване се създава текстът. Чрез текста хората предават и приемат информация – мисли, чувства, желания и т.н.

Когато разговаряме с някого, ние създаваме текст; новините, които слушаме и гледаме по радиото и телевизията, са текст; романът, повестта, които четем, са текст; даже народните песни, които слушаме, също са текст.

Създаването на текста зависи от речевата ситуация: разговаряме с някого, питаме или отговаряме, обясняваме нещо – всичко това са речеви ситуации или ситуации на общуване.

От конкретната ситуация зависи подборът на думите и изреченията във всеки текст.

ЗАПОМНИ!

- Текстът е **речево произведение** (устно и писмено), което се създава в определена ситуация на общуването. Той съдържа информация за темата на общуването, която се определя от целта на общуването. Информацията включва факти, които се предават или се оценяват от участниците в общуването.
- Текстът зависи от **речевата ситуация, темата** на общуване, **от участниците** в общуването (говорещ/пишещ и слушащ/четящ), **от целта** на общуването:
  1. **Речевата ситуация.** От речевата ситуация зависи какъв текст ще бъде създаден, какви думи ще са употребени в него и как те са свързани помежду си.
  2. **Темата.** Текстът зависи от това, за което говорим или пишем, тоест темата е съставна част на речевата ситуация.
  3. **Целта.** Текстът се създава винаги с определена цел:
    - ✓ да разясним нещо на слушателя/читателя;
    - ✓ да подтикнем слушателя/читателя към някакво действие;
    - ✓ да изразим чувствата си, отношението си към някого/нещо устно/писмено.
  4. **Участниците в общуването.** От участниците зависи:
    - ✓ преценка на казаното/написаното/прочетеното;
    - ✓ равнището на езиковата култура;
    - ✓ избор на темата и целта на текста.

ПРИЗНАЦИ НА ТЕКСТА

- 1. Свързаност и завършеност.** Свързаността и завършеността се осигуряват от лексикални, морфологични и синтактични средства. От морфологичните езикови средства особено значение има глаголното време. Обикновено текстът се разгръща в едно основно време.
Изреченията в текста са свързани смислово, граматически и интонационно (при устно общуване).
- 2. Тематичното единство на текста.** Думите и словосъчетанията в един текст най-често се групират тематично около една или няколко думи, които пряко насочват към темата/идеята на текста.
- 3. Стилното единство на текста.** От това единство се обуславя:
  - ✓ изборът на думите и начинът на тяхното съчетаване;
  - ✓ изборът на синтактичните конструкции и начинът на тяхното подреждане.

СТРУКТУРНИ ЧАСТИ НА ТЕКСТА

Основен признак на текста е смисловото единство на текста.

Смисловото единство на текста зависи от *единството между темата и идеята* на текста.

Текстът се разделя на отделни смислови части, във всяка от тях се разработва част от темата – **подтема** или **микротема**.

Смисловите части, основните структурни елементи на текста, най-често се оформят графически чрез **абзаци**.

Всеки абзац съдържа **изреченията**, които изграждат една смислова част и са тясно свързани помежду си по съдържание.

НАЧИНИ ЗА СВЪРЗВАНЕ НА ИЗРЕЧЕНИЯТА В ТЕКСТА

ПРИПОМНИ СИ!

Изреченията в текста могат да се свързват **верижно** или **паралелно**.

Упражнение 1

- **Обясни в кой от следните текстове има верижно свързване на изреченията и в кой – паралелно.**

А. Нощта напредна и унесе в дълбоки сънища всичко наоколо. Тъпото клопотарче на магарето вече не биеше. Бялото мъниче, свито на кълбо, спокойно бе заспало край догорелия огън, над който едва-едва избухваха и гаснеха немощни пламъчета.

Марица тихо подписнуваше тъмните си води между сънливите брегове и разправяше невнятни приказки на нощта.

Косачите един след друг заспаха. Огънят почна да загасва.

Елин Пелин

Б. Той спря до малкото мостче, пи вода, стоя дълго и като никога, не се върна обратно дома, а прегази реката и се упъти към близката наша нива, дето се люлееше току-що вретенила ръж, в чиито вълни се обаждаше пъдпъдък и над която играеха малки пеперуди. Белчо спря край нея, погледна я като нещо познато, близко и откъсна няколко стръка трева от синура.

Елин Пелин

II

ПРИПОМНИ СИ!

- Езиковите средства, с помощта на които се осъществява връзката между изреченията в текста:
  - ✓ повторение на думи и словосъчетания;
  - ✓ чрез замяна с лични местоимения;
  - ✓ с разширяване на връзката – показателни местоимения плюс повторение на думата;
  - ✓ със синоними, лексикални и контекстови.

- При **верижното** свързване, когато **темата** е назована в предходно изречение или се подразбира от ситуацията на общуване, думата, която се назовава, може да се изпусне. **Ремата** никога не се изпуска, тъй като тя носи информацията.

Например: *Учениците изнесоха концерт.*

Участваха и в спортни състезания.

- 1) Единството на текста се осигурява от морфологичните езикови средства: глаголите изнесоха, участваха имат обща морфологическа характеристика (и двата глагола са от 3 л. мн.ч., мин.св.време, изявително наклонение, деятелен залог);
- 2) Общата морфологическа характеристика на сказуемите позволиха да използват общ подлог за двете изречения.

II

ПРИПОМНИ СИ!

- **Темата** в изречението е тази част от неговия състав, чрез която се назовава предметът на общуване, т.е. това, за което ще се говори. **Темата** е изходният пункт на общуването. Тя може и да не се назове, ако я подсказва ситуацията.
- **Ремата** в изречението е онази част от неговия състав, която предава нова информация за предмета, обусловена от целта на общуването.

Упражнение 2

► **Анализирай връзките между изреченията.**

От изученото по-рано знаете, че някои тела са прозрачни за светлината. Затова например стъклото на прозореца не ни пречи да гледаме навън през деня, а в бистрото планинско поточе виждаме ясно камъчетата на дъното. Стъклото, водата, въздухът и др., през които

преминава светлина, се наричат прозрачни среди. Среди, през които светлина не може да премине, са непрозрачни. Такива са например картонът, дървото, металните пластинки и др.

❓ Отговори на въпросите:

1. Към кой функционален стил се отнася текстът?
2. Какви видове по състав преобладават в текста?
3. Как ще се промени този текст, ако го преразкажеш на учениците от 1. клас?

■ ФУНКЦИОНАЛНИ СТИЛОВЕ

Текстовете, които се употребяват в една сфера на общуване – например в административната, – имат общи черти. Но те се различават от текстовете, които се използват в друга сфера на общуване – например от всекидневните разговори.

П

ПРИПОМНИ СИ!

Най-разпространена е класификацията на текстовете според функциите им в общуването – затова тези стилове се наричат функционални:

- ✓ разговорен стил;
- ✓ научен стил;
- ✓ официално-делови стил;
- ✓ публицистичен стил;
- ✓ художествен стил.

ОСОБЕНОСТИ НА ОФИЦИАЛНО-ДЕЛОВИЯ СТИЛ

Текстовете, написани в официално-делови стил, служат за уреждане на отношенията между хората и учрежденията, между населението и държавата.

!

ЗАПОМНИ!

- Стилът на различни документи (служебни, съдебни и под.), на различни указания и съобщения се нарича **официално-делови**.
- Официално-деловият стил изисква **точно съобщаване на факти**, без да изразяваме свое отношение.
- Към този стил отнасяме различни текстове: *съобщение (обява, покана, телеграма и под.), молба, автобиография, отчет, протокол и др.*

!

ЗАПОМНИ!

1.	Къде се използва?	1.	В делови служебни документи, в инструкции, в съдебни документи.
----	-------------------	----	---

2.	С каква цел?	2.	Да се съобщят сведения, които имат практическо значение, да се дадат точни указания, пълна информация.
3.	Какви особености има?	3.	Официалност, точност, яснота, липса на емоционалност, не се изразява лично отношение.
4.	Какви езикови средства се използват?	4.	Думи и изрази, които се употребяват в официална обстановка, повторение на едни и същи думи, специфични термини, съобщителни изречения.

ВНИМАВАЙ!

Текстовете от официално-делови стил имат прилика с научните (научен стил), но за тях е характерно нещо, което липсва при научните текстове: текстовете са много клиширани, понякога до такава степен, че за определен тип текст може да се създаде дори *бланка*, в която се попълват само празните места.

Упражнение 1

► Докажи, че текстовете принадлежат на официално-деловия стил.

А. Уважаеми пътници!
По технически причини ще се промени разписанието на влаковете от София за Варна.
За справки се обърнете към бюро „Информация“.
Билетите за днес, 12 април, могат да бъдат заверени на касите на гарата.
От ръководството

Б. До всички гости на нашия град!
Скъпи приятели!
Каним ви на празниците на младежкия театър на 15 май от 10 часа пред Народния театър „Иван Вазов“.
Очакват ви приятни изненади!
От кметството

ЗАПОМНИ СИ!

- **Съобщение** е текст, чрез който се информира за някакво събитие.
- Съобщението се оформя в зависимост от това дали е лично (до един човек), или е колективно (до група хора).

Упражнение 2

Д Напиши съобщение за някое училищно мероприятие, като използваш дадения план.

1. Какво ще се състои?
2. Кога (ден, дата, час) ще се състои?
3. Къде ще се провежда?

4. Кой урежда провеждането?
5. С каква цел?
6. При какъв дневен ред?
7. За кого се отнася?
8. Кой да присъстват?
9. Как да се подготвят?
10. Дата и подпис.

Упражнение 3

- ▶ **Открий грешките, които са допуснати в обявата. Редактирай обявата според изискванията на официално-деловия стил.**

Загуби ми се кучето! Помогнете ми да го намеря! То е цялото бяло, само на ушите има две черни петна. Малко е, с къси крачета и дълга мека козина. Аз много обичам кучето си. Ако го намерите, позвънете на тел. 29-17-34.

ЗАПОМНИ!

Автобиография – описание на собствения живот – това е документ, който съдържа основни факти от живота, служебната и обществената дейност на дадено лице.

Упражнение 4

- ▶ **Напиши автобиографията си.**

РАЗГОВОРНИЯТ СТИЛ

Разговорният стил (книжовно-разговорната реч) заема особено място в системата на функционални стилове.

Ако изхождаме от признаците *разговорност-неразговорност*, *книжовност-некнижовност*, за разговорния стил може да се каже, **че текстовете му са книжовни и разговорни.**

ЗАПОМНИ!

Разговорният стил (книжовно-разговорната реч) следва нормите на книжовния език, но в нея има известна свобода, която е породена от отношението между участниците.

ВНИМАВАИ!

За да използваш успешно разговорната реч, е нужно да владееш книжовния език.

ОСОБЕНОСТИ НА РАЗГОВОРНИЯ СТИЛ

1. Речевата сфера на разговорния стил обхваща ситуации на общуването *в неофициална обстановка*: у дома, на гости при близки хора, в магазина, в училище по време на междучасието и под.

2. Общуването по-често *устно, пряко*.
3. За разговорния стил е характерна по-често *диалогичната форма*. От значение е и *несловесният език* (жестове, пози, мимика).
4. Езиковите особености на текстовете в разговорния стил зависят от комуникативната ситуация:
  - ✓ често се употребяват прости, кратки и непълни изречения, емоционално оцветени, вметнати изрази, раздвижен словоред, разговорни съюзи и т.н.;
  - ✓ често се използват фразеологизми, понякога – диалектни и даже жаргонни думи;
  - ✓ много важно значение има интонация, силата на гласа и ритъмът;
  - ✓ жанровете трудно се определят, най-често това са кратки диалози, свидетелски и несвидетелски разкази и др.

Упражнение 1

▶ Редактирай текста.

Кинокамерата е оптикомеханичен апарат за фотографиране на движещите се обекти. Ако знаете само колко е страхотно да се снима. При снимане се постига ефект, благодарение на който движещите се обекти изглеждат живи и динамични. Ефекта се постига чрез последователни бързоредуващи се фотоснимки (обикновено по 24 в сек.) върху движеща се зад обектива филмова лента.

? Отговори на въпросите:

1. Защо отговорът на ученика се нуждае от редактиране?
2. Има ли правописни грешки?

Упражнение 2

▶ Прочети раздела „Диалози“.

? Отговори на въпросите:

1. В текстовете на диалозите има ли елементи от разговорния стил?
2. Защо се използват в диалозите?

Упражнение 3

▶ Сравни изреченията.

1. Аз не съм разбрал как действа тоя апарат.
2. Просто, просто не съм го разбрал как действа тоа апарат

? Отговори на въпросите:

1. Кое е общото между изреченията?
2. Кое е различното между изреченията?

КНИЖОВЕН ЕЗИК И ДИАЛЕКТИ

Езикът е жив организъм. Той расте, развива се, видоизменя се. Навярно в бъдещите времена под усилия на големи таланти той ще се усъвършенства повече, ще се облагороди...

Аз мисля, че днешният книжовен език ще остане по хубост същият, само по-префинен и по-богат. Той ще носи печата, който му даде длетото на талантливите майстори – от Ботева до Яворова и Кирила Христов. Ще се напишат на него само по-велики творения сигурно, и с това главно ще се различава от днешния...

Но и тъй, както е днес, езикът ни е, както казах, пак великолепен по звучност, по изразителност и по енергия. И ние си го обичаме като едно от най-скъпите наследства, завещани нам от дедите ни.

Иван Вазов

? Отговори на въпросите:

1. Според тебе, вярна ли е прогнозата на Иван Вазов?
2. В текста има ли отклонения от днешната книжовна норма?
3. Защо Иван Вазов се смята за патриарх на книжовния български език?
4. Знаеш ли че има Речник на езика на Иван Вазов, който наброява над 45000 думи?

■ РАЗВОЙ НА БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК

До началото на XIX век българската доста оскъдна писменост се е опирала много върху черковнославянския език. Разбира се, влиянието му не е могло да бъде последователно и в повечето случаи основата на езика си е оставала новобългарска (напр. у Паисий Хилендарски и Софроний Врачански).

През първата половина на XIX век във връзка с интензивното културно развитие на българската нация започва процесът на изграждане на национален книжовен език. Обаче някои книжовници смятат, че за основа трябва да послужат нормите на старобългарския език. Редица други книжовници, като Петър Берон, Васил Априлов, Иван Богоров, смятат, че националният език трябва да се изгражда само върху основата на живите народни говори. Петър Берон е първият български книжовник, който смело въвежда живата народна реч в своя Рибен буквар (1824 г.).

В резултат на продължителни борби в книжовния език се внедрява основната лексика и граматическата система главно на българските балкански говори.

Във връзка с развитието на българското светско училище от 30-те години на XIX век насам се създава постепенно елементарна учебна литература, появяват се и първите български граматики, създадени от Николай Рилски и Иван Богоров.

По време на националноосвободителните борби и след Освобождението книжовният език, благодарение на българските писатели, поети и развитието на периодичния печат, продължава да се развива, става по-единен.

► **Прочети текста.**

Припомни историята на преселването на българите в Буджака.

Прецени значение на българските говори за запазването на българите-преселници като етнос.

? **Отговори на въпросите:**

1. Какво знаеш за Болградската гимназия и за приноса на нейните випускници в развитието на книжовния език?
2. Защо трябва да се пазят нашите местни български говори?
3. Какво можеш да направиш ти за запазването на родния си говор?

ЗАПОМНИ!

- Книжовният български език е форма на общонародния език.
- С помощта на книжовния език можем да общуваме във всички сфери на човешката дейност.

ПРИПОМНИ СИ!

В историческото развитие на всеки народ се различават:

- ✓ битова сфера, свързана с всекидневието на хората;
  - ✓ научна сфера;
  - ✓ административна сфера;
  - ✓ официално-делова сфера;
  - ✓ обществено-политическа сфера;
  - ✓ културна сфера.
-
- Книжовният език е средство за общуване в институциите, в медиите, в публичното пространство.
  - Книжовният език има следните отличителни черти:
    - ✓ той е богат и обработен;
    - ✓ предлага многообразни възможности за изразяване на идеи;
    - ✓ реално съществува чрез различни функционални стилове, обслужващи речевите сфери;
    - ✓ подчинява се на общозадължителни кодифицирани норми, чрез които се осигурява единство на говоренето и писането.

- Диалектите са една от формите на общонародния език.
- Местните диалекти са ограничени териториално, т.к. са ограничени в определени части на даденото езиково пространство.

■ ДИАЛЕКТНО ДЕЛЕНИЕ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Народните говори се отличават един от друг на първо място по фонетични особености, а след това по особености на речниковия състав. Териториалните диалекти имат не само свой основен речник, а и граматичен строеж.

Българските говори се делят на две основни групи – **източна и западна** – по изговора на **променливото Я**. Границата между тези две групи се нарича *ятова граница*. В западните говори няма променливо Я (*бел – бели, голем – големи* и др.), в източните говори, както и в книжовния език, това фонетично явление е запазено (*бял-бели, голям – големи*).

Източните говори се делят на североизточни и югоизточни. Границата между тях е относителна, както и ятовата граница. Мигрирането на населението е оказало влияние върху делението им.

В Южна Украйна са представени 104 български говора (102 източни и 2 западни). Всеки от тях има свои особености, донесени от българските преселници.

? Отговори на въпросите:

1. Към коя група се отнася родният ти говор?
2. Можеш ли определиш неговата принадлежност, като провериш по картата от кой регион на България са дошли основателите на родното ти село?

Упражнение 1

- ▶ Посочи десет думи от родния ти говор, които не се срещат в книжовния език.

Упражнение 2

- ▶ Посочи десет думи от книжовния език, които не се употребяват в родния ти говор.

Упражнение 3

- ▶ Сравни така ли се произнасят дадените думи в родния ти говор.
о: буболечка, гостувам, отивам, горещо, грозотия, овца;
е: бате, време, зелен, трева, дебел;
в: вода, вторник, всички, взимам, двор, дърво, наляво;

Упражнение 4

▶ **Посочи как се произнася звук X в родния ти говор.**

1. Нахраня, снаха, муха, хубав, настръхна, хора, хляб, дреха.
2. Сух, махам, махна, духам, глух.
3. Хващам, хвръквам, хвърля, хваля, хвана, хвърча, хващане.

Упражнение 5

▶ **Провери как се произнасят въпросителните местоимения и наречия в родния ти говор.**

1. Какво, какъв, кой, коя, кое, кои.
2. Къде, кога, защо, откъде, откога.

Упражнение 6

▶ **Провери употребяват ли се тези думи в родния ти говор и как се произнасят, ако ги има.**

Чорап, човек, говоря, вилица, царевица, влизам, вървя, слънчоглед, приличам, ножче (за бръснене), въглища, устна, прозорец, топлийка, пипам, сако.

■ ЗАДАЧА ЗА УЧИТЕЛЯ И УЧЕНИЦИТЕ

- Няколко столетия южноукраинските български говори способвали за запазване на българите като етнос извън България, в това число и в Украйна. И досега говорите се използват в бесарабските и таврийските български села като средство за общуване.
- Изучаването на говорите е много важно: разглежда се историческото развитие на българския език; проучва се взаимното влияние на говорите и други езици, анализират се диалектните отклонения в речевата практика на учениците, изучаващи книжовния език и т.н.
- Изучаването на книжовния език ще се улесни, ако като основа на обучението ще се използва съпоставка на книжовния език и говора.
- Опитайте се всички заедно да напишете обективна писмена характеристика на родния си говор с помощта на Въпросника.

ПРИМЕРЕН ВЪПРОСНИК ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА НАЙ-ХАРАКТЕРНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА ГОВОРА

За да се отчитат особеностите на местния говор, трябва да имаме обща характеристика на родния говор. Тъкмо преодоляване на диалектните отклонения в речевата практика на учениците е една от основните задачи на обучението по български литературен език.

Това означава, че за всяко езиково явление, което се различава в говора и в книжовния език (на фонетично, лексикално или граматично равнище), трябва да се отделя повече внимание.

Трябва да се състави кратка справка-характеристика на говора. В справката трябва да са отразени и подкрепени с конкретни примери от говора следните фактори:

ГЛАСНИТЕ ЗВУКОВЕ:

- 1) колко са основните гласни фонемии;
- 2) как в говора се произнасят гласните в ударена и неударена позиция;
- 3) как се проявява потъмняване на гласните (има ли съществени отличия от книжовния език);
- 4) как се проявява в говора редуването Я/Е на мястото на старобългарския Ъ (ятъ);
- 5) как се произнасят съчетанията ЪР/РЪ, ЪЛ/ЛЪ.

СЪГЛАСНИТЕ ЗВУКОВЕ:

- 1) колко са основните съгласни фонемии;
- 2) дали се противопоставят меките и твърдите съгласни;
- 3) колко са меките съгласни;
- 4) няма ли смекчаване на съгласните в края на думата;
- 5) как се употребява х (във всички положения в думата);
- 6) как се употребяват в говора африкатите дж и дз;
- 7) отбелязва ли се вмъкване и изпадане на съгласни (зрели-здрели, дои-дови и под.);
- 8) как се произнасят книжовните думите, съдържащи вн, дн, мн, кт и др.;
- 9) как се проявява регресивното асимилиране на съгласните.

УДАРЕНИЕТО:

- 1) има ли отлики в поставянето на ударение в говора и в книжовния език;
- 2) има ли отклонения при образуване на граматичните форми на думата;
- 3) как се слага ударение в думите за активно усвояване.

МОРФОЛОГИЯ:

- 1) има ли отклонения при съществителните имена по род и число;
- 2) има ли отклонения при образуване на членните форми на съществителните имена;
- 3) книжовно ли се образуват форми за множествено число на съществителните;
- 4) как се образуват формите за множествено число при прилагателните (особено на -ски, -шки);
- 5) как се образуват членните форми на прилагателните имена (особено от м.р. ед.ч.);

- 6) как се образуват числителните имена;
- 7) книжовно ли се образуват числителните имена в говора;
- 8) употребява ли се бройна форма на неодушевените съществителни от м. род;
- 9) има ли отклонения при местоименията (на фонетично и лексикално равнище);
- 10) има ли отклонения при употреба на местоименията, особено при енклитиките;
- 11) запазени ли са в говора падежните форми на въпросителните, относителните и др. местоимения, характерни за книжовния език;
- 12) има ли отклонения при употреба на притежателните и възвратно-притежателните местоимения;
- 13) отличава ли се темпоралната система на говора от тази в книжовния език;
- 14) кои частици и как се употребяват във формите на глаголните времена;
- 15) кои частици и как се употребяват при спрежение на глаголи във въпросителна и отрицателна форма.

СИНТАКСИС:

- 1) наблюдават ли се отклонения при употреба на предлозите;
- 2) спазва ли се нормативният словоред при употреба на енклитичните думи;
- 3) запазени ли са в говора остарелите падежни форми при имената;
- 4) употребяват ли се конструкциите от типа „той му дават” вместо „на него му дават”;
- 5) не е ли прието във въпросително-отрицателните конструкции частицата ли да се слага веднага след частицата не.

ЛЕКСИКА И СЛОВООБРАЗУВАНЕ:

- 1) как се проявява междуезиковата интерференция на лексикално равнище;
- 2) има ли диалектни отклонения на лексикално равнище;
- 3) има ли диалектни отклонения при слово- и формообразуване.

В зависимост от степента на запазването на говора трябва да се определят и допълнителни въпроси, необходими за общата характеристика на говора и на граматичните категории, които не са представени в говора, рядко се употребяват или имат други функционални характеристики (например, причастия, преизказно наклонение и др.).

Важно е справката да дава цялостна характеристика на говора. А справката може да помогне на диалектолозите да фиксират съвременното състояние на говора.

Успех!

ГОДИШЕН ПРЕГОВОР

НЕЛИЧНИ ФОРМИ НА ГЛАГОЛА

? Отговори на въпросите:

1. Кои глаголни форми се наричат лични? Защо?
2. Кои глаголни форми се наричат нелични? Какво не изразяват те?
3. Кои нелични глаголни форми съчетават особености на глагол и прилагателно име?
4. Кои нелични форми съчетават особености на глагол и съществително име?
5. Кои нелични глаголни форми съчетават особености на глагол и наречие?
6. Кои събития – съпътстващи или едновременни с основните – се изразяват с нелични глаголни форми? Кои са тези форми?
7. Кои нелични форми служат за образуване на сложни глаголни и така участват в състава на сказуемото?
8. Кои нелични форми могат да се използват като съгласувано определение?

Упражнение 1

► Извади от текста причастия и деепричастия.

През февруари 1960 година директорът на Парижката обсерватория А. Данжон съобщил на удивените членове на Академията на науките, че след едно наблюдавано избухване на Слънцето Земята внезапно забавила въртенето си с цели 0,85 милисекунди в денонощие. След това, сякаш опитвайки се да навакса пропуснатото, тя изведнъж ускорила движението си, съкращавайки на всеки 24 часа продължителността на денонощието с 3,7 микросекунди! Но щом нашата планета с такава чувствителност реагира на онова, което става на 150 милиарда километра от нея, можем да си представим колко големи по мащаб би били измененията, предизвикани от космическата катастрофа...

Ал. Горбовска

? Отговори на въпросите:

1. От кои глаголи са образувани деепричастията?
2. От кой вид са извадените причастия?

Упражнение 2

► Извади от текста причастията.

ОБЛАЧЕ

Крилато облаче летяло
и ниско над полето спряло;

подухнал вятър изведнъж
и плиснал весел, светъл дъжд.

От капчиците му сребристи
напили се треви и листи,
напили се цветя и птици
и зажаднелите пшеници;
дори рекичката във бяг
лудувала от бряг до бряг...

На облачето дъжделиво
благодарило всичко живо.
А то, олекнало и бяло,
пак в небесата полетяло
да събере нашир и длъж
отново капчици за дъжд.

(Младен Исаев)

? Отговори на въпросите:

1. От кои глаголи са образувани извадените причастия?
2. Каква служба изпълняват в изречението извадените причастия?

Упражнение 3

► Образувай отглаголни съществителни от следните глаголи.

Очаквам, пера, пиша, гоня, видя, изпълня, накажа, изказвам, допълвам, събера, падам, движа се, преминавам, пресичам, сядам, прекъсвам, събера, нападам, освобождавам.

? Отговори на въпросите:

1. Кой тип отглаголни съществителни може да се образуват само от несвършените глаголи?
2. Има ли тук глаголи, които позволяват да образуват от тях и двата вида отглаголни съществителни?

■ ПРИЧАСТИЕ

? Отговори на въпросите:

1. Причастието може ли да изразява *време, залог, вид*?
2. По какво се променя причастието?
3. Причастието може ли да се членува?
4. Колко вида има българското причастие?
5. Колко основни функции в изречението има българското причастие?
6. Кой вид причастия може да изпълнява само служба на определение?
7. Кой вид причастия може да изпълнява само служба на сказуемо?
8. Кои видове причастия могат да изпълняват в изречението и двете служби?

Упражнение 1

► Определи синтактичната служба на сегашните деятелни причастия в следните пословици.

1. Мълчащият дразни повече, отколкото говорещият. (Етиопия)

2. Съдбата води желаещия, а нежелаещия влачи. (Латинска)
3. Дума, идваща от сърце, сгрява за три зими. (Китай)
4. Невежият живее година, а знаещият – сто години. (Тюркменистан)
5. Нежелаещият да работи има много причини. (Таджикистан)

? Отговори на въпросите:

1. Защо някои причастия са членувани с пълен член, а други – с кратък?
2. Как е написана отрицателната частица не при причастията?

Упражнение 2

► Извади минали свършени деятелни причастия.

А. ПЪРВИ СНЯГ

Сладко спели,
не видели
през нощта децата
как под небесата
прелетял
лебед бял –
ръснал ситна перушина,
лъснал покрива, комина...

Кирил Назъров

Б.

Как възникнали звездите?
Някога преди, преди,
горе в сините бразди,
сред небето необятно
се родило жито златно.
Сребърният сърп-луна
го ожънал в есен късна,
а звездите-зърна
вятърът в небето пръснал.

Кирил Назъров

? Отговори на въпросите:

1. От кои глаголи са образувани причастията?
2. Кой от причастията съдържа *променливо я*?
3. На кое правило се подчинява правописът на тези причастия?

Упражнение 3

► Извади минали несвършени деятелни причастия.

Под високия рид живеел беден грънчар. Наблизо жълтеела тънка глина, позлатена от слънчевите лъчи. Покрай работилницата му минавала малка бистра рекичка, която пеела и звънтяла като листата на буквите дървета. Копвал грънчарят от глината, замесвал я с вода от рекичката и на грънчарското колело извайвал шарени стомни, в които водата ставала по-сладка. Изписвал грънци, измайсторявал глинени свирки. После ги слагал в пещта. Златни ръце имал грънчарят, от късче глинено тесто можел да направи пещо човече или глинено славейче, което извивало досущ като истински славей в планината...

П. Йорданова

? Отговори на въпросите:

1. Как са образувани извадените причастия?
2. Кои извадени причастия съвпадат напълно по звуков състав с миналите свършени деятелни причастия? Защо?

Упражнение 4

▶ Определи синтактичната служба на миналите страдателни причастия в следните български пословици и поговорки.

1. Битият знае как боли.
2. Заровените въглени повече парят.
3. За отрязана глава цар няма.
4. Нехванат крадец – от царя по-голям.
5. От речено до направено, като от лист до корен.
6. Да не ядеш немит, ако не щеш да си бит.
7. От чутото до видяното е много далеч.

? Отговори на въпросите:

1. От кои глаголи и как са образувани миналите страдателни причастия?
2. Защо едните причастия са членувани, а другите – не са?

■ ДЕЕПРИЧАСТИЕ

? Отговори на въпросите:

1. Какво означава деепричастие в изречението?
2. Как се образуват формите на деепричастие?
3. Деепричастието изменя ли се по род, число и лице?
4. Каква служба изпълнява в изречението?
5. Ограничено ли е стилистически?
6. С какво може да се замени изразът, съдържащ деепричастие?
7. С кой знак се отделя словосъчетанието, съдържащо деепричастие, в рамки на изречението?
8. Как се пише отрицателната частица **не** с деепричастие?

Упражнение 1

▶ Определи синтактичната служба на деепричастията в следните изречения.

1. Разпространявайки се, мълвата набира сила. (*Вергилий*)
2. Признавайки своята слабост, човек става силен (*О. Балзак*)
3. Честният човек, изпитвайки удовлетворение от извършената работа, той не се стреми към похвали, уважение и признателност... (*Ж. Лабрюйер*)

? Отговори на въпросите:

1. Как със запетая са обозначени деепричастията и деепричастните изрази?
2. От кои глаголи са образувани деепричастията?

Упражнение 2

▶ Редактирай изреченията.

1. Слонът съсредоточено наблюдаваше врабчетата, подскачайки на покрива.
2. Вървейки по улицата, луната изгря.
3. Гледайки телевизия, някой потропа на външната врата.
4. Учителката наблюдаваше децата, играейки си с куклите.

? Отговори на въпросите:

1. Защо следните изречения предизвикват смях?
2. Какво правило не знаят хората, които се изразяват по този начин?

Упражнение 3

▶ Работи по модела: *На отиване ние пеехме, помниш ли?
Отивайки, ние пеехме, помниш ли?*

1. На тръгване се строявахме, помниш ли?
2. На връщане пак пеехме, помниш ли?
3. На заминаване всички тъгувахме, помниш ли?
4. На ставане се шегувахме с приятелите си, помниш ли?
5. На лягане тя винаги разказваше вицове, помниш ли?

? Отговори на въпросите:

6. От кои глаголи са образувани отглаголните съществителни?
7. Как са образувани деепричастията в отговорите?

СЪВМЕСТНА УПОТРЕБА НА ГЛАГОЛНИТЕ ВРЕМЕНА И НАКЛОНЕНИЯ

? Отговори на въпросите:

1. Колко са основните глаголни времена в съвременния български книжовен език?
2. Колко са глаголните времена в българския език?
3. Колко наклонения има в българския език?
4. Какво значи „основно глаголно време“?
5. Какво значи „допълнително глаголно време“?
6. Кои глаголни времена са допълнителни относно минало свършено време?
7. Кои глаголни времена са допълнителни спрямо сегашно време?
8. Кои глаголни времена са допълнителни спрямо бъдеще време?
9. Кога се употребява преизказно наклонение?
10. Кои наклонения и глаголни времена се използват в условни изречения?

П

ПРИПОМНИ СИ!

- Съвместната употреба на различните глаголни времена зависи главно от връзката между момента на случката и момента, в който се говори за нея.
- Употребата на едно от наклоненията в българския език се определя от отношението на говорещото лице към глаголното действие:
  - ✓ дали говорещото лице е очевидец на действието, или не е очевидец на действието;
  - ✓ дали съществува някакво условие за извършването на действието, или то се извършва по заповед на говорещото лице.

Упражнение 1

- ▶ Прочети стихотворението. Извади повелителните форми.

ЯБЪЛКА

Ябълка свети цъфнала, самичка,
свети и люлее клонче с малка птичка.

Цъфнала потръпва, клончета привежда,
сякаш че се плаши, тихо се оглежда.

– Хей, дейчица мили, стига сте шумели,
аз за вас люлея цветовете бели.

Спрете, не плашете храброто ми птиче,
то е много малко, но ми е войниче.

От мушици разни цветовете пази,
червейчето пази да не ме полази.

Тук при мен елате и запейте песен,
ябълки най-сладки да ви дам наесен.

Илия Буржесев

? Отговори на въпросите:

1. От кои глаголи и как са образувани повелителните форми?
2. Как разбираш подчертаната конструкция?
3. Универсална ли е конструкцията „стига сте шумели“?
4. В кое глаголно време е употребен смисловият глагол?
5. Как конструкцията с наречието *стига* може да се използва с други глаголи? Дай примери.

Упражнение 2

► Прочети мъдрите мисли, събрани от различни народи. Обясни значението им.

1. Обещавай бавно, изпълнявай бързо.
2. В какво не би повярвал, когато силно желаеш да вярваш?
3. Ако знаеш – говори, ако не знаеш – слушай.
4. Добрия почитай, а злия не жали.
5. Век живеи, век учи!
6. Ако би знаел къде ще те засърби, предварително би се почесал.
7. Ако конят знаеше силата си, никой не би могъл да го яхне.

? Отговори на въпросите:

1. Какви правописни и правоговорни особености имат глаголите в повелително наклонение?
2. Какви правописни и правоговорни особености имат глаголите в условно наклонение?

Упражнение 3

► Прочети текста. Извади глаголите.

КАК ИЗГЛЕЖДАТ ИЗВЪНЗЕМНИТЕ СЪЩЕСТВА

Ако открием други живи същества в Галактиката, така ли ще изглеждат те? Това ще зависи от условията на планетата, на която живеят. На студените светове могат да живеят създания, покрити с козина. Тя би ги предпазила от ниските температури. Планетите със слаби слънца са по-тъмни. Съществата, които биха ги обитавали, би трябвало да имат по-големи очи, с които да виждат по-лесно в полумрака. Възможностите са безкрайни. Едно нещо е сигурно. Както и да изглеждат извънземните същества, те ще се различават от нас – хората. Колко ще се различават, ще можем да разберем, когато установим контакт с тях.

(Из Детска енциклопедия „Космос“)

? Отговори на въпросите:

1. Кои глаголни времена са употребени в този текст?
2. Кои наклонения са употребени в текста?

Упражнение 4

▶ Сравни употребата на формите за условно наклонение и за бъдеще време и бъдеще време в миналото в условни изречения.

Условно наклонение	Бъдеще време и бъдеще време в миналото
Не бих познала Елена, ако я видя на улицата.	Няма да позная Елена, ако я видя на улицата.
Ако Петър желае, би могъл да направи тази услуга на брат си.	Ако Петър желае, може да направи тази услуга на брат си.
Тя би ми обяснила задачите, ако ги разбираше.	Тя щеше да ми обясни задачите, ако ги разбираше.
Ако в тази сладкарница продаваха топло мляко и боза, винаги бих закусвала тук.	Ако в тази сладкарница продаваха топло мляко и боза, винаги щях да закусвам тук.
Ако лекарят ѝ беше разрешил, Гергана би отишла на празника.	Ако лекарят ѝ беше разрешил, Гергана щеше да отиде на празника.
Учениците биха се радвали, ако бяхте ги завели в Боянската църква.	Учениците щяха да се радват, ако бяхте ги завели в Боянската църква.

? Отговори на въпросите:

1. Кои глаголни времена се употребяват в подчинените изречения и в двете колонки?
2. Кои глаголни времена се употребяват в главните изречения и в двете колонки?
3. В коя от колонките условните изречения изразяват сигурност, че действието ще се извърши при даденото условие?

Упражнение 5

Д Прочети двата текста. Посочи кои глаголни времена и наклонения са използвани в текстовете.

А. Рахни Чобана, най-големият овчар в селото, излезе от къщи и бавно тръгна покрай плета на саята си, като внимателно оглеждаше снега. Имаше всякакви дири: на зайци, на яребици, на лисици. Дириите на лисицата се познаваха по туй, че тук-таме снегът беше поприбръснат като с метла – там лисицата, както ѝ е обичаят, беше превъртяла опашката си. Но вълчи дири нямаше никъде.

Зачуден, Рахни се спира, крие ръце в ръкавите на кожуха си и гледа на север. От ледения вятър очите му сълзят, веждите и дългите му жълти мустаци хващат скреж. Полето е пусто, снегът си стои тъй, както си беше навалял. Няма още пътища, няма хора, няма жива душа.

(По Йордан Йовков)

Б. Ние спираме и разпрягаме, конете захрупват ечмяната слама и щом обърнем стъпките си към хана и зачуем гласа на Сарандовица, тъмното поле и звездите избягват сякаш далеч зад нас и в душата ни изведнъж нахлува сладостта на почивката.

Ненавикнали на светлината, ние се спираме с дяда Гена на прага и оглеждаме кръчмата. Тоя път имаше малко хора. Щом ни забеляза, Сарандовица повдигна очите си от тезгяха и весело се поздрави с дяда Гена. Веднага тя пак се залиса в работата си...

(По Йордан Йовков)

? Отговори на въпросите:

1. В кои моменти авторът е променил основното глаголно време?
2. Променил ли е авторът и допълнителните времена?

Упражнение 6

▶ Прочети. Обясни защо в текста се съчетават глаголи в преизказно и изявително наклонение.

ЕЗИК МОЙ, ВРАГ МОЙ

Някога, много отдавна, нашият далечен праядо познавал две стихии – огъня и водата. Страхувал ли се от тях? Радвал им се, ползвал ги и страдал от тях. Но една мисъл не му давала покой – как да стане сам силен като природно бедствие. И накрая ... открил думите – думите, нашата човешка гордост, сила и слабост.

Има думи, които се леят като пролетен дъжд и бързо се изпаряват. Или приличат на футболна топка – биват ритани насам - натам и всеки очаква топката да влезе във вратата на противника. Случват се и автоголове. Има думи, които тежат като камък. И други, които не можеш да забравиш никога. Не случайно народът е създал поговорките: „Добра дума – златен ключ“ и „Езикът кости няма, но кости троши“. Казват, че мисълта предшества думите, но това не е доказано. Понякога думите твърде успешно изпреварват мисълта...

„Не говори много, постави спирачка на езика си“ – настоявал древният владетел Асурбанипал и създал доста работа на археолозите, докато разчетат всички тонове от библиотеката му – издълбани клиновидни знаци на глинени плочки.

Така асировавилонците създали традицията да не се цени бърбистостта.

(По О. Кръстева)

? Отговори на въпросите:

1. Какви действия се представят чрез глаголите в изявително наклонение?
2. Какви действия се представят чрез глаголите в преизказно наклонение?
3. Има ли в текста форми на повелително наклонение?

**ЧЕТЕМ, ПРЕРАЗКАЗВАМЕ,
НАУЧАВАМЕ НАИЗУСТ**

СЪЕДИНЕНИЕ НА ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ С КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ

Трети март (19 февруари по стар стил) е ден на Освобождението на България от петстотингодишното османско робство. Тъкмо този ден в Сан Стефано, недалеч от Цариград, се подписва Санстефанският мирен договор, който слага край на Руско-турската освободителна война (1876–1878 г.). Според Санстефанският договор българската държава си възстановява почти реалните граници, където живее българската народност.

Обаче окончателният вариант на договора се подписва по време на Берлинския конгрес, състоял се от 1 юни до 1 юли 1878 г., разпокъсва българските земи. Българското княжество обхваща Северна България и Софийския санджак (област), обаче под сюзеринитета на султана. Македония, Одринска и Беломорска Тракия остават в Османската империя; обособява се автономна провинция Източна Румелия с главен град Пловдив; Северна Добруджа е дадена на Румъния, а Нишко, Пиротско, Лесковацко и Вранско – на Сърбия.

Разбира се, доста много хора не се съгласяват с решението на Берлинския конгрес. Идеята за обединението на разпокъсаната България е важна за всеки българин, където и да живее.

България след Берлинския конгрес през 1878 г.

Ранни опити за съединението

През август 1878 година в Пловдив, Търново и други български градове възникват комитетите „Единство“, които си поставят за цел национално обединение противно на Берлинския договор. В началото на 1879 г. пловдивският комитет в състав Драган Цанков, Константин Величков и други дейци се преименува в Централен комитет за Южна България и се заема с военно обучение на населението под формата на гимнастически дружества. Това става под ръководството на временните руски власти.

Поради негативното отношение на останалите Велики сили, те пренасочват усилията на комитета от обединението с Княжество България и Македония към подготовка за отпор срещу предвиденото в Берлинския договор изпращане на турски войски в Източна Румелия.

Изострянето на граничните спорове на Османската империя с Гърция и Черна гора и идването на власт на Гладстон във Великобритания провокират нова акция за съединение през пролетта на 1880 година. В сътрудничество с правителството на Княжество България южнобългарски общественици основават комитетска мрежа със средище в Сливен. До по-решителни действия не се стига, поради отрицателния резултат от дипломатическите сондажи в Лондон и Петербург.

Становището на Великите сили за запазване на статуквото и междусобиците по време на Режима на пълномощията отлагат следващата съединистка акция. Тя се провежда през пролетта на 1884 година, когато опозиционната Народна партия организира масови демонстрации в Източна Румелия под лозунга за обединение с Княжеството, и е прекратена скоро след като партията получава властта в областта при новоназначения генерал-губернатор Гаврил Кръстевич.

Съединението на България

От пролетта на 1885 година сформираният в Пловдив под ръководството на Захари Стоянов Българският таен централен революционен комитет (БТЦРК) се заема с активно пропагандиране на обединението чрез публикации в пресата (вестник „Борба“) и публични демонстрации.

БТЦРК: Коста Паница, Иван Стоянович, Захари Стоянов, Иван Андонов, Димитър Ризов. Фотография Димитър Карастоянов

В първото си „Възвание към българите в Източна Румелия“ комитетът открито се обявява против по-нататъшното „съществуване на две Българи“.

Най-масовото мероприятие, проведено от БТЦРК, е отбелязването на годишнината от смъртта на Хаджи Димитър на връх Бузлуджа на 17 юли, на което идват хора от всички краища на Източна Румелия, както и от Княжеството.

Планът на БТЦРК предвижда Съединението да бъде провъзгласено на 15 септември 1885 г. В полза на съединението е привлечена опозиционната Либерална партия. Комитетът установява връзки с коман-

дира на жандармерията майор Райчо Николов и с много офицери в местните гарнизони.

Проведени са разговори с най-висшия български офицер в Източна Румелия – майор Данаил Николаев, който командва пловдивското полково окръжие. Майор Николаев споделя целите на БТЦРК, но се изказва против плановете за атентат срещу Кръстевич и формиране на чети като не отговарящи на действителността. В началото на септември той мобилизира опълчението на Пловдив и околностите под предлог за участие в планирани маневри.

По-рано, на 29 август, двама от заговорниците – капитан Сава Муткуров и Димитър Ризов се срещат с Александър I в Шумен, където се провеждат учения на княжеските войски. Князът ги уверява в подкрепата си, но министър-председателят Петко Каравелов смята начинанието за неблагоприятно. Воден от финансови и външнополитически съображения, той възнамерява да осуети поредната съединистка акция, но е преварен от станалите събития.

Вълненията, избухнали в Панагюрище на 2 септември, променят и плановете на БТЦРК. След Панагюрище се вдига село Голямо Канаре, чийто комитетски ръководител повежда голямоканарската чета към Пловдив. Присъединяват се и бившите участници в „гимнастическите дружества“. Бунтовниците се настаняват на лагер край града.

При вестта за размириците в областта източнорумелийските власти, в лицето на председателя на Постоянния комитет Иван Ст. Гешов, разпореждат арестуване на заговорниците и съсредоточават полицейски части в Пловдив.

Прокламацията за поемането на властта в Източна Румелия от Временното правителство

Майор Данаил Николаев

Военните обаче не се подчиняват на заповедите на директора на милицията генерал Август фон Дригалски. През нощта срещу 6 септември войски, командвани от майор Данаил Николаев, установяват контрол над Пловдив и, без да срещат съпротива, свалят източнорумелийското правителство и генерал-губернатора Гаврил Кръстевич. Създава се временно правителство начело с д-р Георги Странски, за главнокомандващ е назначен майор Данаил Николаев.

Захари Стоянов написва прокламация, която се чете пред войската и народа. В Прокламацията БТЦРК призовава войската и народа към готовност да защитят Съединението.

Временното правителство, в което влизат представители на войската и на двете южнобългарски партии, обявява обща мобилизация на мъжете от 18 до 40 години за отпор срещу очакваното турско нападение.

На 6 септември Временното правителство изпраща телеграма до българския княз Александър Батемберг, с която иска да се признае Съединението на България като акт на фактическото обединение на Княжество България и Източна Румелия.

Княз Александър, който от самото начало подкрепва процеса, на 8 септември 1885 г. издава официален „Указ на обединението“, с който се обявява за „княз на Северна и Южна България“, а на следващия ден е вече в Пловдив и назначава трима комисари на мястото на временното правителство, което се отказва от пълномощията си. Междувременно княжеското правителство продължава мобилизацията и изпраща наличните си войски в подкрепа на милицията в Южна България.

Трябва да се отбележи, че с изключение на няколко изолирани произшествия, Съединението е осъществено почти без кръвопролития.

Литография от Н. Павлович „Съединена България“

Международна реакция и признание

След Съединението България е заплашена с война едновременно от Османската империя, която иска да възстанови правата си над Източна Румелия, и Сърбия, която настоява за териториални компенсации. Великите сили сдържат турската интервенция, но в същото време искват от княз Александър да изтегли войските си от Румелия.

Безрезултатността на проведената посланическа конференция на Великите сили провокира сръбския крал Милан. С подкрепата на Австро-Унгария, в началото на ноември той хвърля войските си срещу България. Последвалата Сръбско-българска война е решена с битката при Сливница. След победата на българите и Букурещкия мирен договор въпросът за разделяне на България повече не се поставя.

Съединението получава дипломатическо и международно признание с Българо-турската спогодба от 20 януари и Топханенския акт на Великите сили от 24 март 1886 година. В замяна на османското съгласие за персонална уния на Княжество България и Източна Румелия начело с българския княз България отстъпва на Османската империя Кърджалийска околия и Тъмръшките села. Сливането на Северна и Южна България ще е утвърдено окончателно едва с признаването на българската независимост през 1908–1909 година.

Последствия

Територия на България след Съединението

Със Съединението и успешната му защита българите постигат първия етап от националното си обединение и ревизията на Берлинския договор. Територията и населението на Княжество България се увеличават съществено.

Шести септември е светла дата в историята на българския народ. Денят на Съединението е официален държавен празник в България.

Паметник на Съединението на България и Източна Румелия в град Пловдив

▶ **Преразкажи текста по плана:**

1. Разпокъсване на България след Берлинския конгрес.
2. Ранни опити за Съединението.
3. Дейността на БТЦРК.
4. Събитията през септември 1885 г.
5. Международна реакция и признание на Съединението.
6. Последствия.

▶ **Разгледай снимката. Прочети имената на главните дейци на съединението на Княжество България и Източна Румелия.**

ПО СЛУЧАЙ 40-ГОДИШНИНАТА ОТЪ СЪЕДИНЕНИЕТО

РЕВОЛЮЦИОННИЯ КОМИТЕТЪ СЪ ГЛАВНИТЕ ДЕЙЦИ ЗА СЪЕДИНЕНИЕТО НА ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ, СЪ СЕВЕРНА БЪЛГАРИЯ

1. ✦ ЗАХАРИЙ СТОЯНОВЪ. 2. ИВАНЪ АНДОНОВЪ. 3. ✦ ИВАНЪ АРАБАДЖИЯТА. 4. ИВАНЪ СТОЯНОВИЧЪ. 5. ✦ ЧАРДАФОНЪ. 6. ✦ К. ПЛИШИЦЪ.
7. † ДИМИТЪРЪ РИЗОВЪ. 8. † ПОПЪ АНГЕЛЪ ЧОЛКОВЪ. 9. † ПЕТЪРЪ ЗОГРИФСКИ. 10. ДЪРЪ ТОДОРЪ ГАТЕВЪ. 11. СПИРО КОСТОВЪ.
12. † СПАСЪ ТУРЧЕВЪ. 13. НЕДЯЛКА ЧАРДАФОНОВА. 14. † Я. МУМДЖИЕВЪ. 15. ✦ СТ. ПРАЗОВЪ.

Юбилеен лист с главните дейци на Съединението.

ДЕН НА НЕЗАВИСИМОСТТА НА БЪЛГАРИЯ

В историята на България има две дати, които са тясно свързани помежду си.

Не е случаен и този факт, че едвам в края на ХХ век в списъка на българските официални празници се появяват 6 септември и 22 септември. Между бележитите събития е над 20 години, обаче тясната им връзка проличава в историята на България след Освобождението.

Политическо положение

Вече знаем, че Берлинският договор от 1878 г., който определя Княжество България като васално или, както го наричат някои историци, трибутарно княжество на Османската империя. Това статукво затормозява стопанското развитие на страната и ограничава нейните възможности в международните отношения.

Затова след постигането на Съединението на Източна Румелия с Княжество България усилията на българския политически елит се насочват към обявяване на независимост, защото васалитетът към султанската власт влиза в остро противоречие с българските национални стремежи, понеже позволява на Турция и Великите сили да се намесват в икономическите и суверенните права на България. Трябва да се отбележи, че васалитетът заплашва и Съединението на Княжеството и Източна Румелия. Има външни сили, които се опитват да върнат статуквото отпреди 1885 г.

Особено е сложно положението на българската дипломация, тъй като през първото десетилетие на ХХ век България е единствена страна, която е във васално положение, и това ѝ пречи да води самостоятелна външна политика. На страната е забранено да сключва международни договори на равноправна основа, а българските дипломатически представителства се третират като неравноправни с представителствата на други държави. Всичко това засилва недоволството на българската общественост, която изисква да се ликвидират наложените от Берлинския конгрес несправедливости.

Благоприятни условия за реализиране на изискванията настъпват през септември 1908 година. Тогава вниманието на Великите сили е насочено към френско-германския спор за Мароко, а Австро-Унгария се готви да анексира Босна и Херцеговина. В същото време в Константинопол младотурците извършват преврат, а по железопътната линия Одрин-Белово избухва стачка.

Това е удобен момент да се обяви независимостта на България. Българското правителство използва един повод, който му дава Високата порта: българският дипломатически представител в Цариград Иван Ге-

шов не е поканен на официалния прием, тъй като представлява васална държава. Тогава на 15 септември 1908 година. България го отзовава – създава се истински дипломатически конфликт.

А на 19 септември български военни части завземат железопътните линии в Южна България, които се смятат за турска собственост, и възстановяват движението на железницата. Турските железничари прекратяват стачката, но българското правителство на Александър Малинов използва момента и конфискува железопътната линия под предлог, че подобни стачки могат да парализират южните транспортни съобщения, ако възникнат и друг път. Българското правителство решава, че е дошъл подходящият момент за освобождаване на държавата от васалното ѝ положение.

Съставяне на манифеста

През нощта срещу 22 септември министър-председателят на България посреща българския княз на яхтата „Хан Крум“ край Русе. Оттам цялото българско правителство и княз Фердинанд I поемат към Търново, където трябва да обявят независимостта на България. Царският влак, в който пътуват държавниците, прави почивка по маршрута си на гара Две могили. Там премиерът Александър Малинов написва текста на Манифеста и под него подписите си поставят българският княз и министрите от кабинета. Днес на гара Две могили има историческа плоча, която разказва за онази паметна нощ. Паметникът, посветен на тези събития, е поставен в София.

*Паметникът на Независимостта край Царския дворец,
пл. „Княз Александър I“, гр. София*

На 22 септември (5 октомври нов стил) 1908 г. в старопрестолния град Велико Търново княз Фердинанд със специален манифест обявява независимостта на България и приема титлата „цар на българите“.

МАНИФЕСТ КЪМ БЪЛГАРСКИЯ НАРОД

По волята на незабвения Цар Освободител, великият братски Руски народ, подпомогнат от добрите ни съседи, поданици на Негово Величество Румънския Крал, и от юначните Българи, на 19 февруарий 1878 година сломи робските вериги, що през векове оковаваха България, някога тъй велика и тъй славна.

От тогава и до днес, цели тридесет години, Българският Народ, непоколебимо верен към паметта на народните дейци за своята свобода и въодушевяван от техните завети, неуморно работи за уреждането на хубавата си земя и създаде от нея под Мое ръководство и онова на о Бозе почившия Княз Александър, държава, достойна да бъде равноправен член в семейството на цивилизованите народи. Винаги миролюбив, Моят Народ днес копнее за своя културен и икономически напредък; в това направление нищо не бива да спъва България; нищо не треба да пречи за преуспяването ѝ. Такова е желанието на Народа Ми, такава е неговата воля – да бъде според както той иска.

Българският народ и Държавният му глава не могат освен еднакво да мислят и едно да желаят.

Фактически независима, държавата Ми се спъва в своя нормален и спокоен развой от едни узи, с формалното разкъсване на които ще се отстрани и настаналото охлаждане между България и Турция.

Аз и Народът Ми искрено се радваме на политическото възраждане на Турция. Тя и България - свободни и напълно независими една от друга, ще имат всички условия да създадат и уякчат приятелските си връзки и да се предадат на мирно вътрешно развитие.

Въодушевен от това свето дело и за да отговоря на държавните нужди и народното желание, с благословието на Всевишния прогласявам съединената на 6 септемврий 1885 година България за независимо Българско Царство и заедно с народа си дълбоко вярвам, че този Ми акт ще намери одобрението на Великите Сили и съчувствието на целия просветен свят.

Да живее свободна и независима България!

Да живее Българският Народ!

Издаден в древната столица на Българското царство Велико Търново на 22 септември 1908 год., двадесет и втората годишнина от Нашето царуване

На първообразното със собствената ръка на НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО подписано:

ФЕРДИНАНД I

ПРИПОДПИСАЛИ:

- Министър Председател и Министър на Обществените Сгради, Пътищата и Съобщенията: [Ал. Малинов]
- Министър на Външните Работи и на Изповеданията: [Ст. Паприков]
- Министър на Вътрешните Работи: [М. Такев]
- Министър на Народното Просвещение: [Н. Мушанов]
- Министър на Финансите: [Ив. Салабашев]
- Министър на Правосъдието: [Т. Кръстев]
- Министър на Войната: [генерал Д. Николаев]
- Министър на Търговията и Земледелието: [А. Ляпчев]

Обявяване на независимостта

Независимостта на България е провъзгласена в църквата „Св. Четиридесет мъченици“ в Търново, което предизвиква определени исторически аналогии. Учредява се възпоменателен медал по този повод.

Обявяването на независимостта на България има особено важно значение, защото тъкмо с нея би трябвало да се заличат тежките остатъци от петвековното османско робство. Според Манифеста България става независима държава и заема своето място сред другите европейски държави. Обаче най-важният момент в подобна ситуация е признаване на независимостта на България от други държави, особено от Великите сили. Вестта за българската независимост не е приета радостно в никоя от европейските столици. Нито една от Великите сили не се изказва в защита на станалото в Търново. Българското правителство поема твърд курс и търси варианти за излизане от кризата.

Църквата „Св. 40 мъченици“, гр.Търново

Англия, Франция и Русия, подкрепени от Германия и Италия, връчват колективна нота на българското правителство, в която се настоява да се пристъпи към преки преговори с Турция. Турция също е посъветвана да започне преговори с България за разрешаване на проблема.

Турция изисква компенсация 650 000 000 франка, която надвишава над пет пъти редовния бюджет на страната. България няма възможност да я изплати. Руското правителство предлага финансова комбинация, в която да участват Русия, България и Турция.

С помощта на Русия са постигнати и сключени през април 1909 г. споразумения по възникналите тежки финансови проблеми. Подписани са:

- Руско-турски протокол (през март 1909 г.);
- Българо-руски протокол (през март 1909);
- Българо-турски протокол (през април 1909).

Според тези споразумения:

- Русия опрощава задълженията на Османската империя, останали от войната от 1877–1878 г.;
- Турция в замяна се отказва от всякакви финансови претенции към България;
- България получава от руския цар изгоден заем с ниска лихва и се задължава да изплати на Русия 82 млн. франка в срок от 75 години.

Последният протокол урежда всички спорни моменти. Освен това България веднага получава нужните ноти от Великите сили, с които се признава нейната независимост.

Признаване на независимостта

Османската империя, после и Великите сили, признава независимостта на България през април 1909 г. С провъзгласяването на независимостта се издига международният авторитет на страната и България се превръща в равноправна на другите държави. Завършен е доста сложен период в българската история от Освобождението на България до обявяването на нейната независимост.

Княз Фердинанд официално приема титлата „цар на България“.

От голямо значение е, че са създадени предпоставки за освобождаване на последните останали под османска власт български земи в Тракия и Македония.

Решенията на Берлинския конгрес, ограничаващи политическия и икономическия суверенитет на България, остават в историята.

Денят на Независимостта за пръв път се празнува през 1909 г. След Първата световна война празникът е честван на 5 октомври (по нов стил) едновременно с възшествието на цар Борис III. Сигурно поради тази причина след 1944 г. празникът е обявен като царски и е забранен. И така до 1998 г., когато става официален. Празнува се според историческата традиция – на 22 септември.

▶ Преразкажи текста по плана:

1. Политическото положение на България през 1885–1908 г.
2. Съставяне на манифеста.
3. Обявяване на независимостта.
4. Признаване на независимостта.

▶ Обясни използването на термина „Трето българско царство“ в съвременните исторически изследвания.

▶ Напиши реферат „Ролята на цар Борис III в историята на България“. Прочети текста на Манифеста и го анализирай от гледната точка на съвременния правопис.

ДЕН НА БЪЛГАРСКАТА ПРОСВЕТА И КУЛТУРА И НА СЛАВЯНСКАТА ПИСМЕНОСТ

*Върви, народе възродени,
към светла бъднина върви,
с книжовността, таз сила нова,
съдбините ни поднови!*

Стоян Михайловски

На 24 май българският народ има празник, както други народи по света едвам започнаха да празнуват след Втората световна война. Това е Денят на славянската писменост, който сега официално се нарича Денят на българската просвета и култура и славянската писменост. По-рано в църквата на 24 май се отбелязваше Денят на св.св. Кирил и Методий. Засега официалната църква го отбелязва на 11 май (по стар стил).

Това е един от най-красивите и радостни празници в България. Всички носят цветя и портрети на Кирил и Методий. Навсякъде звучи химнът „Върви, народе възродени!“, посветен на солунските братя. Българският народ манифестира своите успехи в областта на образованието и културата: в България няма неграмотни; страната е на едно от първите места в света по брой на завършилите средно и висше образование; българската наука и култура стои наравно с науката и културата на другите европейски страни; имената на българските писатели, учени, певци, музиканти са известни из целия свят.

Българският народ има своя език и своя, славянска писменост, свои букви. Как ли е създадена славянската азбука?

През IX век имало една славянска държава, приела християнството и се наричала Великоморавия. Моравският народ говорел славянски език, обаче в църквата трябвало да слуша немски духовници, които проповядвали на латински език, а богослужебните книги били написани с латински букви. Латинският език бил чужд на моравците, не го разбирали.

Моравският княз Ростислав знаел, че ако в църквата се говори на латински, много скоро неговият народ ще загуби родния си славянски език, а държавата му ще изчезне.

Князът решил, че духовниците на славянската църква трябва да говорят на славянски, а не на латински език, и помолил византийския император да изпрати във Великоморавия славянски духовници, които да създадат славянска писменост за моравския народ. Византийският император изпратил братята Кирил и Методий.

В Моравия ги посрещнали с голяма радост и уважение, защото братята носели славянската просвета.

Кирил и Методий отворили много училища, където хората от различна възраст се учили да четат и да пишат на своя език. Немските духовници, които мечтаели Великоморавия да е под влияние на Германия, а не на Византия, започнали жестока борба срещу първите славянски учители.

Един от основните им аргументи било триезичието. Немските духовници казвали, че само три езика са от Бога и само на тях можело да се говори в църквата, понеже върху кръста на Христос надписите са написани на латински, старогръцки и еврейски езици.

Кирил и Методий заминали за Рим с помощта на папата да се реши този проблем. По пътя за Ватикан братята взимат участие в най различни дискусии по въпроса. Ето как отговарял Кирил на триезичниците:

Най-първият паметник на Кирил и Методий в Украйна е скулптурната група (отдясно), създадена от Иван Кавалеридзе, и влизаща в монумента, посветен на киевската княгиня Олга. (Киев, 1911 г., възстановен през 1996 г.)

Паметник на Кирил и Методий (2007 г.) пред сградата на Одеския национален университет „И. И. Мечников“. Авторът е скулпторът Валентин Василев.

Паметник на Кирил и Методий в Днипро (2008 г.).

„Кажете, небесата не изпращат ли дъжд еднакво за всички? Слънцето не свети ли еднакво за всички? Както слънцето и въздухът са нужни за всички, така и всеки народ трябва да има език и собствена писменост. Как не се срамувате, като признавате само три езика и заповядвате всички народи да бъдат слепи и глухи!“

Срещата с папата е донесла успех на делото на Кирил и Методий: папата се е съгласил с използването на славянския език в църквата и при написване и преписване на богослужебните книги.

Обаче Методий се завърнал във Великоморавия без по-малкия си брат. Кирил умрял на 14 февруари 869 г. и е погребан във Ватикан. За съжаление, веднага след завръщането Методий бил хвърлен в затвора. Учениците на братята били изгонени.

Славянската писменост щяла да изчезне, ако България не разтвори-ла широко вратите си за нея. Тя била единствена страна, която посрещнала с обич и уважение учениците на Кирил и Методий.

През 898 г. българската църква става напълно самостоятелна, а старобългарският език – държавен. Българската култура достига своя „златен век“, особено литературата. Тя е първата в Европа създадена въз основа на жив, говорим език. Цели четири века след като Константин Преславски написва първото българско стихотворение, а Черноризец Храбър – „За буквите“, едва в края на 14 век в Англия Чосър пише стиховете си на английски, а през 15 век във Франция Франсуа Вийон въвежда френския език в литературата, още един век по-късно Томас Мюнцер започва да пише на говорим немски език.

Създаването на славянската писменост има извънредно значение за формирането на българската нация, за запазването ѝ през византийското и особено петвековното османско робство.

Делото на славянските първоучители и днес живее и процъфтява. И не само в България, но и в други славянски страни. На кирилица са написани много велики художествени произведения, влезли в съкровищницата на световната литература.

Навсякъде тачат паметта на равноапостолните Кирил и Методий. Делото им живее и никога няма да умре, то е увековечено в паметни плочи и паметници, в тържествата на 24 май, в стремежа на хората към образование и култура.

? Отговори на въпросите:

1. Какви предимства давало на народите християнството?
2. Защо Византия давала на новопокръстените народи и писменост?
3. В какво се състои величието на делото на светите братя Кирил и Методий за славянския свят?
4. Как в наше време изразяваме признателността си към създателите на славянската писменост?

КНЯЗ БОРИС I ПОКРЪСТИТЕЛ

В средата на IX век България била управлявана от хан Борис. Времето е било много трудно, войските на хана много често търпели поражения в битките с германци и византийци. По онова време България била езическа държава, хората вярвали в Тангра.

Още със създаването на българската държава през 681 година в нея живеят освен двата основни етноса – славяни и прабългари, така и византийци, както и други племена с различни религиозни традиции. Те обаче не могат да се слеят в един народ, тъй като между тях има съществени различия – езикови, етнически, културно-религиозни, битови. Такова сливане би станало възможно само ако има единна религия, която да наложи общи норми и ценностна система. Освен това в страната живеят и заварени ромеи-християни. Техният брой непрекъснато се увеличава със завладяването на нови територии от Византия.

Към средата на IX век България е могъща държава, но ѝ липсва равнопоставеност по отношение на другите европейски държави, тоест тя се излага на международна и културна изолация. Тя е считана за варварска държава и страна на езичници и варвари. Нуждата от общаване към процеса на развитие на европейската духовна и материална култура, изградени върху християнството, налагат приемането на новата религия. Хан Борис избира християнската вяра.

Под влияние на сестра си, християнка, ханът решил, за да успеят българите трябва да застанат зад Христос, и бил готов да плати високата цена на тази промяна.

Н. Павлович „Покръстването на българския хан Борис“

През 863 г. хан Борис тайно приел християнската вяра заедно с ханския двор. При покръстването той получил името Михаил и приел титлата „княз“. Така започнало покръстването на българите.

Трябва да се отбележи, че за българите не било лесно да приемат новата вяра. Те били силно привързани към старите си богове.

Някои боляри обявили княза за отстъпник от заветите на прадедите си. През 866 г. те вдигнали бунт и се насочили към столицата Плиска. Искали да свалят и убият княз Борис, но заплатили с живота си. При потушаването на бунта, със смърт са наказани петдесет и двама от най-видните бунтовници.

Седем години дворецът в Плиска разтварял врати пред най-високите пратеници от Рим и Константинопол. Княз Борис обсипвал с въпроси двамата най-авторитетни духовници в християнския свят. И папата, и Константинополският патриарх с охота отговаряли на могъщия владетел, който довел в лоното на Христовата църква един от най-многобройните народи в Европа. Борис I внимателно слушал словата на пратениците.

В края на краищата княз Борис взел решение, че православната вяра е по-близка на българите и по-бързо ще отвори сърцата им за християнското учение. Имало и други причини. Първо, Константинопол обещал да предаде на България област Загора; второ, българската църква щяла да бъде автокефална, независима, тоест самостоятелно щяла да решава вътрешните проблеми на България и българската църква.

През 870 година на специален църковен събор в Константинопол, българската църква била обявена за самостоятелна архиепископия. Седалище на българския архиепископ станала столицата на държавата – Плиска.

Българската църква станала осма поред сред православните църкви (след Константинополската, Александрийската, Антиохийската, Йерусалимската, Кипърската, Синайската и Грузинската).

Всички важни въпроси за вярата и правилата, по които трябва да живеят християните, се решавали на големи събрания на духовниците, наречени събори. Българската църква имала право да участва в съборите на всички християни, както и да провежда свой събор, ако трябва да се вземе важно решение само за своята държава.

Християнските църкви се издигали във всички краища на България. Църковните служби събирали славяни и българи, богати и бедни, образовани и неуки. В църквата новопокръстените българи отбелязвали всички основни събития в живота си – от раждането до смъртта. Общи за всички били и празниците: Гергьовден, Коледа, Великден и др. Християнската проповед учела, че хората трябва да живеят в съгласие и любов помежду си. Постепенно се забравяли старите богове. Различията между славянския и българския език бързо се заличавали. Новата вяра направила нещо, което не могла да даде на народа и най-здравата

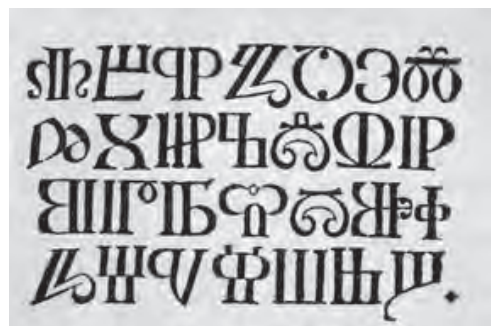
ханска власт. Православната вяра е превърнала поданиците на българския владетел в единен народ. Освен общи граници, единна власт, вече хората ги свързвали една вяра и един език.

През първите десетилетия след Покръстването в българските църкви се проповядвало на гръцки език. Едвам тогава княз Борис разбрал мъдростта на моравския княз Ростислав и неговата идея да се създаде писменост въз основа на говоримия от народа език. За да направи мъдростта на православната вяра достъпна за всеки, през 886 г. Борис I приел в столицата Плиска учениците на Кирил и Методий, успели да избягат от Моравия и да се спасят от екзекуциите на немското духовенство.

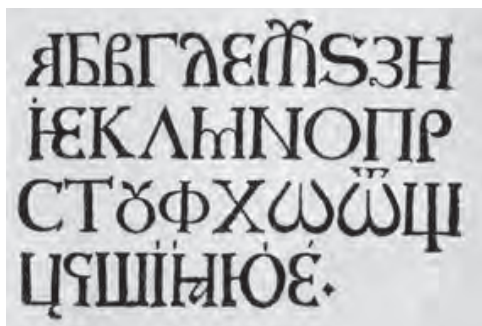
Тъкмо на тях той възлагал големи надежди: първо, да обучат българските свещеници на славянска писменост; второ, да преведат за българите свещените книги на родния им език. Възможно е, че самият княз не разбирал до края, че огромяването щяло да засегне не само свещениците, а и широките народни маси, вярващите, че книгите трябвало да се четат и от обикновени хора.

Най-изтъкнати сред учениците на светите братя са Климент и Наум. Княз Борис бил готов да им предостави всичко необходимо, за славянските букви по-бързо да стигнат до всички краища на България.

Най-важното е, че Климент се заел да опрости сложните графични знаци на глаголицата и да пригоди първата славянска азбука към фонетичните особености на звучащия навсякъде говорим български език.

*Първата славянска азбука
глаголица*

Старобългарска кирилица

Наум останал в столицата, създал книжовна школа, където превеждали и преписвали богослужебните книги. Подготвяли се ученици. Мнозина от тях по-късно заели важни държавни и църковни длъжности.

Климент бил изпратен в западните български земи. Градът Охрид (днес Македония) станал център на просветителската му дейност. Климент Охридски имал много ученици, обаче най-голямата му заслуга е създаването на кирилицата, наречена в чест на учителя му Кирил. Осветена от църквата, кирилицата става официална писменост на българската държава.

Св. Климент Охридски

Св. Наум Преславски.

Климент и учениците му превели и преписали много книги. Благодарение на усърдния му труд книжовният език се обогатил с думи от ежедневната реч и станал разбираем за всички ограмотени в манастирските училища хора.

След смъртта си Климент Охридски и Наум Преславски били обявени за светци.

Княз Борис I управлявал България близо 40 години. След това той отстъпил престола на по-големия си син Владимир и станал монах в един от манастирите край столицата.

Само веднъж се върнал в столицата, когато научил, че княз Владимир унищожава делото му. Оказало се, че по-големият син на Борис I останал противник на новата вяра и решил да върне езичеството в България. Княз Борис пак възседнал на престола и се стараел да заличи негативните последици от дейността на княз Владимир.

Когато княз Борис разбрал, че има истински наследник и последовател в лицето на по-малкия си син Симеон, той му предал властта си и се завърнал в манастира със спокойна душа, понеже бил сигурен, че предал делото си в ръцете на човека, който е способен да превърне България в една силна християнска държава и средище на славянската писменост и култура. И не сгрешил: в историята времето на управлението на по-малкия му син се нарича „Златният век на цар Симеон“.

? Отговори на въпросите:

1. Кога българите приемат християнството?
2. Защо покръстването на хан Борис станало тайно?
3. Как покръстването е превърнало българите в един народ?
4. Защо Борис I с почести приел учениците на Кирил и Методий?
5. Защо Климент Охридски и Наум Преславски били обявени за светци?

ДРЕВНА СЕРДИКА И НОВА СОФИЯ

Историята на София, днешната столица на Република България, в съответствие с общоприетата историческа периодизация се подразделя на антична, средновековна и нова история.

Мястото през древността

Първите артефакти на територията на съвременната българска столица са от неолита. Следи от няколко неолитни селища са открити в района на столичния квартал Слатина и са датирани във времето от 5000 години пр.н.е.

През бронзовата епоха софийското поле се населява от тракийското племе серди. Това обяснява защо селището е наричано Сердика.

Антична Сердика

Със сигурност може да се каже, че по времето на Троянската война на мястото на съвременния център на София е съществувало тракийско поселище. В края на 8 век пр.н.е. и през 7 век пр.н.е. северно от минералния извор в близост до Владайска река възниква тракийски град, станал постфактум известен като Сердонполис или Сердика. За кратък период от време през 4 век пр.н.е. Сердика става част от Древна Македония и е управлявана от Филип II, а след него и от неговия син Александър Македонски.

Останки от крепостта в подлеза на бившия Партиен дом

Сердика през новата ера

Сердика става част от Римската империя през 29 г. През 45 г. селището е включено в земите на провинция Тракия, а с приспадащите ѝ се крайградски територии образува Сердикийска стратегия. По време на император Марк Улпий Траян (98–117) Сердика заради местоположението си се превръща във водещо римско селище на провинция Тракия.

През 106 г. селището се сдобива с градски права, след като получава ранг на „муниципия“, което означава, че Сердика има право на самоуправление като център на административен район.

В епохата на принципата (II–III век) градът е столица на провинция Вътрешна Тракия. Сердика се разраства при управлението на т. нар. петима добри императори и по-специално при това на Марк Аврелий (161–180 г.) и Комод (176–192 г.). Между 176 и 180 г. градът е укрепен с внушителна крепостна стена, снабдена с наблюдателни кули.

Тъкмо през 2 век е каптиран горещият минерален извор и са издигнати градските терми, а също така административни и други представителни римски сгради.

От втората половина на III век значението на Сердика рязко нараства и тя става столица на обширната римска провинция Дакия Аврелиана, образувана в Горна Мизия от император Аврелиан

При административната реформа от 285 г. на Диоклециан Сердика се превръща в столица на провинцията Дакия.

Между 275–299 г. е построен покритият амфитеатър – Булевтериона.

Софийският римски амфитеатър

Преди построяването на Константинопол на мястото на античния Византион Сердика е най-важния римски град на Балканите.

След приемането на християнството за държавна религия в Римската империя Сердика е седалище на християнски епископ. През 343 година в града е проведен Сердикийският събор, в който вземат участие 341 епископи на християнската църква. Установени са правила за вътрешно църковно устройство и за отношенията на Църквата със светската власт.

Сердика е любим град на император Константин Велики, като дори преди приемането на християнството, той възнамерява да премести новата християнска столица на Римската империя от Рим в Сердика. Антични автори твърдят, че той често казвал: „Сердика е моят Рим“. Тук са издадени много от неговите укази. Императорът дълги месеци живее и управлява Римската империя от своя сердикийски дворец. През IV век този дворец заемал цял квартал от античния град, станал известен като „Константиновия квартал“.

През V–VI век, по времето на така нареченото Велико преселение на народите, Сердика е сполетяна от нашествия на хуни, готи, авари, славени и други народи, наречени общо от античните автори с епитета варвари. Император Юстиниан Велики (527–565) полага забележими грижи за Сердика – градът е наново и повторно укрепен и вече във връзка с държавната християнска доктрина е издигната запазената до днес внушителна базилика Света София, дала по-късно името си на съвременния град.

Базилката „Света София“ – VI в.

В средата на 6 век градът е възроден като важен административен и стопански център на Византийската империя с името Триадица.

Средновековна история на София

На 9 април 809 г. хан Крум присъединява Сердика към територията на Първата българска държава. Средновековният Средец е седалище на българския патриарх. Византийският император Василий II Българоубица прави няколко неуспешни опита да превземе града между 986 и 1016 г. Особено тежко е поражението, което търпи от цар Самуил на 17 август 986 г. при Траянови врата, когато византийският император едва успява да се спаси с бягство, изоставяйки в ръцете на българите имперската войска и хазна.

Обаче през 1018 година, след смъртта на цар Иван Владислав, войводите на 35 крепости, включително Средец, доброволно приемат върховенството на византийския император.

През 1183 г. по време на византийската власт, за кратко, съюзените сили на сърби и маджари успяват да превземат и задържат Средец.

Градът и околността му са опустошени при преминаването на три кръстоносни похода през 1096, 1147 и 1189 години.

След възстановяването на българската държавност, през 1193 г. при управлението на Иван Асен I, българската власт над града и околността е възстановена, а епископът на Средец е въздигнат в сан митрополит. От 12-ти до 14-ти век, по времето на Втората българска държава, в Средец процъфтяват занаятите и търговията. Средец по това време е главен град на т.нар. западни български земи и обикновено се управлява от севастократора, т.е. от втория по ранг на титлата след царя. Средец е резиденция на севастократор Александър, след него и на севастократор Калоян, както и на севастократор Петър, като управители на западните български земи.

Към XIII век в близост до средновековния град изниква Софийската (Мала) Света гора – значим център на православие с множество манастири.

София под османска власт

През 1349 г., 1355 г. и 1382–88 г. се водят битки край София срещу османците. Османското нашествие на два пъти е отблъснато, като в битките според народните предания падат убити двама търновски царевичи.

Според легендата, османлиите внедряват в Средец един фанатично предан помохамеданчен млад еничарин-соколар. Той се представя за дезертър и спечелва доверието и симпатиите на управителя на Средец. В наивността си по време на лов, когато управителят, царски син и еничаринът остават сами, царевичът бил издебнат и отвлечен, завързан на

кон и завезен в Пълдин (Пловдив) при началника на османската войска Балабан бей.

Така османлиите успяват да влязат в Средец, но околните крепости – Урвич, Бояна, Бистрица продължават съпротивата и остават верни на търновския престол до 1388 г., когато в бой с османлиите загинал завърналият се от плен трети престолонаследник – Иван Асен V.

Скоро след завоюването Средец поради кръстопътното си и стратегическо значение става столица на европейските владения на Османската империя – бейлербейство Румелия.

По време на големия поход на Янош Хуняди през есента на 1443 г., османците изоставят Средец в ръцете на кръстоносците, като евакуират населението и опожаряват града, за да затруднят снабдяването на противника с провизии. Унгарците са посрещнати от християните с тържествена служба в катедралата „Света София“, но няколко седмици по-късно те отстъпват към Пирот и християните, останали в града и околностите, са подложени на кланета заради съдействието им, оказано на унгарската армия. Спорадичната и локално несистематизирана съпротива срещу османската власт в българските земи става известна като хайдутство, а първият отбелязан в хрониките от това време хайдутин е от Софийско – средецкият войвода от XV век Радик.

София в ново време

През 15 век се утвърждава от османлиите и новото християнско име на града – София. По-големите и хубави средновековни български църкви са обърнати на джамии от потурчени местни велможи, лоялни към новата власт, и въпреки това по това време в София има около 12 православни храма, като съборна черква е „Св. Марина“.

В края на 16 век Румелийското бейлербейство е преобразувано в Румелийски еялет и става най-голямата административна единица в империята, обхващаща почти целия Балкански полуостров, а София е негова столица до 1836 г., когато такава става Битоля.

През втората половина на XV век и през XVI век в София и околните селища и манастири от Софийската света гора се развива едно от най-значимите книжовно-просветни български средища след падането на българските земи под османска власт – Софийската книжовна школа. Това време е разцвет и на българската книжовност и култура.

От XVII век София постепенно започва да запада заедно със западането на Османската империя.

През 1816 г. София е изцяло опожарена, а през 1857 г. е жертва и на чумна епидемия, като междувременно е застигната и от две земетресения през 1818 и 1858 г. Въпреки това, поради местоположението си, София остава един от най-важните български градове, а в града пребивават консули на Франция, Италия и Австро-Унгария.

През 1864 г. градът става център на Софийски санджак в новосъздадения Дунавски вилает, който замества Румелийския такъв, а от 1876 година София е вече административен център на Софийски вилает, който обхваща голяма част от съвременна Западна България.

Българите в София през 19 век имат своя община със 7 църкви и 2 светски училища – взаимно (основано през 1825 г.) и класно, а килийни съществуват при църквите и манастирите още от времето на Софийската книжовна школа.

През 1867 г. е основано читалище „Цвят“, българското женско дружество „Майка“ е от 1869 г., а през 1874 г. е създадена ученическата дружина „Напредък“. Борбата срещу фанариотите започва в София още в 1818 г. В София Баба Неделя основава първото девическо училище в българските земи. От 1859 г. градът започва да отбелязва с празненствата паметта на славянските първоучители Св.св. Кирил и Методий.

Освобождението

През 1870 г. Васил Левски основава революционни комитети не само в града, но и в околните села. Софийските българи участват активно и съдействат най-вече с разузнавателни сведения и водачи руските императорски войски в освобождението на България. Командващият по това време вече редовната османска войска и палач на Стара Загора – Сюлейман паша, замисля грозно отмъщение на софийнци и отдава заповед градът да бъде изгорен, при което разправата с християнското население става неминуема. Категоричната намеса на консулите Леандър Леге и Вито Позитано, а по неподтвърдени данни и застъпничеството на софийския равин Габриел Меркадо Алмоснино спасяват града от опожаряване. Австро-унгарският консул Йозеф Валхард също подкрепя действията в защита на града. Това спасение обаче не се отнася за обикновените българи, над които башибозука започва екзекуции. Руските и чуждите кореспонденти заварват 16 бесилки, на които са екзекутирани българи до последния момент преди навлизането на освободителните войски.

След Освобождението

На 4 януари 1878 г. (23 декември 1877 г. стар стил или преди Бъдни вечер), руските части под командването на генерал Йосиф Гурко влизат в София. През февруари 1878 г., т.е. още в разгара на военните действия, населението на града е 11 694 души (6560 българи, 3538 евреи, 839 турци и 737 цигани).

На 20 октомври 1878 г. от Пловдив в София се премества седалището на Временното руско управление, а на 3 април 1879 г. (22 март 1879 г. стар стил) по предложение на Марин Дринов, Учредителното събрание в Търново, избира София за столица на Княжество България.

Както беше казано, София носи името на късноантичната катедрала на града „Света София“. Тъй като светата мъченица София е майка на Вяра, Надежда и Любов, празникът на светиците, 17 септември, е приет за Ден на София. Чества се и 4 януари, когато през 1878 г. руските войски освобождават града от турско робство.

Храм-паметникът „Св. Александър Невски“, изграден в неовизантийски стил, е съвременен символ на София. Това е и патриаршески храм на БПЦ.

Днес София е столицата и най-големият град в България. Тя е 15-ят по големина град в Европейския съюз, с население 1 286 383 души, което представлява 16,4 % от населението на България. Разположена е в Софийската котловина и е заобиколена от планини: Витоша на юг, Люлин на запад и Стара планина на север. Общата ѝ площ е 492 км², а надморската ѝ височина е между 500 и 699 м. Това я прави четвъртата по височина столица в Европа. Изградена е върху четирите тераси на река Искър и нейните притоци: Перловска и Владайска (Елешница). В централната градска част, както и в кварталите Овча купел, Княжево, Горна баня и Панчарево, има минерални извори. Климатът на София е умереноконтинентален.

София е основен административен, индустриален, транспортен, културен и университетски център на страната, като в нея е съсредоточено 1/6 част от промишленото производство на България. Тук се намират Българската академия на науките, много университети, театри, кина, Националната художествена галерия, археологически, исторически, природонаучни и други музеи. На много места в центъра на града са запазени видими археологически паметници от римско време.

В герба на София е девизът на столица: „Расте, но не старее“.

ВТОРО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

Византийското робство е един от най-сложните периоди в историята на България (1018–1186 г.). В страната се докарват византийски гарнизони, за да държат населението в покорство.

Многобройната византийска администрация върши злоупотреби и насилия. Докато по време на Първото българско царство съществуват данъци само в натура, по време на византийското иго се въвеждат и парични данъци. Поради натуралния характер на стопанството и поради липсата на пари се влошава особено много положението на селячеството.

Голям потисник на българското население става византийската църква. Тя си поставя за цел да обезличи българския народ, да го лиши от националното самоосъзнаване. Тежкото положение на българския народ под византийска власт става причина и за подема на богомилското движение.

Освободителната борба започва още през първите години под византийската власт. Избухват много въстания, но всичките се потушават и то много жестоко.

Обаче в края на XII век положение на Византия се влошава, властта на императора става твърде слаба, границите на Византия са застрашени от напора на многобройните врагове.

При тази неблагоприятна обстановка българите вдигат ново въстание, начело на което застават двамата братя Асен и Петър, видни български боляри. Въстанието на Асеновци завършва с успех. И през 1185 г. България се освобождава от византийското робство. Столица на Второто българско царство става град Търново.

През 1218 г. на престола идва Иван Асен II, синът на Асен II. Първите години от царуването му преминават в мир. Успокоява се страната, прекратяват се вътрешните размирици, укрепва се централната власт, болярството се обединява около новия владетел.

Основната класа в България през XIII век е селячеството. Една категория селяни са поземлено зависими от феодала, но могат да променят местожителството си. Друга категория са закрепостени селяни (париците). Броят на париците нараства постоянно. По онова време в България има цели села, населени само с парици.

Социалният състав на населението в големите градове е много разнороден. Съвсем малък брой са независими и богати хора. Те господстват в икономическо и политическо отношение, тоест социалните различия съществуват и се проявяват много ясно.

В същото време по времето на Второто българско царство голям разцвет достигат литературата, архитектурата и изобразителното изкуство. Запазени са редица творби от XIII–XIV век. Челно място между книжовниците заемат Евтимий Търновски, Григорий Цамблак, Константин Косте-

нечки, Киприан и др. Между другото, Цамблак бива избран за киевски митрополит (1414 г.). Киприан много работи в Русия и през 1389 г. е ръкоположен за московски митрополит. Широката му книжовна дейност дава тласък за развитието на руската литература.

*Свети патриарх
Евтимий Търновски*

Григорий Цамблак

Значително развитие през периода на Второто българско царство получава апокрифната книжнина, която е плод на творчеството на народни писатели или преводачи от гръцки. Това са различни литературни произведения.

Въз основа на традициите, запазени от Първото българско царство и доразвити в новата обстановка, се разгръща с пълна сила разнообразно творчество; строят се крепости, дворци, манастири, църкви; пишат се множество книги, изготвят се красиви миниатюри и дърворезби. От онова време са запазени редица архитектурни паметници, в това число са „Свети 40 мъченици“ и „Свети Димитър“ във Велико Търново, „Алитургетос“ в Несебър, Боянската църква, Рилският манастир, манастирът „Света Троица“ и др.

Трябва да се отбележи, че в произведенията на художниците от този период въпреки преобладаването на религиозни сюжети се усещат черти на реализма. развитието на културата и изкуствата е най-характерната черта от периода на Второто българско царство.

Обаче още през XIII век започват да се борят помежду си отделни боярски родове. Непрестанните вражди между феодалите предизвикват рязко влошаване на положението на селяните. През 1277 г. избухва голямо селско въстание на Ивайло, обикновен селянин, който се отличава с природен ум, със смелост и съобразителност. Въстанието на Ивайло е най-значителната проява в борбата на българските селяни срещу враговете, включвайки и българските феодали. Въпреки първоначалните си успехи и големия ентузиазъм на въстаниците то завършва с неуспех.

Каменната стража на Ивайло – паметник по случай победата на царя над император Михаил

След потушаването на въстанието българската държава е много отслабнала поради междуособиците и нашествията на татари и византийци.

През XIV век България се разпокъсва на три части, което намалява още повече икономическата и военна мощ на държавата. Докато България и други балкански страни се изтощават в постоянни войни и отиват към политическо раздробяване. В Мала Азия се формира държавата на османските турци, които завладяват тамошните византийски територии.

През 1396 г. България пада под османското робство. Настъпва най-тежкият период в историята на българския народ. Поробителите завземат българските земи, грабят, убиват, отвличат. Чуждото владичество задържа развитието на производителните сили, прекъсва обществено-политическия живот на страната, нанася удар върху българската култура.

Истинското отношение на османлиите към българите се изразява в народностната дискриминация и насилствената асимилация на българския народ. Българите не скланят глава. Избухват въстания. Възниква и хайдушко движение. Смели българи стават хайдути, защитават народа и се борят срещу поробителите.

Историческият период на Второто българско царство завършва. Петстотин години след това българският народ претърпява много мъчения, обаче духовната му сила го запазва като етнос, което ще способства за развитието на националното му самоосъзнаване.

Цар Ивайло 1278-1280

? Отговори на въпросите:

1. Кога България се освобождава от византийското робство?
2. Кой град е столица на Второто българско царство?
3. С какво се отличава културното развитие на страната през този период?
4. Кога България пада под османско робство?
5. Можеш ли да обясниш значението на думите еничарин, кърджалия, войвода, хайдутин?

Черква „Свети Четиридесет мъченици“ – гр. Велико Търново

Боянската църква
край София

Рилският манастир

КРАТКА ХРОНОЛОГИЯ НА СЪБИТИЯ И ЛИЧНОСТИ В БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ ПРЕЗ XI–XX В.

БЪЛГАРСКИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ СЛЕД ВИЗАНТИЙСКОТО РОБСТВО

Владетел	Години на управлението	Бележки
Цар Гавраил-Радомир	1014–1015	
Цар Иван Владислав	1015–1018	
Цар Петър II	1040–1041	(Делян)
Цар Петър III	1072	(Константин Бодин)
Цар Петър IV	1186–1196	В Преслав и Търново
Цар Иван Асен I	1186–1196	В Търново
Цар Калоян	1196–1207	
Цар Борил	1207–1218	
Цар Иван Асен II	1218–1241	разширил територията на България до три морета – Черно, Бяло (Егейско) и Синьо (Адриатическо)
Цар Калиман I Асен	1241–1246	
Цар Михаил II Асен	1246–1256	
Цар Калиман II Асен	1256–1257	
Цар Константин Тих Асен	1257–1277	цар, избран от болярите
Цар Ивайло Бърдоквата	1278–1280	първ селски цар в Европа
Цар Иван Асен III	1279	
Цар Георги I Тертер	1279–1292	основател на династията на Тертеровци
Цар Смилец	1292–1298	
Цар Иван Смилец	1298–1300 (?)	(Йоан Палеолог Ангел Врана)
Цар Чака (Чоки)	1299–1300	татарски хан, узурпатор на трона
Цар Тодор Светослав Тертер	1300–1321	
Цар Георги II Тертер	1321–1322	
Цар Михаил III Шишман	1322–1330	основател на династията на Шишмановци
Цар Иван Стефан	1330–1331	
Цар Иван Алесандър	1331–1371	разцвет на българската култура

Владетел	Години на управлението	Бележки
Цар Иван Шишман	1371–1395	в Търново и Никопол; последен търновски цар; водил епични битки с османците; възпят от народа.
Цар Иван Срацимир	1356- 1397	царувал едновременно с брат си Иван Шишман със столица Видин; последен падна под османска власт

ВЛАДЕТЕЛИ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА (1879–1946)

Години на правлението	Владетел
17.04.1879 – 26.08.1986	Княз Александър Батенберг
25.06.1887 – 03.10.1918	Княз, цар Фердинанд I Сакс-Кобург Гота
03.10.1918 – 28.08.1943	Цар Борис III Сакс-Кобург Гота
28.08.1943 – 15.09.1946	Цар Симеон II Сакс-Кобург Гота; на 15.09.1946 г., след референдум, България става република

ОПЕРНОТО ИЗКУСТВО НА БЪЛГАРИЯ

През 1872 г. във Виена, Добри Войников издава справочник по отделните изкуства. Той казва: „Опера е съчинение, при което е не толкова важен автора на текста, а най-вече съчинителят на музиката“. След освобождението започва развитието на оперното изкуство и в България.

През 1890–1920 г. в България са гостували някъде над 20 оперни трупи. Това са били гурбетчийски трупи. Няколко певци, няколко оркестранти... идват лятно време. Представяли са италиански опери. Някои от тези трупи са били на много ниско равнище.

Първият опит за създаване на самостоятелна трупа датира от 1890 година. В София се завръщат трима млади български музиканти – Ангел Букурешлиев, Драгомир Казаков и Иван Славков. Тези млади мъже имат амбицията да създадат самостоятелна оперна трупа. В самия край на тази година се създава столична оперна драматична група с две отделения. Първите спектакли през януари 1891 г. са предизвиквали сензационен интерес. Българинът за пръв път вижда на сцена артисти, които хем да пеят, хем да играят.

Трябва да се каже, че през 1899 г. в София пристига Константин Иванович Михайлов-Стоян. Той е бесарабски българин, роден в гр. Болград в крайно бедно семейство. Започвайки от средата на 80-те години, той придобива голяма слава като блестящ певец.

През месец юли 1907 г. се създава първата българска оперна трупа. Създатели са Михайлов, Иван Вулпе, Хенрих Визнер, Николай Николаев и Петко Наумов.

Първото ѝ представление е през октомври 1908 г., последвано от много успех. Първите български певци били Златка Куртева, Мария Василева, Олга Орлова, Драгомир Казаков и Михайлов-Стоян. По-късно се появяват Петър Райчев, Стефан Македонски и Христина Морфова и др.

Появяват се първите диригенти – Хенрих Визнер, маестро Георги.

Първата българска опера е операта „Сиромашкиня“. Тази опера, създадена през 1899–1900 г. от Емануил Манолов по едноименната балада на Иван Вазов, още при първото си представяне имала страхотен успех. В ролята на бедната жена е Богдана Гюзелева.

Първата опера, но не и последната. В историята на оперното изкуство са „Камен и Цена“ от Иван Иванов и Венцеслав Кауцки; „Борислав“ от Георги Атанасов, създадена по едноименната историческа пиеса на Иван Вазов и др.

Оперното изкуство в България се развива над 120 години. Мнозина световно известни певци имат български корени. Между тях са и не надминатите майстори Райна Кабаиванска и Николай Гяуров.

ИЗОБРАЗИТЕЛНОТО ИЗКУСТВО

Владимир ДИМИТРОВ-МАЙСТОРА (1882–1960)

Владимир Димитров-Майстора е един от най-самобитните и най-изтъкнатите български художници, едно от големите имена в българската живопис.

Владимир Димитров Поппетров е роден през 1882 г. в село Фролош в семейството на бежанци от македонското влашко село Магарево.

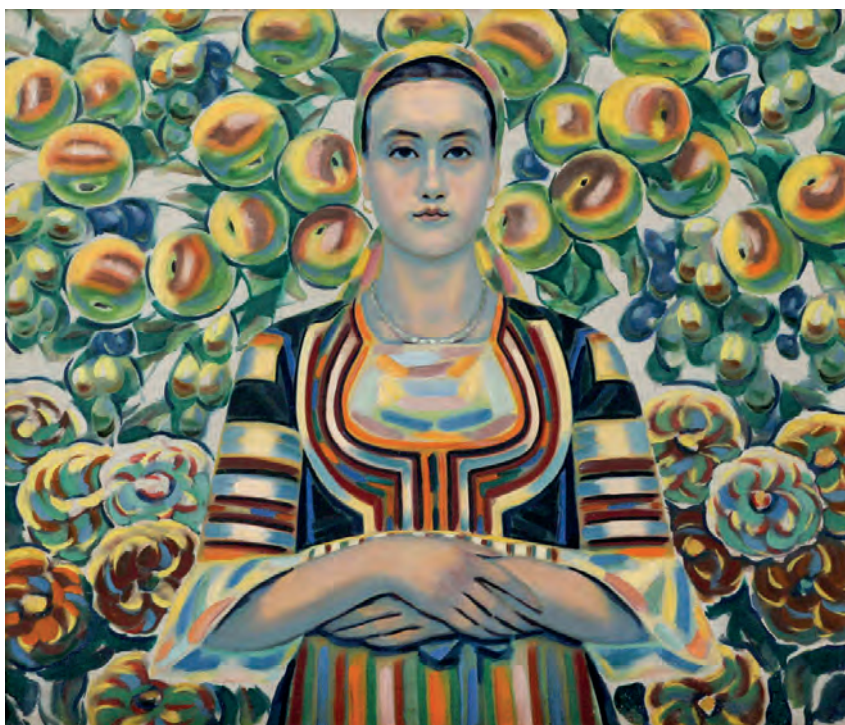
През 1889 г. семейството му се преселва в Кюстендил, където Майстора завършва началното си образование и прогимназия. След 1895 г. сменя няколко професии, известно време чиракува като бояджия и работи като писар в Окръжния съд, където талантът му е забелязан. С доброволно събрани от съгражданите си средства заминава в София и учи в Художественото индустриално училище (днес Национална художествена академия) при Петко Клисуров, Жеко Спиридонов, Антон Митов, Иван Мърквичка и други.

Художникът твори през първата половина на XX век. Изявява се в портретния и пейзажния жанр и в битовата композиция. Неговите портрети и композиции притежават изразителни цветове, идеалистичен рисунък и силно символно излъчване. Още в студентските си години е създавал съвършени творби, спечелил е чрез тях много конкурси и е получил прозвището „Майстора“. В своите картини Майстора е отразил с голяма любов селския бит, радостта от труда, народните обичаи и празници, особеностите на българския народ. Единствен смисъл на живота му е било творчеството.

Рисувал е сред природата, която му е служила за ателие. Преди да пристъпи към работа, дълго е изучавал природата. „Дълго разучавах ябълковия цвят – признава Майстора. – Във всяка бахча знаех кое дърво най-хубаво цъфти“. Той още вчера е избрал медоносния клон, който ще рисува днес. Дочакал е тази сутрин „най-красивия му час“, когато „най-добре цъфти“. Забива триножника до дебелия ствол на дървото, изважда четката и боите и сам си пожелава: „Хайде да е на хаирлия!“

Цветята и плодовете са му служили за фон на красивите и одухотворени лица. Хората от неговите платна са свързани с плодовете на своя труд. Девојката стои сред клони с нависнали узрели круши. Тежки жита трептят зад раменете на пеещите моми. Ябълките, крушите, гроздето, сноповете на Майстора не са мъртва природа. Без тях неговите селяни са немислими...

В своя начален период рисува главно портрети (на Александър Теодоров-Балан, Николай Лилив, Мърквичка, „Майка ми“) и пейзажи („На селската чешма“, „Пладнуващо стадо“ и други).

По време на Балканската и Първата световна война е военен художник в състава на Рилската дивизия на българската армия и в редица картини отразява българското участие в тези войни и живота на фронта – „Ранени“, „По Беласица“, „Инвалиди“, „На фронта на р. Струма“, „В гр. Скопие, 1916“, „Завръщане от фронта“ и други.

След войните се утвърждава като художник, отхвърлящ академизма в изобразителното изкуство. Повлиян силно от толстоистите Н. Венетов, Хр. Досев, Д. Кацаров, Б. Георгиев, Й. Гуглев.

През 1922 г. излага картини от цикъла си „Жътва“.

През 1923 г. работи и в Италия, а от 1924 до 1951 г. живее постоянно в кюстендилското с. Шишковци, като открива или участва в изложби както в София и други градове, така и в кюстендилските села – Шишковци, Дивля, Раждавица и други. През този период тематиката на творбите му е свързана предимно с хората и природата в Кюстендилския край: „Моми“ (ок. 1925–1935), „Моми сестри от с. Дивля, Радомирско“ (ок. 1928–1930), „Цветница“, „Фамилия“ (ок. 1928), „Девойка от Кюстендилско“ (ок. 1930–1935), „Жетварка“ (1930–1935), „Мома с ябълки“ (ок. 1930–1935), „Жетварка от с. Шишковци“ (1935), „Жетвари на обяд“ (ок. 1935–1938), „Копачки“ (ок. 1935–1938), „Селско момиче сред макове“ (1935–1938) и други.

Повече от творбите на Владимир Майсторса в Пловдивската градска художествена галерия.

От 1944 г. Владимир Майстора е почетен гражданин на гр. Кюстендил. Кюстендилската художествена галерия днес носи името му. Галерията притежава основната и най-голяма колекция от творби на Владимир Димитров – Майстора, подредени в постоянна експозиция. Днес галерията разполага с 3180 творби от 585 автори, от които 1357 картини са на патрона на галерията Владимир Димитров – Майстора. Част от творбите на Владимир Майстора се намират и в Пловдивската градска художествена галерия.

Художествена галерия „Владимир Димитров – Майстора“ в гр. Кюстендил

ИЗ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Иван ВАЗОВ (1850–1921)

Народният поет Иван Минчов Вазов е роден на 27 юни 1850 г. в гр. Сопот. Произхожда от семейство на средно заможен търговец, в атмосферата на строг ред и патриархалност, уважение към просветителски и патриотични настроения.

Завършва местното взаимно и класно училище, след това в Калоферското училище при Б. Петков (баща на Хр. Ботев), като става негов помощник-подидаскал. През 1866 г. се записва в IV клас на Пловдивската гимназия.

Където и да се учи, най-любимото му място е местната библиотека. Благодарение на добрите му учители, Иван Вазов научава няколко чужди езици и се запознава с българската и световната литература.

Като поет Иван Вазов се оформя по времето на активизиране на национално-освободителните борби на българския народ против османското робство. Започнал като лирик, Вазов постепенно преминава и към други литературни жанрове. Пише разкази, очерци, поеми, повести, романи, комедии и дори драми.

Къща-музей на Иван Вазов в Сопот   *Гробът на Иван Вазов зад църквата „Света София“*

Още през 70-те години на XIX век се публикуват първите му патриотични стихотворения. С голямо художествено майсторство поетът обезсмъртява светлите образи на героите от епохата на Възраждането. Вдъхновено възпява родната природа, възхищава се от звучната родна реч.

Поетическата дейност на младия Вазов е покровителствана от майка му Съба – общителна и ученолюбива жена, обаче буди недоволството на баща му, решил да направи сина си търговец. С тази цел през 1870 г. го изпраща в Румъния да практикува при чичо си в Олтеница. Оттам избягва в Браила

и доста дълго живее сред българските емигранти, които оказват влияние върху впечатлителния поет и засилват патриотичните му настроения.

През 1872 г. се завръща в България и учителства в Свиленград, работи като преводач (научава и немски). През 1875 г. се завръща в родния си град и става член на Сопотския революционен комитет.

След началото на Априлското въстание през 1876 г. Вазов заминава за Румъния и става секретар на Българското централно благотворително общество в Букурещ.

*По време на общо събрание на БЦБО през ноември 1876 г.
Иван Вазов е последен на задния ред.*

След потушаването на Априлското въстание Иван Вазов емигрира и живее в Одеса, където написва прочутия си роман „Под игото“.

Ив. Вазов е възпитан в уважение към Русия. В Одеса по онова живеят много българи, обаче в Предговора към петото издание на „Под игото“ Вазов пише: „Прокуден от България през 1887 г., аз прекарах около една година в Одеса... Как тъгувах тогава по моето отечество!.. Но ето че дойде вдъхновението да напиша този роман и аз започнах да дишам български въздух... Това беше щастие – да се потопя във вълните на скъпите и незабравими спомени: те ме въодушевяваха и окриляха, даваха нова младост на моята муза. И от бедната стая на тихата одеска улица моята книга обиколи цяла България, прекрачи границите и пролетя над Европа. И сега аз благославям това изгнание“.

След Освобождението Вазов се установява в Пловдив, в Източна Румелия. Изминава пътя от депутат на Областното събрание до министър на просветата. Обаче душата на поета с радост се разделя с високата му

длъжност. Връща се към литературната дейност. Съчиненията на Иван Вазов са събрани в 20 тома. Най-прочутите му творби са: романът „Под игото“, повестта „Немили-недраги“, разказите „Една българка“ и „Дядо Йоцо гледа“, сборката „Епопея на забравените“ и др. Иван Вазов от 1881 г. е действителен член на БКД (днес БАН). Успял да види всенародната любов и признателност. Спонтанно е обявен за народен поет.

Патриархът на българската литература Иван Вазов умира в София на 22 септември 1921 г. от разрив на сърцето.

? Отговори на въпросите:

1. Каква роля изиграва Иван Вазов за развитие на българската литература?
2. Кои творби на Иван Вазов ти харесват? Защо?
3. За какво се разказва в „Епопея на забравените“?
4. Кои от предложените стихове са актуални и днес?
5. Отличават ли се правописът и словоредът на текстовете им от книжовната норма на съвременния български език?

България

Обичах те, когато бе робиня
и влачеше позорния хомот,
и всеки зов към по-добър живот
над теб минаваше кат през пустиня.

Обичах те, кога изгря над теб
зорницата на твойто пробуждене,
духовна светлина и просвещение
за теб станаха насъщний хляб.

Обичах те, кога ярем да счупиш,
ти меч изтегли във неравен бой
и с жертви страшни, скъпи и безброй
успя си бъдещето да изкупиш.

Обичах те, когато заблестя
свободата над твоите балкани,
кога над твойте пепелища, рани –
живот разкошен буйно зацъфтя.

Здрависах те, кога света зачуди
при Сливница с победни си „ура“
и първите си лаври ти набра,
и мощ незнайна се у теб пробуди.

Обичах те във твойте смутни дни
и в трусовете страшни, що изпрати,
когато в късо време преживя ти
на век тревогите, безчет злини.

Обичам те и днес, кога забрави
задачи светли и уроци зли,
на жажди бесни, диви крамоли
да станеш поприще ти се остави;

когато в твойта почва семена
ужасни падат – за ужасна жътва,
и пъклен дух към лош те край упътва,
обезверена в всички знамена;

кога си жадна да чуйш бодър зов,
о, майко бедна, майка безпокойна –
и повече от сявгаш си достойна
за плач, за порицанье и любов!

Българийо, живей!

Охулиха те злобно враговете,
прокле те лицемер и фарисей,
но твоята съдба по-ярко свети:
Българийо, живей!
Жестоки рани те покриха, злото
извика с радост: „Тя ще угасней!“
Но ти издигна гордо пак челото –
Българийо, живей!

„Да мре! – решиха на съвет събрани
вразите – щом за себе по милей!...“
Но ти каза: „Не ща да мра, душмани!“ –
Българийо, живей!

Историята наша

Историята наша е богата –
историята на новите ни дни, –
едва ли миру друга е позната
по толкоз бури, бездни, висини!

Какви преломи, трусове, преврати,
народе, преживя! Какви борби
отчаяни и устреми крилати
има – какви нечувани съдби!

Дали по някакъв закон върховен
ти трябва в бури да растеш, вирейш?
Или живот пропуснат в сън вековен
решил си в кратък срок да изживейш?

Поклон

Поклон, народе мили,	Целувам твоята слава,
работник и герой,	свещенний подвиг твой,
с крила, с железни сили,	десницата ти здрава,
поклон, народе мой!	поклон, народе мой!
Целувам ти венците,	
юнако в мир и бой,	
ковач на бъднините,	
поклон, народе мой!	

Моите песни

И аз на своя ред ще си замина,
трева и мен ще расне над прахът.
Един ще жали, друг ще ме прокллина,
но моите песни все ще се четат.

И много имена и лесна слава
годините без жал ще изметат
ил ще покрие плесен и забрава,
но моите песни все ще се четат.

В тях зов се чуй за правда, за свобода,
любов и благи чувства ги красят
и светлий лик на нашата природа,
та моите песни все ще се четат.

В тях вее на Балкана лъхът здрави
и тайните хармонии му звучат,
и гръмът на народните ни слави,
та моите песни все ще се четат.

Във тях душата ми изля се цяла
с най-скъпите си бисери, цветя,
в тях всичко светло, ценно си е дала,
във тях живеи, звънти и тръпне тя.

Не ме смущава див вой на омрази,
не стряска ме на завистта гневът –
спокойно гледам в бъдещето ази:
там моите песни все ще се четат.

Те жив са отклик на духа народни,
а той не мре, и дор сърца туптят
от скръб и радост в нашия край свободни,
и моите песни все ще се четат.

Елин ПЕЛИН (1877–1949)

На 18 юли 1877 година в с. Байлово, Софийско (Елинпелинска околия) в средно заможно семейство се ражда момче, чието име е Димитър Иванов Стоянов. Предприемчивият му и умен баща Йото Варджията полага не малко грижи да даде на осемте си деца добро образование. Въпреки голямото трудолюбие на бащата семейството изпитва през 90-те години нерадостната участ на по-голяма част от средните селяни, които обедняват до такава степен, че синовете и внуците им не могат да платят дълговете им.

В статията си „Как съм се учил да пиша“ от 1949 година Елин Пелин прави следната преценка за семейната среда и културните интереси на неговото семейство: „Роден съм в селско семейство, добро семейство, но бедно. Аз раснах в една къща, в която имаше образовани хора, каквито по това време бяха голяма рядкост. В нашата къща се получаваха различни списания и книги.“

Бащата на бъдещия писател беше духовит и сладкодумен разказвач. Между другото, тъкмо бащата на Елин Пелин открива в с. Байлово първото училище. Елин Пелин още от малък проявява повишен интерес към художествената литература и към обществения живот.

През 1897 година Елин Пелин напуска Сливенската гимназия и една година учителства в родното си село. Тук пише първите си разкази, които подписва: „Елин Пелин“.

След това отива в София, където иска да завърши гимназия и да следва в Художествената академия, тъй като от малък проявява склонност към рисуване, но не успява. Около две години той е без работа и живее в голяма мизерия. Израсъл и живял дълги години на село, свидетел на коренните промени, които настъпват в живота на селяните след Освобождението и на тежкото им положение, Елин Пелин разбира противонародната същност на държавата. Той взема активно участие в прогресивното учителско движение.

През 1904 година излиза първият му том разкази. Вторият том излиза през 1911 година. Обаче той е известен вече като бележит писател, защото неговото творчество беше известно на читателите благодарение на журналистката му дейност, а също така популярните му герои Пижо и Пенда, олицетворяващи комичното в живота на шопите в Софийско, техните простосърдечни отношения и веселби, често подплатени със селска хитрост.

Разказите на Елин Пелин не идеализират селото, а извеждат на преден план бедния и отруден герой, смазан от нищетата и насилието. Сред най-доброто, сътворено от писателя, се нареждат повестта „Гераците“, разказите „На браздата“, „Андрешко“, „Косачи“ и др., в които писателят изразява отрицателното си отношение към капитализма.

Сюжетите на разказите на Елин Пелин се отличават с острота и драматизъм. Повечето си герои той рисува във връзка със съществуващите обществени конфликти. Главен положителен герой в творчеството му е бедният селянин. В редица разкази („Престъпление“, „Андрешко“, „Напаст божия“) Елин Пелин сочи и стихийния му бунт срещу капиталистическата държава.

Елин Пелин работи и в областта на детската литература. Той създава достъпни и интересни за детската възраст творби, чрез които не само забавлява, но и възпитава положителни качества у младите си читатели.

Двата му романа „Ян Бибиан“ и „Ян Бибиан на Луната“ спечелват читателите с оригиналния си замисъл, а героят на романите, малко непослушно лапенце, е един от най-любимите детски герои.

Творчеството на писателя получава висока оценка. Той бе признат за народен писател.

Елин Пелин умира на 3 декември 1949 година.

? Отговори на въпросите:

1. Разкажи за детските години на Елин Пелин.
2. Разкажи за семейството му, за баща му.
3. Какво е отношението на писателя към селяните?

Старият вол

Всякога, когато си спомня за детинството си, за топлото домашно огнище, за родното си селце, кацнало на високото право срещу слънцето, за малката рекичка, при която си играехме, в паметта ми изпъква и едрата кокалеста снага на Белчо – нашия стар вол.

Влачил оралото дълги години безропотно с великото мълчание на полската душа, той беше вече изнемощял и остарял. Баща ми беше го отгледал от мъничко теленце и знаеше целия му живот, прекаран в труд и покорност на съдбата. Той обичаше тоя стар труженик – негов другар, не помнеше нищо лошо за него, жалееше го от сърце и макар и негоден, не иска да го продаде, нито да го мъчи с работа, а го остави да живее свободно и леко на старини.

Бедният Белчо! Какъв мъченишки изглед имаше и каква кротка душа носеше! Той беше най-едрото животно в селото, бял като пряспа сняг, с големи тъмнобисерни рога, извити над челото му като лира.

Белчо обикновено лежеше на двора, под сайванта, обиколен от грижите на дечурлигата. Ние го чешехме, милвахме, носехме му храна и кичехме рогата му с големи китки. С тях той приличаше на стар сватбар, изглеждаше смешен, но не ни се сърдеше. Тоя стар добряк ни гледаше приятелски с големите си черни очи, толкова спокойни, мили, умни и жални, като че искаше да каже нещо. Ние се вирахме в тях и питаме приятелски:

– Какво, Белчо? А? Кажи искаш ли нещо?

Белчо заклащаше глава, въздишаше дълбоко и почваше бавно да преживя с беззъбата си уста.

Ние му давахме много храна. Той вече ядеше, вечно преживяше и при все това беше страшно мършав. Хълбоците му бяха хлътнали дълбоко, ребрата му се четяха, и кокалите, и плешките, и прешлените на гръбнака му изпъкваха като зъбестите чуки на Стара планина.

Всяка сутрин Белчо ставаше, отърсваше се от сламата, облизваше си натръпналите от лежане места, излизаше изпод сайванта и тръгваше към реката да пие вода. Той вървеше бавно, спокойно, равнодушно и държеше главата си гордо, сякаш съзнаваше великото дело, което е оставил зад себе си. И със своите хлътнали хълбоци, с красивите си рога, на които стояха нашите китки, с чистотата на космите си, с цялата си едра господарска фигура, той будеше почит и всички се спираха да го гледат.

Белчо отиваше до реката, пиеше вода; спокойно, без да погледне настрана, се връщаше на мястото си под сайванта. Привечер той пак излизаше самичък, непоканен и неподкаран от никого, и пак са връщаше. Той никога не грешеше часовете на тия малки разходки и хората по тях си мериха времето като по часовник.

Лете понякога го пращаме на паша със селските говеда. Но те ходеха далече по горите, катереха се по баирите и камънаците, а това беше трудно за него. Вечери изоставаше и се връщаше късно. Един път той се изгуби и баща ми цяла нощ го търси по гората.

Намериха го изостанал и уморен да лежи на един път.

Тогава баща ми реши да изпраща Белчо, но вече не с говедата, а с телците. Те не ходеха далече, не се завираха по горите и за него нямаше опасност да се загуби.

Първия ден Белчо не иска да върви с тия палави дечурлига и се върна обиден, още неизлязъл от селото. Телчарчето напразно бе се опитвало да го откара. Белчо му изфучал така сърдито и така страшно бе си навел рога към него, че то се уплашило и го оставило. Втория ден пак го изкарахме. Той отиде. Но към обяд се върна сърдит и недоволен, с пострадало честолубие. Телците, тия луди малчугани със завити опашки и волни подскачания, бяха го обидили със своите немирства.

След няколко дена Белчовата упоритост беше победена. Той се покори на съдбата с примирението на мъдрец. Хората излизаха нарочно да го гледат, като тръгва. Когато телците се съберяха и тръгнаха сред облак прах, подкарани от телчаря, Белчо се успоредваше с тях и тръгваше отстрана, като учител край децата. От време на време той изфучаваше към някое немирно теле и му показваше острите си рога.

Сутрин рано, щом Белчо чуеше гласа на телчаря, излизаше из портите и се изпречваше на мегдана с очи, отправени към зеленото поле, над което първите слънчеви лъчи току-що цукнаха росните капчици, и дълго гледаше нивята, които е порил, ливадите, дето е работил, дето някога е пасъл млад и як. Влажните му очи гледаха тъжно, дълго и не можеха да се нагледат. Той въздишаше дълбоко като човек.

Какво ли ставаше с тая безропотна мълчалива душа?

Веднъж Белчо заболя. Той не излезе изпод сайванта, не отиде на мегдана да погледне полето, а остана да лежи. Тялото му беше нафуняло, космите бяха настръхнали, той трепереше трескаво, очите му гледаха болно, и в тях се четеше мъка. Покрихме го с чувал, дадохме му храна, но той не посегна към нея. Дадохме му вода, той натопи ноздрите си, извърна главата си, като че ли е отвратен, и изпъшка тежко. Повикахме бързо налбантина, който знаеше да лекува. Той го прегледа внимателно, дърпа го за опашката, тегли му ушите, обръща му клепачите, най-последно му надуха с цев някакъв лютив черен прах в носа и го остави.

Няколко дена Белчо лежа страдащ, съсипан, като не поглеждаше нито храната, нито водата, която му носихме. Той отслабна страшно. Тялото му стана плоско като дъска. Когато почна да яде и да се изправя, той едвам се държеше на краката си.

Един пролетен ден, празник беше, хората се връщаха от черква весели и пременени. В нашата градина бяха нацъфтели старите сливи и бяха се привели една към друга засмени като баби, натруфени за сватба. През нощта беше наваляло дъждец. Въздухът беше пресен, небето – чисто и ведро. Слънцето бе изскочило над баирите светло, хубаво, празнично, като че ли бе излязло из черква заедно с хората.

Белчо имаше по-бодър вид. Зарадвани от неговото оздравяване, ние му вързахме на рогата големи пресни китки от млада коприва, иглика и сливов цвят. Изрешихме го, изчистихме го. Той ни гледаше другарски и примижваше от удоволствие.

По едно време той стана и бавно се отдели от нас. След това тръгна и като се крепеше с усилие на краката си, излезе от портата се така величествен и хубав, какъвто беше, само че много по-слаб. Поискахме да го спрем, но мама ни каза да го оставим да се разходи. Тръгнахме след него.

Белчо се отправи на пътя към реката. Хората, които не бяха го виждали няколко време, се спираха и казаха:

– Бедният Белчо!

Той спря до малкото мостче, пи вода, стоя дълго и като никога не се върна обратно у дома, а прегази реката и се упъти към близката наша нива, дето се люлееше току-що вретенила ръж, в чиито вълни се обаждаше пгдпгдък и над която играеха малки пеперуди. Белчо спря край нея, погледна я като познато, близко и откъсна няколко стръка от синурата. После пристъпи един-два пъти и отведнъж се заклати цял и се строполи с болна, дълбока въздишка. Изплашени, ние припнахме да кажем в къщи.

Като се върнахме пак с баща ми, Белчо лежеше мъртъв край нивата, с глава, изопната върху цветистия слог, с очи, отворени широко към синьото небе, жални, мълчаливи и хубави, но вече без поглед.

Така умря тоя стар труженик, тоя мълчалив наш приятел.

? Отговори на въпросите:

1. С какви чувства е изпълнен този разказ?
2. Как си представяш Белчо? Опиши го.

► Разкажи онзи епизод от разказа, който те трогва най-силно. Нарисувайте илюстрация към разказа.

Торбаланци

Живеели си сам-самички един дядо и една баба. Нямали нищо-нищичко: ни син, ни щерка, ни крава, ни магаренце. Дядото ходел от къща на къща, сечел дръвца, носел водица – така се прехранвали. Пък бабата все го хокала.

Веднъж на дядо му домъчняло много за бабините думи и отишгъл при реката да търси златната рибка. Отведнъж из водата кацнали много жерави. Скокнал дядо и хванал един жерав.

– Пусни ме, дядо! – замолил се жеравът.

Старецът имал добро сърце. Станало му жал за птицата. Какво да прави? Жеравът разбрал и му рекъл:

– Ще ти дам един подарък, който голямо добро ще ти донесе.

Подарил жеравът на дядото една торбичка, показал какво трябва да прави с нея. Зарадвал се дядото, взел торбичката и тръгнал.

Замръкнал се в едно село. Там живеела кумицата му с двете си дъщери. Срещнали го те, но нямали с какво да го почерпят. Дядото откачил торбичката от рамо, па извикал:

– Торбаланци, на работа!

Изскочили пъргави момчета, нагласили трапезата, па извикали:

– Заповядайте!

Гостил дядото кумицата и момите, па извикал:

– Торбаланци, ха в торбата!

През нощта кумицата и дъщерите ѝ ушили торба – съща като на кума им. На отиване дали на стареца тяхната торба, а взели неговата.

Поискал дядото да гости бабата, но торбичката останала свита.

Наложила му бабата гърба с ръжена. Заплакал дядото и право отишъл при жерава. Жеравът му дал друга торбичка.

По пътя огладнял дядото, седнал на полянката и рекъл:

– Торбаланци, на работа!

От торбичката изскочили две силни момчета, с тояги в ръце, бият стареца и викат:

– Недей ходи у кумицата, не си оставяй торбицата!

Едвам му дошло на ум да извика:

– Торболанци, ха в торбата!

Старецът взел торбичката и право у кумицата си. Кумицата видяла новата торбичка и шом дядото си легнал, кумицата взела торбичката и каза:

– Торбаланци, на работа!

Веднага изскочили двама яки торболанци, бият кумицата и викат:

– Дай на стареца торбицата!

Кумицата побързала да върне на стареца откраднатата торба.

? Отговори на въпросите:

1. Коя е основната мисъл в приказката на Елин Пелин?
2. Какво наказание получава любопитната, хитра и крадлива кумица?
3. Намери думи и изрази, които не се употребяват в книжовния български език. Във вашия говор употребяват ли се те?

▶ Преразкажи приказката на по-малките си сестри и братя.

ИЗ УКРАИНСКАТА ЛИТЕРАТУРА

I. УКРАИНСКАТА ПОЕЗИЯ В ПРЕВОДИ НА НИКО СТОЯНОВ

Тарас ШЕВЧЕНКО

Завещание

Щом умра аз – погребете
ме в една могила
тука, в тая степ широка,
тук, в Украйна мила.

Планини, поля безкрайни,
Днепър бял до мене –
да се вижда, да се чува
как реве и стене.

Как влече той от Украйна
бесен към морето
кърви вражи...
Ей тогава над гори в небето

тих ще хвъркна пак омайно
аз при Господ в рая
да се моля, че ... до края
Бог не ще да зная.

Аз ще спя в могила.
Прангите докрай строшете –
нека свободата мила
с капки кръв да светне.

И тогава нов животът
весело ще лумне...
Споменавайте и мене
с добра тиха дума.

- Припомни си как звучи това стихотворение на украински.
Сравни превода на Нико Стоянов с превода на „Заповіт“ в учебника
по български език за VII клас.

* * *

Бях на тринадесет годинки.
И пасох агнета весден.
А горе – слънце, свода синкав...
Или пък нещо става с мен?

И мил е всеки стрък, трапчинка,
че сякаш Господ е това.
И ни повикаха към „пая“,
а аз сред бурена вглъбен
се моля Богу... и не зная
защо на малкия на мен
ми бе приятно да се моля,
защо тъй весело ми бе?

Селцето, Божото небе,
игриво, агнето – на воля!
Под слънцезвънкото кубе!

Но след малко слънчо – скри се,
Бог и той не трае...
Пекна, зачерви се
и подпали рая.

Сякаш се събудих, гледам:
почерня селцето,
в синината Божа горе –
потъмня кубето.

Бяло агънце прегръщам –
бяга, – не е мое,
взирам се аз в селски къщи –
няма нийде моя!

Нищо Бог на мен не даде!..
Всичко се размъти
и сълзици... А девойче
недалеч край пътя
тихичко коноп събира
във въздушен унес...

Чу, видя, че ще заплача
и че съм възбунен –
нежно ми изтри сълзите,
плахо ме целуна ...

И светна слънцето изпрано
и сякаш всичко мое стана –
река, градини и бърда!..
И агънцата чужди ние
подкарахме ги към вода.

Е, глупост е!.. Но по-нататък:
сърцето, Боже, плаче, страда –
да доживее не ми даде
там в она рай живота кратък.

Щях да издъхна тих в браздата,
живял без смисъл и без цел.
Не бих бил юродив и смахнат,
не бих аз хора, (Бог) проклел!

Леся УКРАИНКА

Епилог

Не живял сред буйни бури,
ти на силата цената
не познаваш, а човек си –
сред труда, навръх борбата.

Не живял сред буйни бури,
не си бил с тъга отруден,
не си бил с безсилна мъка
на безделие принуден.

Как завиждам на онези,
дето цял живот се лутат?
Докато в умора адска
капнат за една минута!

Ден и нощ стоят нащрек те –
боен труд, – замяна кратка!
Ден и нощ кипи борбата –
иска сили без остатък.

Вижда се, че им се чини –
мъката ги е скосила...
Ех, борци, борци, какво е,
що е то – ръце без сили!

Що е то, когато тихо
ти лежиш като сираче
и от буря чакаш милост –
да те гали, да те тачи...

Що остава на такива?
Само мъката голяма...
Приемете тези думи!
Друго нищичко си нямам.

На приятеля ми от България

Подарявам ти тихо за спомен
житен клас един, клонче калина –
хубостта и мощта на Украйна –
в тях е цялата моя Родина.

Ще се върнеш в България утре –
Там зрънцата пръсни из полята
и под вятъра топъл и южен
ще се вдигнат, ще плиснат житата.

Ще се върнеш. И там на Балкана
посади това клонче калина да цъфти,
да трепти под небето,
гдето працядо ми загина...

Александър БИЛАН

Велико Търново

Аз бях твой гост – ти си прекрасен!
Учуден бях аз и щастлив,
когато ти – цъфтящ и ясен,
посрещна ме гостолобив.

Като сияещ скъп брилянт, ти,
изправен изведнъж пред мен,
бе в огледалото на Янтра
като в зеница отразен.

И цял с история препълнен,
живееш с днешен ден сега,
а там над Царевец, на хълма
витаят спомени, тъга.

Да, ти притиснат не остана –
срещу врага въстана в стръв.
И досега пламти в Балкана
пролятата ти в битка кръв.

Свети, презрял тъмите, мрака.
...Бих дълго гледал те в захлас,
но моята Полтава чака
и време е да тръгвам аз.

Прощавай, дивен град и славен!
Едно сърце ехти в гръдта –
аз половината оставям на теб,
за твоята топлиота...

II. СТИХОВЕ ЗА ДЕЦА

- ▶ Ако имаш братче, сестриче или малки племенници, прочети им тези стихотворения.
Ако са ученици и вече учат украински език, прочети заедно с тях оригиналите на стихотворенията.

Дмитро БИЛОУС

Чудната болница

Да, болницата е странна
е в зоопарка – там
лекуват и фазана,
и слона тъй голям,
и елена рогатия,

и козела брадатия,
глигана и камилата,
жирафа и горилата –
в туй няма нищо чудно!

Но никак не е дребно
това, че всички тях
там лекари вълшебни
лекуват ги без страх!
А болните говорят:
„Ме-ме“, „Му-му“, „Гри-гри“...
С каква се болка борят –
иди ги разбери!
Чуй – писък, рев протяжен
зад белите врата.
Но как на лъв да кажеш:
– Я отвори уста!

Или пък: – Нани, нани –
на буйно шимпанзе...
Или пък на фазана:
– Две хапчета ли взе?

А който боледува,
той трябва ден след ден
добре д се лекува
по метод назначен.

Как да накараш кротко
в креват да легне слон
или пък дива котка
да пие чай с лимон?

И всеки лекар прави
така, че зверове
и птици да са здрави
във пек и в студове.

Вадим СКОМАРОВСКИ

Райна

Тя е малка и сияйна
и с такова име – Райна.
Сигурно не всеки знае –
от България дошла е.

А пък щом се уморихме,
под дърво се настанихме
и до здрач в сърцето с жар
четохме на глас „Кобзар“.

Дълго заедно със нея
днес разглеждахме музея,
може тя да се похвали,
вече знае всички зали.

Райна стиховете знае –
имали го и в дома ѝ.
Рецитира с ведър лик
и на български език.

Ходихме и край реката
по брега, по стръмнината,
после правихме разходка
със една моторна лодка.

На раздумка дълга бяхме,
дълго пяхме и се смяхме
и помислих си го лесно –
ние сме едно семейство.

Защо са ти очите сини?

– Що са ти очите сини? –   – А защо си рус, кажи ни !
питат разни непознати.   (Как ли да им отговоря?!)
– От Полтавско съм – с години   – Ходех житото да жъна
къпал съм се във реката.   с тате и със други хора.

–А защо си вечно весел?
–По ей таз причина само –
че плачлив, че нос увесил
във рода ни просто няма!

III. ДЕТСКИ ПЕСНИЧКИ

▶ Нека малките да научат текстовете наизуст.
Помоли учителката по музика да изпее тези песнички.

Ой ти, коте, котаче

– Ой, котаче, не ходи   Не иска да шета,
в двора рано-рано ти,   рита със крачета,
не плаши децата,   скача по кревата,
че вият си сега венче.   не взема метлата.

Я метлата развърти,   То да се праши не ще.
пруста бързо измети.   – Нека баба измете!
– Да го помета, но как –   Аз съм с чистичък кожух,
котенце си имам пак.   бели чехли си обух.

По-добре е да играя
със децата и накрая
в къщи като се погреея,
бебето да полюлея.

Две петлета

Две петлета   Мели го козел с козата,
грах вършеят.   а козлето
Две кокошки-качулатки   на цигулка тънка свири
пък го веят.   сред полето.

А пък вълчо от гората
все поглежда
веселото бяло яре
изпод вежда.

IV. УКРАИНСКИ НАРОДНИ ПРИКАЗКИ

Който не работи, не яде

Веднъж един човек дал комат хляб на вълка.

– Много е сладък! – възкликнал вълкът. Сетне запитал:

– Ами откъде си го взел?

– Как откъде! Изорах нивата...

– И си взе хляб?

– Не, после засях жито...

– И си взе хляб?

– Много бързаш – отвърнал човекът. – Чаках го да поникне, да порасне, да узрее. Сетне го ожънах, смлях брашно, омесих тесто и чак тогава опекох самуни.

– Вярно, сладък е хлябът – рекъл вълкът, – ама много работа иска!

– Прав си – отвърнал човекът. – Не е лесно. Но който не работи, не яде.

- Помогни на малките да преразкажат приказката.
Разкажи им българската приказка „Ленивата снаха“.

Попът и циганинът

Живели в едно село поп и циганин. Те били съседи. Наближило времето за коситба. Попът повикал циганина.

Спазарили се така: циганинът ще коси цял ден и за това попът ще му плати торба царевича.

Почнал циганинът да коси. Цял ден косил, а когато слънцето залязло, отишъл при попа да му плати.

Попът му рекъл:

– Гледай! Денят още не е свършил; вярно, слънцето залезе, но брат му, месецът, свети.

А по това време тъкмо се показал месецът.

Видял циганинът, че нищо не може да стори, и развъртял отново косата. Косил цяла нощ, докато месецът залезе. Тогава попът повикал циганина да му плати.

Дошъл циганинът с торба на рамо и с чувал в ръка. Пробил торбата и я разтворил над чувала.

Насипва попът царевича в торбата, а тя пада през дупката в чувала. Забелязал това попът и вдигнал врява. А циганинът му рекъл:

– Когато се появи братът на слънцето, дето ми свети цяла нощ, аз си мълчах. А сега, като взех брата на торбата, чувала, ти се развика. Трябва да почитаме всички роднини.

Така циганинът надхитрил алчния поп.

- Обясни на малките си роднини смисъла на приказката.
Преразкажи на децата една-две приказки за Хитър Петър.

ЕЗИК СВЕЩЕН НА МОИТЕ ДЕДИ

Иван ВАЗОВ

Българскиия език

Език свещен на моите деди,
език на мъки, стонове вековни,
език на тая, дето ни роди
за радост не – за ядове отровни.

Език прекрасен, кой те не руга
и кой те пощади от хули гадки?
Вслушал ли се е някой досега
в мелодъята на твоите звуци сладки?

Разбра ли някой колко хубост, мощ
се крий в речта ти гъвкава, звънлива –
от руйни тонове какъв разкош,
какъв размах и изразитост жива?

Не, ти падна под общия позор,
охулен, опетнен със думи кални:
и чуждите, и нашите, във хор,
отрекоха те, о, език страдални!

Не си можал да въплътиш във теб
създанъята на творческата мисъл!
И не за песен геният ти слеп –
за груб брътвеж те само бил орисал!

Туй слушам се, откак съм на света!
Се туй ругателство ужасно, модно,
се тоя отзив, низка клевета,
що слетя всичко мило нам и родно.

Ох, аз ще взема черния ти срам
и той ще стане мойто вдъхновение,
и в светли звукове ще те предам
на бъдещето бодро поколение;

ох, аз ще те обриша от калта
и в твоя чистий блясък ще те покажа,
и с удара на твоята красота
аз хулниците твои ще накажа.

? Отговори на въпросите:

1. Как възприемаш стихотворението, което знаеш наизуст от детските си години?
2. С кои събития и периоди от българската история свързваш изложеното в стихотворението?
3. Има ли в текста думи, чийто правопис те учудва?
4. Отговаря ли удвояването на предлозите на книжовната норма? Защо поетът използва удвояването на предлозите?

Родната реч

Обичам те, българска реч,
звук сладък, най-мил в звуковете,
ту арфа звънлива, ту меч
на майстор художник в ръцете.

Обичам те, роден език,
ту гъвкав, ту твърд като камен
елмазен, жив израз и клик
на мисъл, на блян, на дух пламен.

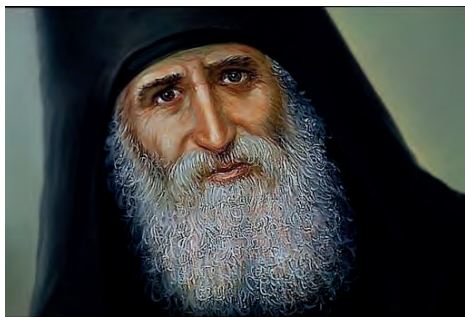
Език за песни и за бран,
език, сечиво благородно,
от твоята съм сладост пъян
как лейш се, звучиш ти свободно.

Как твоята хармония плени
слуха, о реч мощна, напета,
в песните на нашите жени,
в крилатия стих на поета!

- **Анализирай правописа на прилагателните имена, притежателните местоимения и някои глаголи в двете стихотворения. Анализирай словоредата на изреченията в двата текста. Обясни отклоненията от книжовната норма.**

Паисий ХИЛЕНДАРСКИЙ

Езикът наш

*„О, неразумне и юроде! Поради что се срамиш!..
Ти, болгарино непрельщайся, знай свой род и язык!“*

Паисий Хилендарский

О, да, Паисие: речта ти беше права
в ония тъмни дни – и днес е я такава :
народа наш по труд, по чест, по меч велик –
по липса на любов към свойто как е малък –
по рабския поклон по чуждото! – и жалък
с туй незачитанье на родний си език!

Тоз хубавий език, и звучен, и кристален,
във наший собствен дом е гостенин печален:
във дрипи, настрана стои оттикнат днес.
И тоя най-скъп дар помежду даровете,
щит, нас от гибел, смърт пазил през вековете,
не любим, не ценим – на чужди правим чест.

На тоз език и днес се радваме и плачем,
но ний се не гордейм със него, не го тачим –
едва ли пред света не ни докарва срам.
Туй, що е българско, е много долньо, диво,
о, чуждото за нас е скъпо и красиво!
О, чуждо любим ний! О, чуждо дйте нам!

Мнозина ли сме ний – пир, път ли сбрал ни тамо, –
едничък чужденец намери ли се само,
на неговий език завчас ще загълчим!
И вред си робското разнасяме смирение,
доховна нищета и самоунижение –
от миналите дни печат неизличим!

Език свещен, нам страж и в вековете дални,
чудесно сечиво за творби идеални,
от твоята красота кога ще се омайм?
Съкровище си ти, но то кому е драго?
от всичките блага най-скъпоценно благо
на-малко те скъпим, ний даже те не знаем!

Има ли ще народ кой себе си почита,
светата родна реч така да не зачита
Паисие, ти бе – та и сега си прав!
Скокни из гроба си, де влезе с жлъч отровен
от нашия срам тогаз, и с глас сърдит, гръмовен
излей въз нази днес пророчески си гняв!

- Прочети стихотворението, въпреки че е доста сложно за възприемане.
Анализирай съдържанието на текста.
Опиши своето разбиране на казаното от автора.
Сравни съдържанието на стихотворението „Езикът наш“ със съдържанието на стихотворението от Христо Радевски „Безсмъртната“ (виж текста в учебника по български език за 7. клас).

Нико СТОЯНОВ

Матерен език

На дъщерите ми –
Елена и Татяна

Степта, лозята, всеки корен
и този пролетен порой,
и гръмотевици, и хора
пред извора се свеждат твой.

С небето нощно ще говоря
и със звездичките безброй –
като подкрепа и опора,
навред е с мен езикът мой.

Език предвечен на дедите, –
Във всяка твоя дума-щрих
сияят слънчево лъчите,
на мама топлят ме очите...
Щастлив съм: първият ми стих
тук с него закипя в гърдите!

Владимир КАЛОЯНОВ

Аз се завърнах
във Буджак
и сила взех
от родния език.

Той оцеля
сред пристъпи
на мрака,
за да омайва пак
и пак.

Буджак

И досега в Буджака
кръшно песни
пеят,
жив дух в хоро
запазен е до днес.

На тази
мъничка планета
се лее все
позната реч.

Таня ТАНАСОВА-ТОДОРОВА

Език мой роден

Език мой роден, български и вечен!
Отново днес при тебе аз се връщам.
И както някога, през тази вечер
ще ме посрещнеш ти пред нашта къща.
И пак ще се звъннеш в дядовата дума,
ще литнеш горе с песента на мама
и сетне, като уморен сред друма,
глава ти ще склониш на мойто рамо.
Език мой роден, мъдър, смел и вечен.

Тодор СТОЯНОВ

Български език

О, родния ми
български език!
Ти идеш
от мъгливата
прадревност.
Сега си с мен
и всеки миг
усещам аз
най-святата
ти верност.
Ти ме подкрепяш
в труден час
и вдъхваш сила в мен,

живот и вяра.
Чрез твоята музика
постигам аз
хармония,
и красота, и мяра.
Пред тебе
коленича пак
смирено,
и като капчица
от тази
твоя
благодост
поднасям днес

едно
стихотворение,
изпълнен
с благодарна,
светла радост.

Димитър ПЕЙЧЕВ

На Димитър Михайлов

С този език съм роден на света,
с този език ще умирам.
В живота, прекаран в неравна борба,
аз радост по капка събирам –
от изворче бистро, от чергата пъстра,
от ален пипер и от алено вино,
от черна бразда върху пролетно утро,
от питка, препечена върху софра,
от пролетен дъжд, от усмивка моминска.
Днес поглед аз пращам към Господ с молба –
жадувам живот без почивка!

Език мой, единствен приятел си ти,
със тебе споделям аз моите мъки,
кахърите тежки към тебе пак мъкна
и с радост дарена към тебе притичвам –
одая с прозорче към слънцето златно
и с куничка черна от време предишно.
Заварих родове с вярата скришна
и дядовци, баби, и чичовци прашни –
очите им черни, от жега топени,
с насечени устни от вятъра южен,
жени гласовити, в хоро наредени,
и майка ми, майка ми с погледа тъжен.

Език мой, със древните химни свещени,
омайваш чедата ни тук природени.
Ти като болка си нужен!

- Избери стихотворението, което най-много те впечатлява.
Напиши есе или стихотворение, което да разкрие твоето
отношение към родния ти език.

ЛАЗАРНИЦА

*Лаленце се люлее,
на зелено ливаде.
Не е било лаленце,
най е било детенце.
Очите му звездички,
лицето му трендафил.
Майка му го будеше
и му милно думаше.
Стани, стани детенце
да погледнеш лазарки.*

Лазаровден се празнува една седмица преди Великден, в събота. Църквата отбелязва с празнична литургия възкресението на Лазар, както и паметта на свети. мъченик Лазар Български, убит от турците на 23 април 1802 г.

За възкресението на Лазар

Лазар и сестрите му Марта и Магдалена били приятели на Христос от детинство. Иисус не могъл незабавно да се отзове на молбите на сестрите да види брат им, че умира. Отишъл при Лазар на третия ден след смъртта му. До пещерата, където бил оставен покойният Лазар, го съпровождали Марта и Магдалена, учениците му и голяма група роднини и приятели. Отмахнали камъка, който бил върху гроба и Христос казал три пъти: „Лазаре, излез!“ След третия път Лазар излязъл от гроба, махнал покрова и всички извикали: „Жив е!“ Потвърдили се думите на Христос пред вестоносците, съобщили му, че Лазар умира: „Тази болест не е за смърт, а за прослава на Бога!“

Възкресението на Лазар

Народната традиция

Обредните практики на Лазаровден ни дават основание да потърсим в тях и връзка с древните култове към Богинята-майка, т.е. към пораждащото начало и затова обредността е женска, в нея участват само моми. Тя осигурява здраве и плодородие, предотвратява суша и градушка и изобщо проникването на злото в бита и живота.

Според народните представи Лазаровден е денят на нивите, пасбищата и горите.

Символ на празника е човек, който тръгнал с брадва в ръка, обикаля горите, подсича старите дървета, шумаците и храсталаците, почиства ливадите и ги подготвя за коситба. Според традицията този ден стопаните извършват само такава работа.

Лазаруването

Най-важен е обичаят лазаруване. В него участват само момичета от 8–9 до 16–18 години – лазарките.

Облечени с празнични дрехи, с венчета от зеленина и цветя, те обикалят по къщите на дружини. Във всеки дом те изпълняват песни, в които се възхвалява всеки член от семейството – деца, стари, млади, моми, ергени и невести, а също така овчари, говедари, коняри и пр. Стопаните им даряват погача с мед, плодове, яйца и пари.

Хорото на Лазаровден

На мегдана лазарките изиграват ритуално хоро, наречено буенек или буенец.

То е отворено, т.е играят го хванати за ръце, в редица. На хорото се хващат само моми.

Надпяване на пръстените на Лазаровден

В някои краища на България следобед лазарките извършват ритуала надпяване на пръстените. Предварително всяка мома оставя в общо менче свое украшение – пръстен, гривна, гердан или своя китка като знак. Момите донасят в бял котел вода от извора или кладенеца.

След като донесат водата, момите се събират в една къща и всяка от тях оставя своя пръстен или китка, на която е закачен пръстен, гривна и пр. в котела. Котелът с мълчана вода оставят през нощта под трендафил или друго цвете.

Сутринта една от момите или малко момиче, облечено като булка, вади пръстените и китките, а останалите пеят кратки песни-припевки. С тях те предричат за близка или по-далечна женитба, за щастие в брака, социално положение и качества на бъдещия жених: „зряла дюля и презряла“ (момата ще се омъжи стара); „сам си здравец на камъче“ (ще се омъжи за сирак); „жълто було трески сбира“ (момата ще пристане) и т.н.

Всяка мома си взема малко овес (ечемик) от котлето и го слага под възглавницата си. Вярва се, че който момък сънува през нощта, за него ще се омъжи.

Вечерта на Лазаровден се приготвят обредните хлябове за Благовец. Омесват се с формата на човешка фигура и се наричат кукли.

? Отговори на въпросите:

1. Запазен ли е този народен обичай в родното ти село?
2. Ако е запазен, как се празнува?
3. Какво разказват баба и дядо ти за пролетните народни традиции във вашето село?

ЦВЕТНИЦА

Цветница е подвижен християнски, религиозен и народен празник, който се празнува както в православната, така и в други християнски църкви, една седмица преди Великден, в неделята след Лазаровден. Нарича се още Връбница, Цветна неделя, Вая (Вайя), Куклинден или – в западните църкви – Палмова неделя.

На този ден християнската църква празнува влизането на Иисус Христос в Йерусалим в дни-

те преди еврейската Пасха. Според новозаветните евангелия, Христос пристига в града, яздейки магаре, а вярващите го посрещат, като разстилат пред него дрехите си и маслинови клонки.

След като възкресил престоялия няколко дена в гроба Лазар, Иисус Христос тръгнал за Йерусалим.

Когато наближил града с придружаващите го ученици, той пратил двама от тях да отидат в селото и да му доведат вързаната в началото на селото ослица и малкото ѝ, а ако някой ги попита защо правят това, да кажат, че е потребно на Господ.

Като разбрали, че ослицата е за Христос, никой не им попречил. Той я възседнал и така влязъл тържествено в Йерусалим. Вестта за възкресението на Лазар вече го изпреварила и хиляден народ тръгнал да го посрещне.

Народът, виждайки в Иисус Христос Спасителя, възторжено размахва палмови клонки и хвърлял цветя пред нозете му.

Фарисеите пък наредили на Христос да забрани на народа да ликовва, на което Той отвърнал: „Казвам ви, че ако тия млъкнат, то камъните ще извикат“.

Шествието продължило от височината на Елеонското възвишение до Храма. Христос изгонил оттам събралите се в двора му селяни и купувачи на разни стоки и извършил множество изцеления на болни и недъгави хора.

На Цветница момите отиват рано на реката да кършат току-що цъфналия върбови клонки, отнасят ги в църквата, където им се чете молитва.

Осветяването на върбичките се извършва на всенощното бдение в събота вечер. След богослужението християните отнасят осветените върбови клонки в домовете си за здраве и предпазване от болести и зло. Осветените върбички завързват около кръста си, за да не ги боли. По-

ставя се и на входната врата на дома за здраве. Окичват с върбови клонки портите и се сплита венче от осветената в църквата върба.

Вярва се, че осветената върба има предпазна и възпроизвеждаща сила, затова тя се запазва цяла година пред домашната икона.

Един от най-интересните обичаи е кумичене. В различни краища на България този обред може да има и отлики.

Обичаят започва рано сутринта, като над портите на всяка къща се закачват венчета от върбови клонки, които предпазват от зло и неплодородие. Лазарувалите предния ден моми се събират на реката, като всяка носи свое венче и омесения предварително обреден хляб (кукла) и изпълняват обичая „кумичене“. Венчетата и парчета от хляба се нареждат на дъсчица и се пускат по течението. Момата, чието венче излезе най-напред, се избира за „кумица“ и тя повежда моминското хоро към своята къща.

Или лазарките хвърлят венчетата си в реката като следят чие венче е най-напред – тази лазарка се избира за „кумица“ и на Великден ѝ отиват на гости с пити и червени яйца. През целия ден хората се гощават и се веселят.

След Цветницата настъпва Страстна седмица с най-строг пост, който трае до Великден. На старобългарски „страст“ означава „страдание“. По тази причина дните на Христовите страдания от влизането на Исус Христос в Йерусалим за Пасха до смъртта му са наречени страстна седмица. Всеки ден от тази седмица се нарича велик – Велики понеделник, Велики вторник и така нататък.

? Отговори на въпросите:

1. В родното ти село запазен ли е този обичай?
2. Също ли се нарича Цветница?
3. Какво знаеш за други народни традиции и обичаи във вашето село?

ДИАЛОЗИ

■ ПЪТУВАНЕ

ДИАЛОГ 1

- Извинете, бихте ли ми казали къде е бюро „Справки“?
- Бюрото е затворено за обедна почивка. Мога ли аз да Ви помогна?
- Да знаете случайно кога заминава влакът за Киев?
- За съжаление не зная. Обаче в чакалнята може да се види разписанието на влаковете. За Киев ли пътувате?
- Не, не аз, а майка ми. Аз трябва да й купя билет на бързия влак. Не зная дали ще успея.
- Ето разписанието. Влакът за Киев тръгва в 14.50.
- Много добре. Сега ще отида на гишето за билети.

ДИАЛОГ 2

- Искам да запазя две места за полета „Одеса – Стокхолм“.
- За отиване и връщане ли?
- Не, само за отиване. И да няма междинно кацане.
- За съжаление, това е невъзможно. Ще има междинно кацане в Киев.
- Какъв престой ще имаме там?
- Един час.
- Аерогарата далече ли е от Киев?
- Не, не е далече, но все пак няма да имате време за разходка из града.

ДИАЛОГ 3

- Кога и в колко часа излита самолетът?
- Утре в 16 и 20.
- Кога трябва да пристигнем на аерогарата?
- Един час преди излитането.
- Колко багаж мога да взема?
- Всеки пътник може да носи 20 килограма, без да плаща. За всеки един килограм над нормата се плаща допълнително.
- Къде трябва да претегля багажа си?
- Всичко ще Ви обяснят на гишето при получаване на бордовата карта.
- Благодаря!

ДИАЛОГ 4

- Заминаваш ли?
- Да, за Киев.
- С какво ще пътуваш?
- С параход.

- С параход ли? Доколкото зная до Киев може да се стигне само с влак или самолет.
- Не е вярно. По морето ще стигнем до устието на Днепър, а след това срещу течението до Киев.
- От кой кей тръгва корабът?
- От седми.
- Вашата каюта хубава ли е?
- Не зная. За пръв път пътувам с кораб. Мога да ти кажа само това, което е написано в билетите: четвърта класа, каюта с три места.
- Не се ли страхуваш от морска болест?
- Не.
- Колко дни трае едно пътуване до Киев?
- Не мога да ти кажа точно.
- Мога ли да ви изпратя?
- Разбира се. Само че не се разрешава изпращачите да се качват на кораба.
- Няма значение. От палубата ще ми махнеш с ръка за „сбогом“.

■ В ПОЩАТА

ДИАЛОГ 1

Къде е най-близката пощенска станция?

- На следващата пресечка. Какво искаш да изпратиш?
- Трябва да изпратя препоръчано писмо, да подам колет и телеграма.
- И аз ще дойда с тебе. Искам да се абонирам за градския вестник. Освен това имам покана за колет.

ДИАЛОГ 2

- На това гише приемат ли колети?
- Тук се приемат пратки и препоръчани писма.
- Къде е колетната служба, моля?
- Тя е в дъното на залата.

ДИАЛОГ 3

- Мога ли да изпратя колет?
- Добре ли е направена опаковката?
- Да, колетът е опакован добре. Колко трябва да платя?
- Две евро. Ето ви разписката. А Вие, другарю, какво желаете?
- Има колет на мое име. Мога ли да го получа?

- Дайте ми паспорта си и поканата, моля.
- Заповядайте.

ДИАЛОГ 4

- Извинете, моля, мога ли да се абонирам за вестник „Дума“?
- За съжаление, това е невъзможно. За чужди издания се абонира в централната поща. Там трябва да отидете.
- Доколкото зная, сега може да са абонира и в пощенски клон.
- Абонирането за украинските списания и вестници се провежда у нас, а за чуждите – в централната поща.
- Така ли? Тогава ще отида там. Довиждане! Приятна работа!
- Благодаря Ви! Довиждане!

■ СВОБОДНОТО МИ ВРЕМЕ

ДИАЛОГ 1

- Къде беше вчера?
- Бях на театър.
- Пак ли? Когато и да те потърся, ти все си на театър.
- Какво да се прави! И днес се каним да отидем в Оперния театър.
- Купили ли сте билети?
- Не, още не сме купили. Ще отидем на „търси се“.
- Не разбирам какво значи „търси се“. Сигурно още не съм научил езика добре.
- Това е много просто: ще купим билети от някого, който ги има повече.
- Какво ще гледате?
- Прочетох във вестника, че днес в Оперния театър представят балет „Лебедово езеро“.
- Може ли и аз да отида с вас?
- Разбира се. Само че билетът не е гарантиран.
- Още имаме време. Не искаш ли да отидем в касата.
- Сигурно още не си влизал в театъра.
- Вярно е. Имам много малко свободно време. Много ми се иска да видя интериора на Оперния театър. Още не съм влизал
- Хайде да отидем. Може би ще имаме късмет.

ДИАЛОГ 2

- Ето я касата. Трябва да попитаме касиерката.
- Госпожо! Кажете, моля, за довечера има ли билети?
- Да, има. Какви места предпочитате?

- Ако обичате, дайте ни три билета на партера.
- За съжаление това е невъзможно. Няма билети. Открито казано, не си спомням билети за партера да са останали, когато дават този балет.
- Какво можете да ни предложите?
- Има няколко свободни места на първи балкон. Колко билета искате?
- Три билета, моля! Много Ви благодаря!

ДИАЛОГ 3

- Търсих те снощи към седем и половина, но ти беше излязла.
- Излязох още в седем часа. Бях решила да потърся билет за концерта в Одеската филхармония.
- Успя ли да намериш?
- Успях. Към седем и половина бях пред филхармонията. Имаше и други, които бяха дошли преди мене и също търсеха билети. Но този път аз имах късмет. В последния момент намерих един билет. Когато влязох в залата, оркестрантите вече бяха излезли на сцената.
- Какво свириха?
- Симфоничната поема „Тракия“ от Петко Стайков и „Концерт за пиано и оркестър № 1“ от Чайковски.
- Музиката на Чайковски е чудесна!
- Великолепна е! Много пъти съм слушала този концерт и винаги бях под впечатление.
- А симфоничната поема? Не съм я слушала.
- И аз я слушах за пръв път, слушах със затворени очи. Един момент ми се стори, че съм в България, че чувам нейните песни, а музиката ме унася...

■ ОБЛЕКЛО И ОБУВКИ

ДИАЛОГ 1

- Отсега нататък твоите дрехи и обувки ще слагаме в стенния гардероб. Тук ще окачиш униформата си, ризите и панталоните.
- А тук може да се постави балтонът ми, а шлиферът и якето ще закача от другата страна.
- В това чекмедже ще слагаш долното си облекло: гащета, къси чорапи, фланелки.
- Къде да сложа пуловерчето?
- Пуловерчето, шалчето, ръкавиците ще ги сложиш на горната полица.
- Обувките долу ли да ги поставя?

- Да, там им е мястото.
- Ботушите ги нося сега. Още е студено. Не е ли по-добре това, което нося, да оставя в антрето?
- Щом носиш и шапката, и палтото, и ръкавиците и ще ги носиш още известно време, оставяй ги в антрето. Няма защо да са в стаята.
- През лятото няма да ги нося.
- За през лятото ще ги изчистим и ще ги приберем.
- Запомнил ли си какво и къде да се слага?
- Да, всичко ми е ясно.

ДИАЛОГ 2

- Колко ми харесват черните ти обувки, мамо!
- Сигурно затворените и с висок ток!
- Мога ли да ги пробвам?
- Няма смисъл, защото са широки за тебе. Хайде да отидем в магазина за обувки, за да ти купим летни обувки!
- Да, нужни ми са летни обувки за всеки ден.
- Сега в магазина има намаление. Миналата седмица си купих преценени бели боти.
- А защо са преценени?
- Случайно са останали от предишния сезон.
- Не са ли демоде?
- Не, не са. Освен това те са от естествена кожа и с подплата, така че ще ги нося и късно есента.

ДИАЛОГ 3

- Нямате ли щанд за детски обувки?
- В дъното на залата. Какво точно търсите?
- Сандали за петгодишно момиченце. Червени или белички. Имате ли?
- Имаме черни и тъмносини. Според мене те са по-подходящи за момченца.
- Права сте. Нямаме сандали от друг цвят. Потърсете в Централния универмаг.
- А това какво е?
- Кожени маратонки за момиченца.
- Много са сладки! И тези малки делфинчета много ги украсяват!
- Този чифт е последен.
- Ще го взема!
- Сигурна ли сте, че маратонките ще станат? Няма ли да са тесни или малки?
- Те са по-големи, ще ги запазим за есента. Покажете ми онези розови джапанки и отворените чехлички. Много са симпатични!

- Заповядайте! Не са евтини, но са много хубави.
- Ще взема и джапанките, и чехличките.
- Честито! Платете на касата. Тя е зад Вас.

ДИАЛОГ 4

- Какво желаете?
- Бих искала да купя лятно костюмче за дъщеря си.
- Имаме много хубави копринени костюми, и официални, и по-ежедневни.
- Покажете, моля, от по-ежедневните.
- Кой номер носи дъщеря Ви?
- 44-ти.
- Вижте този. Моделът е много симпатичен.
- Много ярък е. Освен това бих искала да е с ревери и двуреден.
- Имаме и такива, но с панталон. Имате ли нещо против?
- Не, нямам. Нека да е с панталон. Това естествена коприна ли е?
- Не, 40 на сто е коприна, 60 на сто синтетика. Затова не се мачка и лесно се почиства.
- Ще го взема. Мисля, че дъщеря ми ще го харесва.
- Моля, платете на касата.
- Заповядайте! Ето касовата бележка.
- Честито! И със здраве да го носи дъщеря Ви!

ДИАЛОГ 5

- Добър ден! Какво желаете?
- Искам да си купя нова блузка, официална, ярка, с малка якичка.
- За съжаление, нямаме нищо ново. Обаче вчера получихме много хубави дамски и мъжки пуловери.
- Бихте ли показали мъжките?
- Това е най-хубавият модел. От мерино е.
- Наистина е много хубав. Бих искала да го купя за сина си. Колко струва?
- Не са евтини.
- Имате ли много от тях? В момента нямам достатъчно пари.
- Мога да го запазя до утре сутринта.
- Много Ви благодаря. От колко часа е отворен магазинът?
- От 10 часа. Заповядайте!

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>И звънна звънчето пак за първи час</i>	3
НАЧАЛЕН ПРЕГОВОР	4
Морфемен състав на думата	5
Правопис и правоговор на представките и наставките	6
Промени на звукове в корена и наставката	8
Глагол	12
Вид на глагола	12
Залог на глагола	14
Видове глаголи по значение и форма	17
Лични и безлични глаголи	17
Преходни и непреходни глаголи	18
Възвратни глаголи	20
Наречие	23
Образуване и правопис на наречията	25
Степенуване на наречията	27
Видове наречия по състав правопис и пунктуация	27
Словоред	30
Словосъчетание и изречение	33
Видове словосъчетания	34
Видове изречения по състав и по цел на изказването	36
НОВ УЧЕБЕН МАТЕРИАЛ	39
Нелични глаголни форми	40
Причастие	40
Сегашно деятелно причастие	41
Минало страдателно причастие	44
Минало свършено деятелно причастие	47
Минало несвършено деятелно причастие	51
Деепричастие	54
Отглаголни съществителни	57
Основни глаголни времена	60
Сегашно време	60
Бъдеще време	61
Минало свършено и минало несвършено време	62
Резултативните глаголни времена	67
Минало неопределено време	67
Словоред при употреба на минало неопределено време	68
Употреба на минало неопределено време	70
Минало предварително време	72
Словоред при употреба на минало предварително време	73
Бъдеще предварително време	77
Бъдеще време в миналото	81
Наклонение	85
Изявително и преизказно наклонение	86
Образуване и употреба на изявителните и преизказните глаголни времена	87
Повелително наклонение	92
Прости форми на повелително наклонение	92

Сложни форми на повелителното наклонение.....	95
Условно наклонение.....	99
Особена форма на спомагателния глагол <i>съм</i>	100
Употреба на формите за условно наклонение.....	101
Синтаксис. Части на изречението	104
Разширени части на изречението.....	104
Сказуемно определение.....	107
Текст. Стил	110
Езиково общуване и текст.....	110
Признаци на текста.....	111
Структурни части на текста.....	111
Начини за свързване на изреченията в текста.....	111
Функционални стилове.....	113
Особености на официално-деловия стил.....	113
Разговорният стил.....	115
Особености на разговорния стил.....	115
Книжовен език и диалекти	117
Развой на българския книжовен език.....	117
Диалектно деление на българския език.....	119
Задача за учителя и учениците.....	120
Примерен въпросник за определяне на най-характерните особености на говора.....	120
ГОДИШЕН ПРЕГОВОР	123
Нелични форми на глагола	124
Причастие.....	125
Деепричастие.....	127
Съвместна употреба на глаголните времена и наклонения	129
ЧЕТЕМ, ПРЕРАЗКАЗВАМЕ, НАУЧАВАМЕ НАИЗУСТ	133
Съединение на източна румелия с княжество България.....	134
Ден на независимостта на България.....	142
Ден на българската просвета и култура и на славянската писменост.....	147
Княз Борис I покръстител.....	151
Древна Сердика и нова София.....	155
Второ Българско царство.....	162
Кратка хронология на събития и личности в българската история през XI–XX в.	166
Оперното изкуство на България.....	168
Изобразителното изкуство.....	169
Из българската литература.....	172
Из украинската литература.....	182
Език свещен на моите деди.....	188
Лазарница.....	194
Цветница.....	197
ДИАЛОЗИ	199

Навчальне видання

ТЕРЗІ Вероніка Мечеславівна

БОЛГАРСЬКА МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням українською мовою

підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

У підручнику використано матеріали з інтернет-джерел

Редактор *Х. Ніколова*
Коректор *М. Ніколов*
Технічний редактор *С. Максимець*
Дизайн і верстка *І. Стусика*

Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 16,84. Обл.-вид. арк. 14,00. Наклад 1417 прим. Зам. № 1083.

Видавець і виготовлювач видавничий дім "Букрек",
вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000.

www.bukrek.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р